

การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารีกนกรวัดสมัยหลังพระนร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โดย
นางสาวนิษฐา อลังกรณ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเขมรศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารีกนครัวดสมัยหลังพระนร

โดย

นางสาวนิษฐา อลังกรณ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**AN ANALYTICAL STUDY OF MAKING MERIT IN INSCRIPTIONS MODERNES
D'ANGKOR (IMA)**

By

Khnittha Alangkorn

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์การทำนุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ” เสนอโดย นางสาวชนิษฐา อลังกรณ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่..... เดือน พ.ศ.

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

อาจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์
..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มิ่งมีสุขศิริ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา)

...../...../.....

47106202 : สาขาวิชาเขมรศึกษา

คำสำคัญ : การทำบุญ /บุญกิริยาวัตถุ 10 /จารีกนศรวัตสมัยหลังพระนคร

ชนิษฐา อลังกรณ : การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารีกนศรวัตสมัยหลังพระนคร.
อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : อ.ดร.กัณฑล คัชฌิมา. 152 หน้า.

จารีกนศรวัตสมัยหลังพระนคร (IMA) ที่นำมาใช้ศึกษาครั้งนี้มี 40 หลัก เป็นจารีกอยู่ทีเสาระเบียงปราสาทนครวัด ที่เรียกว่า ปากาน และ พระพัน และมีจารีกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ทีระเบียบภาพสลักชั้นที่หนึ่ง กำหนดอายุสมัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 ถึง 23 ทุกหลักได้เล่าเรื่องการทำบุญในพุทธศาสนา และมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แทรกอยู่บ้าง

เมื่อพิจารณารูปแบบการทำบุญในจารีกนศรวัตสมัยพระนครตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ พบว่า ผู้คนในช่วงสมัยหลังพระนครนั้นนิยมทำบุญด้วยการให้ทาน (ทานมัย) มากที่สุด สิ่งของบริจาคที่เป็นศาสนวัตถุมี 13 ชนิด สิ่งทีนิยมถวายเป็นทานมากที่สุด คือ พระพุทธรูป รองลงมาเป็นธงเพดาน และคัมภีร์ตามลำดับ สิ่งของบริจาคที่เป็นศาสนสถาน ได้แก่ ปราสาท พระเจดีย์ และพระวิหาร ซึ่งพบในจารีกนี้น้อยมาก และสิ่งของอื่น ๆ นอกจากนี้พบว่ามีกรบริจาคเป็นเงินมากที่สุด รองลงมาเป็นผ้า และเครื่องนุ่งห่ม และอาหารตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบว่ามีกรให้ทานด้วยการบริจาคชีวิต มีทั้งกรขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระ, ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน, ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณนาศรมและให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้, กรปล่อยทาส

นอกจากนี้ การทำบุญอีก 2 รูปแบบ ได้แก่ การให้ส่วนบุญ (ปัตติทานมัย) และการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น (ปัตตานุโมทนา)ก็เป็นที่นิยมทำกันมาก นอกจากนี้ได้พบกรทำบุญด้วยการประพดีถ่อมตน (อปจายนมัย) ปฏิบัติโดยการสักการะบูชาพระพุทธรูปและการถวายบังคมต่อพระนครวัด การทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามเป็นจริง (ทิฏฐุชุกัมม) กระทำโดยการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมา และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง การทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายในกิจทีชอบ (เวยยาวัจจมัย) ทีพบในจารีกนี้ปฏิบัติโดยการช่วยในงานพิธีต่าง ๆ และการพัฒนาทางจิตใจ คือ การทำบุญด้วยการภาวนา (ภาวนามัย) กระทำโดยการบวช ส่วนกรทำบุญทีพบน้อยมากมี 3 รูปแบบ ได้แก่ การทำบุญด้วยการแสดงธรรม (ธัมมัสเทศนามัย), การทำบุญด้วยการฟังธรรม (ธัมมัสสวนมัย) และการรักษาดี (ศีลมัย)

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

47106202 : MAJOR : KHMER STUDIES

KEY WORD : INSCRIPTIONS MODERNES D'ANGKOR (IMA) / MERIT-MAKING / THE MERITORIOUS ACTIONS WHICH THERE ARE 10

KHNITTHA ALANGKORN : AN ANALYTICAL STUDY OF MAKING MERIT IN INSCRIPTIONS MODERNES D'ANGKOR (IMA). INDEPENDENT STUDY ADVISOR : KANGVOL KHATSHIMA, Ph.D. 152 pp.

Inscriptions Modernes d' Angkor (IMA) is a book containing the contents of 40 inscriptions mostly inscribed on the inner gallery of Angkor Wat which is called in Khmer language as "Pakan" and "Phra Phan". All these archaeological evidences, dated between 16-17 centuries AD, show the ancient history of Cambodia including the merit-making in Buddhism.

This independent study has focused on the way of life and forms of merit-making practiced by Khmer people who lived in that period called by scholars as "Post-Angkorian period". For simply understanding, this work utilizes 10 meritorious actions called in Pali as "Bunkiriyawatthu" to consider how post-Angkorian people made merit in Buddhism.

When considered the form of making merit in Inscriptions Modernes d' Angkor by Bunkiriya watthu 10, it is evident that donation or "Dannamaya" is the most popular way to make merit. The Post Angkorian donated 13 different things such as foods, Buddha's image, flags, copied of Buddhist cannon in palm leaves, stupas, pagodas and merit-making hall or Vihara. It is very interesting that some of them sold themselves for the gold in order to gild the Buddha's images and some freed their slaves by ordaining them to become monks and novices in front of the honorable witnesses.

Besides, two meritorious acts, i.e. transference of merit (Pattidanamaya) and Rejoicing in other's merit (Pattanumodanamaya) were also widely performed. Furthermore, the reverence (Apacayanamaya) was practiced by paying respect to Buddha's image and Angkor Wat. The correcting one's view in accordance with Buddha's teaching (Ditthujukamma) was performed by re-thinking one's merit done and the impermanence of all things. The Service in helping others (Veyyavaccamaya) was also found in these inscriptions in the form of arduously helping others in rituals and mental development (Bhavanamaya) in the form of ordination. Whereas, the meritorious acts hardly found were as follows: (1) preaching Buddha's teachings (Dhammadesanamaya), (2) listening his sermons (Dhammassavanamaya) and (3) Moral conduct (Silamaya).

Department of Oriental Languages Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

An Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

งานค้นคว้าอิสระที่ทำการศึกษานี้สำเร็จได้เพราะความรู้ที่ได้รับจากอาจารย์ในภาควิชาภาษาตะวันออก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พเยาว์ เจริญฉาย ที่ให้ความรู้ทางภาษาศาสตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ ที่ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และศิลปะเขมร อาจารย์อัญชญา จิตสุทธิญาณ , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรวรรณ บุญยฤทธิ์, อาจารย์จตุพร โคตรกนก, อาจารย์ ดร.กังวล คัชชิมา และอาจารย์อุเทน วงศ์สถิตย์ ที่ให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมและภาษาเขมร ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างสูง จากความไม่รู้นำไปสู่ความรู้อีกแขนงหนึ่งที่ทำให้รู้จักประเทศเพื่อนบ้านของเรามากขึ้น และขอขอบพระคุณศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุทิศวีระศรีวิน ผู้ถอดความและแปลเนื้อความจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครเป็นภาษาไทยที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาศึกษาต่อยอดเพิ่มเติมได้ ผลงานการศึกษาของอาจารย์มีประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังเป็นอย่างมาก และ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ที่ให้ความรู้เพิ่มเติมและตรวจแก้ไขงานค้นคว้าอิสระนี้ให้ถูกต้องครบถ้วน

ขอขอบพระคุณพ่อและแม่ที่สนับสนุนให้ลูกได้เรียนจนถึงระดับปริญญาโท สร้างรากฐานที่ดีให้กับชีวิตที่จะต้องก้าวต่อไป พ่อและแม่ให้ความสำคัญกับการเรียนของลูกมาตลอด เมื่อลูกสำเร็จการศึกษาจึงรับรู้ได้ถึงความรักความภาคภูมิใจของพ่อและแม่

และขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียน คุณสัจภูมิ ละออ , พระมหาเกษม ดวงอินทร์ , คุณจอย ยอนชาง และคุณนนทิยา จันท์เนตร์ ที่ช่วยเหลือกันเรื่องการเรียน และมีประสบการณ์ที่ดีร่วมกันมาตลอด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	5
ขอบเขตการศึกษา.....	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา.....	5
ขั้นตอนของการศึกษา.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	7
2 เนื้อหาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร.....	14
3 รูปแบบการทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพิจารณาด้วย หลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ.....	39
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 1 ทานมัย บุญเกิดจากการให้.....	42
การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ.....	44
ศาสนวัตถุ.....	44
ศาสนสถาน.....	68
สิ่งของอื่น ๆ.....	70
การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต.....	83
ขายตัวเป็นค่าของปิดองค์พระ.....	83
ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน.....	84
ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณนาศรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้.....	84
ปล่อยทาส.....	86
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 2 ปัตติทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ.....	90
การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ.....	91
การอุทิศส่วนบุญให้โดยระบุชื่อ.....	94

บทที่	หน้า
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 3 ปัตตานุโมทนา มัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญ ของผู้อื่น	98
การอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น.....	99
การมาเป็นพยานในการทำบุญ.....	101
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 4 สีส้ม มัย บุญเกิดจากการรักษาศีล.....	108
การรักษาศีล.....	109
เบญจศีล หรือ ศีล 5.....	109
อัฐศีล หรือ ศีล 8.....	110
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 5 อปายน มัย บุญเกิดจากการประพฤติด่อมตนต่อผู้ใหญ่..	111
การประพฤติด่อมตน.....	111
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 6 เวชยาวัจจ มัย บุญเกิดจากการช่วยชวนชวายเป็นกิจที่ชอบ	114
บรรจุพระธาตุ, ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ.....	114
อาราธนาพระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป.....	115
ทำพิธีมูรธาภิเศก.....	115
บวชลูก, บวชพระ, บวชสามเณร, ฉลองผนวช, สมโภชบวชพระ.....	116
ปฏิสังขรณ์ปราสาทนครวัด.....	118
ซ่อมพระพุทธรูป.....	118
ถวายตัวเป็นอุบาสก-อุบาสิกา อุปัฏฐาก.....	119
ทำสังคายนา.....	120
สร้างตรีศูลคางควาย.....	121
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 7 ภาวนามัย บุญเกิดจากการเจริญภาวนา.....	121
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 8 ธัมมัสสวน มัย บุญเกิดจากการฟังธรรม.....	123
สดับพระอภิธรรม มหาชาติ.....	123
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 9 ธัมมเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม.....	124
บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 10 ทิฏฐุชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง.....	126

บทที่	หน้า
การระลึกถึงกิจกุศลผลบุญที่ทำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน.....	127
เห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง.....	128
4 สรุปและข้อเสนอแนะ.....	131
บรรณานุกรม.....	135
ภาคผนวก.....	140
ประวัติผู้วิจัย.....	152

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 1

บทนำ

การศึกษาวิเคราะห์การทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (Inscriptions modernes d'Angkor - IMA) ระบุศักราช ตั้งแต่มหาศักราช 1488 (พ.ศ.2109) ไปจนถึงมหาศักราช 1669 (พ.ศ.2290) จารึกไว้ที่เสาระเบียงปราสาทนครวัด ที่เรียกว่า ปากาณ และ พระพัน¹ และมีจารึกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง ด้านตะวันออก รวมทั้งหมด 40 หลัก แม้จะชื่อว่า จารึกนครวัดแต่จารึกเหล่านี้ไม่ได้จารึกไว้พร้อมกับการสร้างปราสาทนครวัด แต่จารึกขึ้นภายหลังจากย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครลงมาทางใต้แล้ว

แม้จะมีการย้ายเมืองหลวงเนื่องจากการรุกรานของสยาม แต่ปราสาทนครวัดยังคงเป็นศาสนสถานสำคัญที่กษัตริย์ ขุนนาง ข้าราชการ เดินทางไปเพื่อทำบุญและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในคราวเดียวกันนั้นยังได้จารึกข้อความเพื่อบอกถึง ผู้ทำบุญ ผู้มาร่วมทำบุญ รายละเอียดของการทำบุญที่มีทั้งการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ สร้างพระพุทธรูป สร้างศาลา สร้างวัดถูต่าง ๆ บวชลูก ปลดปล่อยทาส รวมทั้งพรรณนาถึงบุญกุศลทั้งหลายที่ทำไว้ นั่นคือ วัตถุประสงค์ของการจารจารึกในสมัยนี้เพียงเพื่อบันทึกสัตยปรณิธาน หรือ สัจจาธิษฐาน หรือ สัตยาธิษฐาน² (การประกาศความตั้งใจในเวลาทำบุญทำกุศล) ไม่มีจารึกหลักใดที่สร้างขึ้นเพื่อบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โดยตรง ดังนั้นภาพสะท้อนที่ชัดเจนจากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร คือ ประเพณีการทำบุญ ความเชื่อและความศรัทธาที่คนเขมรในสมัยนั้นมีต่อพระพุทธศาสนา แต่ความเชื่อในพุทธศาสนาที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้เป็นเพียงความคิดและโลกทัศน์หนึ่งของผู้คนในสังคมชั้นสูง ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง และเครือญาติ ที่สามารถเดินทางไปทำบุญยังนครวัด และมีอำนาจพอที่จะสั่งให้มีการจารจารึกขึ้นได้เท่านั้น

¹ปากาณ คือ ชื่อระเบียงชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัด มีจารึกสมัยหลังนครวัดอยู่ตามเสาดต่าง ๆ พระพัน คือ ชื่อระเบียงชั้นที่ 2 ของปราสาทนครวัด เนื่องจากที่นั่นเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำนวนมากนับพันองค์

²อุไรศรี วรตะริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 183.

กัณโฑ คัชชิตมา³ ได้ทำการศึกษาไว้ในบทความเรื่อง “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA)” แบ่งเป็น 2 ส่วน ในส่วนของความเชื่อพบว่า

1. **ความเชื่อเรื่องบาปบุญ** เป็นความเชื่อที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA) ทุกหลัก เชื่อว่าการทำบุญให้ทานด้วยจิตใจที่ศรัทธาแล้วจะได้บุญมาก คนที่ขัดขวางการทำบุญถือว่าเป็น “คนบาป” ต้องตกนรกหมกไหม้และพระพุทธเจ้าไม่ทรงโปรดคนเหล่านั้น

2. **ความเชื่อในเรื่องชาติและคัมภีร์ทางศาสนา** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร บางหลักพบเรื่องทศชาติชาดก คือ การบำเพ็ญบารมีใน 10 ชาติ ก่อนที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้า ตัวอย่างเช่นในจารึกหลักที่ 38 กล่าวว่า “ขอให้มีปัญญาชาตุดุจพระโพธิสัตว์เกิดเป็นมโหสถ”

3. **ความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่และนรกสวรรค์** เป็นความเชื่อที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลัก เมื่อทำบุญมักจะอธิษฐานอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ตกอยู่ในนรกให้รอดพ้นจากนรก หรือ ถ้าเกิดในชาติหน้าก็ขอให้เป็นคนที่ยียบพร้อมด้วยรูปสมบัติและทรัพย์สมบัติ

4. **ความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยหรือพระศรีอาริย์** เชื่อกันว่า พระโพธิสัตว์ศรีอาริย์เมตไตรยจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายของกัปปัจจุบัน คือ ภัทรกัปนี้ จึงต้องทำบุญ ทำความดี เพื่อจะได้ไปเกิดและบรรลุนิพพานในยุคสมัยพระศรีอาริย์

ในส่วนของ การทำบุญ พบลักษณะการทำบุญในหลายลักษณะ เช่น การสร้างถาวรวัตถุ การปล่อยทาส การปลุกต้นไม้ ฯลฯ **สิ่งของที่ให้ถวายเป็นทาน** มีหลากหลาย เช่น เงินทอง หมาก พลู ส้ม ข้าว ฯลฯ **การตั้งสัตยปรณิธาน หรือ การอธิษฐาน** ซึ่งมีคำอธิษฐานในทางโลก คือ ปรารถนาความดีพร้อมด้วยรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ คำอธิษฐานในทางธรรม คือ ปรารถนาจะได้ไปนิพพาน **การสาปแช่ง** เป็นการเตือนคนทั้งหลายไม่ให้ขัดขวางการทำบุญ โดยเฉพาะการทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส ถ้ามีผู้นำคนที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วกลับมาเป็นทาสอีก จะสาปแช่งขอให้ตกไปในจตุรบาบยาภูมิ ขอให้สายฟ้าฟาดคนผู้นั้น ขอให้พระพุทธเจ้าอย่าได้โปรด ฯลฯ

³พระมหากัณโฑ คัชชิตมา, “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA).” ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : คุรุบูชา คุรุรำลึก, ภาควิชาภาษาตะวันออกและชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532) : 269-278.

จากบทความทำให้เห็นสาระสำคัญใน 3 ส่วน ส่วนแรก คือ **ความเชื่อที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร** ทำให้เห็นถึงคติทางพุทธศาสนาที่พยายามแสวงหาความหลุดพ้นจากโลกนี้ หลุดพ้นจากความทุกข์ โลกที่ขึ้นอยู่กับกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ⁴ เรื่องสังสารวัฏ เชื่อว่าเมื่อตายแล้วต้องไปเกิดใหม่ ชาวพุทธจึงมีจุดหมายสูงสุด คือ ได้เข้าถึงนิพพาน โดยไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่คงเป็นเรื่องยากสำหรับมนุษย์ธรรมดาที่ยังคงมีกิเลสอยู่ ชาวพุทธส่วนใหญ่จึงมีเพียงความต้องการพ้นจากความทุกข์ในโลกนี้และมีความหวังที่จะมีชีวิตที่ดีในโลกหน้า โลกที่จะได้ไปเกิดใหม่อีกครั้ง เรื่องกฎแห่งกรรมเชื่อว่า การกระทำใด ๆ ก็ตามย่อมมีผลในเรื่อง บุญ-บาป บุคคลทุกคนเป็นผลผลิตแห่งการกระทำบุญและบาป เมื่อต้องการจะมีชีวิตที่ดีมีความสุขจึงต้องทำบุญทำความดี ส่วนคนทำบาปต้องตกนรก ตกไปสู่โลกแห่งความทุกข์ทรมาน ส่วนที่ 2 คือ **เรื่องการทำบุญ** จากความเชื่อส่งผลให้เกิดการกระทำ ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลักบอกถึงการทำบุญในหลายลักษณะอันเป็นการกระทำดีตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา เมื่อทำบุญแล้วจึงนำไปสู่ ส่วนที่ 3 คือ **การขอด้วยการตั้งสัตยปรณิธาน** ให้ผลบุญนั้นส่งผลดีตามที่ตนปรารถนาในชาติหน้าเพราะมีความเชื่อในสังสารวัฏหรือการเกิดใหม่ที่เชื่อว่าชีวิตของคน ฐานะของคนในชาตินี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงผลบุญที่ทำมาในชาติก่อน ถ้าเคยทำบุญในชาติก่อนมามาก สถานะในชาตินี้จะดี และถึงที่สุดแล้ว ผู้มีผลบุญมากที่สุดก็จะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ เข้าถึงพระนิพพาน ในทางตรงข้ามได้ห้ามไม่ให้ผู้ใดมาขัดขวางการทำบุญด้วยการสาปแช่งให้ตกนรก

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นความสำคัญเรื่อง **การทำบุญ** ที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมได้ เนื่องจากการทำบุญเป็นวัตถุประสงค์หลักของผู้คนที่เดินทางไปนครวัดในสมัยนั้น การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการทำบุญจะทำให้ทราบถึงรูปแบบการทำบุญ ความคิดและความเชื่อของคนเขมรในสมัยนั้น รวมทั้งได้ทราบถึงหลักปฏิบัติที่สำคัญของชาวพุทธที่ได้รับการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ในช่วงเวลาเกือบ 200 ปี ตามศักราชที่ระบุในจารึกได้ ทั้งนี้การทำบุญในรูปแบบที่แตกต่างกันย่อมสะท้อนความรู้ ความคิดและความเชื่ออันเป็นสาเหตุแห่งการทำบุญนั้น ๆ ที่สามารถค้นหาและอธิบายได้ตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา

⁴ปราณี วงษ์เทศ, สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543), 52-53.

หลักคำสอนด้านการทำบุญที่สำคัญคือ บุญกิริยาวัตต **การทำบุญ** ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมีใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ติกนิบาต⁵ ซึ่งสอดคล้องกับการอธิบาย **บุญกิริยาวัตต** ในภาษาเขมร คำว่า **บุญกิริยาวัตต** ตามพจนานุกรม ฉบับพุทธศาสนบัณฑิตย⁶ มีความหมายว่า **การทำบุญ** เช่นกัน บุญกิริยาวัตต มี 10 ประการ ได้แก่

1. ทานมัย (ธานมัย) บุญสำเร็จด้วยการบริจาค
2. สีสมัย (สัณณมัย) บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
3. ภาวนามัย (ภาวนามัย) บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
4. อปจายนมัย (อปจายมัย) บุญสำเร็จด้วยการประพุดติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่
5. เวยยาวัจจมัย (เวยยาวัจจมัย) บุญสำเร็จด้วยการช่วยชนชวายเป็นกิจที่ชอบ
6. ปัตติทานมัย (ปัตติทานมัย) บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
7. ปัตตานุโมทนาสมัย (ปัตตานุโมทนาสมัย) บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญของ

ผู้อื่น

8. รัมมัสสวณมัย (รัมมัสสวณมัย) บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
9. รัมมเทศนามัย (รัมมเทศนามัย) บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
10. ทิฏฐชุกัมม (ทิฏฐชุกัมม) การทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

ผู้วิจัยใช้หลักบุญกิริยาวัตตทั้ง 10 ประการ เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อความที่แสดงเนื้อหาการทำบุญ แล้วนำมาพิจารณาถึงรูปแบบและรายละเอียดต่าง ๆ ของการทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

ในส่วนของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้นได้มีผู้ศึกษา รวบรวม และปริวรรต⁷ ไว้แล้วหลายท่าน ได้แก่ มหาพิทูลุ กระเสม ได้ปริวรรตจารึกเป็นอักษรเขมร ภายใต้การอำนวยการของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ พิมพ์ที่พุทธศาสนบัณฑิตย พนมเปญ ในปี ค.ศ.1940 Saveros Lewitz

⁵มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 1 ภาคที่ 4 (กรุงเทพฯ : เฉลิมชาตการพิมพ์, 2526), 387-391.

⁶ ฤๅสภาสอบณัฐ, รัตนสุภษัฏฐะ ภาตธี ๑, ๒ (กรุงเทพฯ: ฤๅสภาสอบณัฐ, 2512), 574-575.

⁷การปริวรรต (transliteration) คือ การถ่ายถอดอักษรโบราณ เป็นอักษรสมัยปัจจุบันที่คนสมัยปัจจุบันอ่านออก อาจปริวรรตเป็นอักษรโรมัน อักษรเขมรปัจจุบัน อักษรไทย หรืออักษรอื่น ๆ ก็ได้

ปวิวรรตจารึกเป็นอักษรโรมัน ตีพิมพ์ใน Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient ค.ศ. 1970-1975 และอุไรศรี วรตะริน ปวิวรรตจารึกเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ในปี พ.ศ.2542 ผู้วิจัยเลือกจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่ปวิวรรตและแปลโดย อุไรศรี วรตะริน⁸ เป็นหลักในการศึกษาเพราะมีเนื้อหาภาษาไทยที่สะดวกต่อความเข้าใจ อีกทั้งมีพจนานุกรมศัพท์จากจารึก⁹ที่สามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษารูปแบบการทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครโดยวิเคราะห์ ออกเป็นประเภทตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

ขอบเขตการศึกษา

1.ศึกษารูปแบบและประเภทของการทำบุญที่ปรากฏในหนังสือ“จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747” จำนวน 40 หลัก ที่ปวิวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย โดย อุไรศรี วรตะริน

2.ศึกษาการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร คือ จารึกที่จารไว้ที่เสาของระเบียงชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัดที่เรียกว่า ปากาณ เสาของระเบียงชั้นที่ 2 ของปราสาทนครวัดที่เรียกว่า พระพัน และจารึกหลักใหญ่ที่สุดอีกหนึ่งหลักอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง ด้านตะวันออก รวมทั้งหมด 40 หลัก ระบุศักราชตั้งแต่ ม.ศ.1488 (พ.ศ.2109)ไปจนถึง ม.ศ.1669 (พ.ศ.2290) จารึกเหล่านี้ได้รับการปวิวรรตเป็นอักษรโรมันและแปลเป็นภาษาไทย โดยอุไรศรี วรตะริน จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครใช้อักษรย่อเป็น IMA ย่อมาจาก Inscriptions Modernes d'Angkor

เขมรสมัยหลังพระนคร คือ ช่วงเวลาที่เกิดความเสื่อมของเมืองพระนคร จนกระทั่งได้ย้ายเมืองหลวงมาสู่กรุงพนมเปญ สมัยหลังพระนครนี้เรียกอีกอย่างว่า สมัยกลาง เป็นช่วงเวลาที่

⁸อุไรศรี วรตะริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747 (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542).

⁹อุไรศรี วรตะริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542).

จะผ่านไปสู่วงสมัยใหม่ของประเทศกัมพูชา สมัยหลังพระนครหรือสมัยกลาง มีช่วงเวลาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 15-19 หรือ พุทธศตวรรษที่ 20-24

อักษรย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่นำมาใช้อ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่จัดทำโดยมหาภูมิวิทยาลัย ซึ่งมีเนื้อหาพระไตรปิฎกและอรรถกถาแทรกรวมเป็นเล่มเดียวกัน อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์นี้ใช้ตามพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน¹⁰

อักษรย่อ

วิ.มหา.

วิ.ม.

อญ.ปญจก.

ชฎ.อิติ.

ชฎ.วิ.

ชฎ.เปต.

ชฎ.ชา.

ชฎ.อป.

ชฎ.อป.อ.

ย่อมาจาก

วินัยปิฎก มหาวิภังค์

วินัยปิฎก มหาวรรค

อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต

ชฎททนิกาย อิติวุตตกะ

ชฎททนิกาย วิมานวัตถุ

ชฎททนิกาย เปตวัตถุ

ชฎททนิกาย ชาดก

ชฎททนิกาย อปทาน

ชฎททนิกาย อปทาน อรรถกถา

การใช้หมายเลข

ในเชิงอรรถที่อ้างอิงถึงเนื้อหาในพระไตรปิฎกจะบอกที่มาไว้เป็นตัวย่อ ตามด้วย เล่ม (ภาค) / ข้อ / หน้า ตัวอย่างเช่น ชฎ.ชา.4(3)/1068/492 คือ ชฎททนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3 ข้อ 1068 หน้า 492

ขั้นตอนของการศึกษา

ในการศึกษาได้กำหนดขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

6.1 เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

6.2 ศึกษาเนื้อหาในจารีกนควัดสมัยหลังพระนคร รวบรวมรูปแบบการทำบุญที่พบ

6.3 วิเคราะห์ข้อมูลโดยแยกประเภทการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

¹⁰ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม 1 อักษร อ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2545).

6.4 เรียบเรียงผลการวิจัย

6.5 สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงรูปแบบการทำนุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการของคนเขมรในสมัยหลังพระนครหรือสมัยกลางที่พบจากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

พุทธศาสนาในกัมพูชา

บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ ของโจวต้ากวาน บันทึกระหว่าง พ.ศ.1838-1839 เมื่อครั้งเดินทางกับราชทูตไปประเทศกัมพูชา ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย โดย เฉลิม ยงบุญเกิด.¹¹ บันทึกของโจวต้ากวานนับว่าเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมของกัมพูชาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ได้เป็นอย่างดี

โจวต้ากวาน ได้เขียนถึง พระภิกษุ ที่เขาเรียกว่า จู้กู่ (เจ้ากู) พระพุทธรูป วัดวาอาราม และกิจของสงฆ์ที่ทองป็นพระสูตรจากคัมภีร์โบลาน เด็ก ๆ ต้องบวชเพื่อเรียนหนังสือกับพระภิกษุ โจวต้ากวานยังกล่าวว่า “ทุกครอบครัวนับถือพระพุทธรูปศาสนา” ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าในสมัยนั้นมีการนับถือพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย

เรื่องราวเหล่านี้เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 นับว่าเป็นระยะเวลารอยต่อระหว่างช่วงปลายสมัยพระนครกับต้นสมัยกลาง ที่ผู้คนได้เปลี่ยนจากการนับถือศาสนาพราหมณ์มาเป็นพุทธศาสนา และเป็นศาสนาที่ได้ยอมรับนับถือสืบต่อมาในสมัยกลางจนถึงปัจจุบัน

Lawrence Palmer Briggs ศึกษา *The Ancient Khmer Empire*¹² บอกถึงเส้นทางที่ศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศกัมพูชา คือ จากศรีลังกาเข้ามาในพม่าในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 12 บางที่อาจมาถึงแถบลุ่มแม่น้ำ (ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ประเทศไทยในปัจจุบัน) ในช่วงกลางศตวรรษที่ 13 และนำเข้ามาสู่กัมพูชาโดยมอญละโว้ และโดยคนไททางเหนือ ที่อาจเป็นเชลยแรงงาน พ่อค้า พระสงฆ์ ในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 13 และสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองพระนครล่ม

¹¹ เฉลิม ยงบุญเกิด, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510), 9-12.

¹² Lawrence Palmer Briggs, *The Ancient Khmer Empire*, reprinted ed. (Philadelphia : The American Philosophical, 1955), 253-254.

สลาย คือ การเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา ศาสนานี้ได้รับการยอมรับจากผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศที่เป็นสามัญชน ทุกคนสามารถปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาพุทธได้ด้วยตัวเอง ไม่จำเป็นต้องทำพิธีกรรมผ่านพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ส่งเสริมอำนาจให้กับกษัตริย์และชนชั้นสูงอีกต่อไป ดังนั้นอำนาจของชนชั้นสูงถูกบั่นทอนลง ชนชั้นสูงจำเป็นต้องนับถือพุทธศาสนาตามผู้คนส่วนใหญ่ เพื่อให้คงอำนาจของตนเองไว้ พุทธศาสนาอาจเป็นปัจจัยหนึ่งของการล่มสลายของเมืองพระนคร แต่คงไม่ใช่ปัจจัยเดียว อาจมีปัจจัยอื่น ๆ มาประกอบกัน

จางง์ ทงประเสริฐ ศึกษา **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**¹³

ในส่วนของพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา ได้พบการนับถือพุทธศาสนา มาตั้งแต่อาณาจักรพุนันต์ เรื่องอำนาจ จนถึงสมัยเมืองพระนคร ที่มีการนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ควบคู่มา กับศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนามหายานกลับมา มีบทบาทอย่างมากเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงศรัทธา นับถือ พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท คือ จารึกที่จารด้วยภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของพุทธศาสนานิกายนี้ มีอายุราว พ.ศ.1852 ได้กล่าวถึง พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 ได้ทรงพระราชสมภพเมื่อปี พ.ศ.1851 สันนิษฐานว่า พระองค์อาจออกผนวช สำหรับศักราชที่จางง์ ทงประเสริฐอ้างถึงนั้นผิดพลาด เพราะใน **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000** ของศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวไว้ว่าพระเจ้าศรีนทรวรมัน (พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3) ได้สร้างจารึกภาษาบาลีหลักแรกขึ้นได้กล่าวถึงการสร้างวิหารและพระพุทธรูปใน พ.ศ.1852 หลังจากที่พระเจ้าศรีนทรวรมัน (พระเจ้าอินทรวรมันที่ 3) พระราชสมภพให้พระยุพราชได้ 2 ปี คือใน พ.ศ.1850¹⁴ ตามพงศาวดารลาว ได้กล่าวว่า พระเจ้าฟ้ารุ่งม (ครองราชย์เมื่อ พ.ศ.1893) ได้ยอมรับนับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน หรือเถรวาท จากกัมพูชา แสดงให้เห็นว่ากัมพูชา นับถือพุทธศาสนาเถรวาท มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว แต่อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ที่เคยฝังรากลึกในกัมพูชายังไม่หมดสิ้นไป ได้ปรากฏอยู่ในพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนักกัมพูชาจนถึงปัจจุบัน

พุทธศาสนาในกัมพูชาปัจจุบันคล้ายคลึงกับพุทธศาสนาในไทยแทบทุกอย่าง ในกัมพูชามีวัดวาอารามมากมาย ภิกษุสามเณรได้รับการเคารพนับถือมาก ทุกวัดมีวิหารและศาลาการเปรียญ ภายในมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ฝาผนังมักมีภาพวาดเกี่ยวกับชาดก หรือพุทธประวัติ แต่ละวัดมีเจ้าอาวาสรูปหนึ่งเป็นผู้ปกครอง เหนือเจ้าอาวาสขึ้นไปเป็นเจ้าคณะตำบล เจ้า

¹³จางง์ ทงประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์** (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, 2534), 242-322.

¹⁴หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000** (กรุงเทพฯ : สยามลดา, 2549), 215.

คณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด โดยมีผู้ปกครองสูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช รองจากพระสังฆราช คือ สมเด็จพระสุคนธาธิบดี ผู้มีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย (นิกายที่รับมาจากประเทศไทย ปัจจุบันไม่มีตำแหน่งนี้แล้ว) ส่วนสมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจบังคับบัญชาคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย

พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวรรณกรรม

Grégory Mikaehan ศึกษา *La langue et la littérature Khmères*¹⁵ (ภาษาและวรรณกรรมเขมร) พบว่า ในช่วงเขมรสมัยกลาง (คริสต์ศตวรรษที่ 15-19) จารึกบนแผ่นหินที่มีมาอย่างสมัยที่ผ่านมาเริ่มหายาก กลับถูกแทนที่ด้วยการจารลงคัมภีร์ใบลานที่สามารถเสื่อมสลายได้ตามกาลเวลา ความรู้ทางภาษาในยุคสมัยนี้มีการคัดลอกในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นคัมภีร์ตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับการคัดลอกอีกครั้งจากยุคหนึ่งสู่ยุคหนึ่งโดยพระสงฆ์ในพุทธศาสนาในวัดของกัมพูชาในปัจจุบัน จารึกสมัยหลังพระนครที่หายาก พบเฉพาะที่ปราสาทนครวัด ซึ่งเราสามารถนำมาใช้กำหนดอายุโดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาของคัมภีร์ เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงภาษาในสมัยนั้น เป็นสาระสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่ใช้เป็นพื้นฐานได้เป็นอย่างดี

เขมรสมัยหลังพระนครอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพุทธ บ่อยครั้งที่พบคำภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้เขียนในพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงจากพราหมณ์สู่พุทธเถรวาท ทำให้เกิดวรรณกรรมที่มีเนื้อความใหม่ ๆ เช่น สิ่งที่ทำเพื่อให้ได้รับบุญกุศล ภาษาบาลี ภาษาทางศาสนาถูกนำมาใช้ประพันธ์เรื่องราวคำภานาอันนวนอนขอ ขณะที่ยังใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตอยู่บ้าง เพื่อแสดงถึงความเชี่ยวชาญทางภาษา แสดงให้เห็นความเลื่อมใสและความศรัทธาในพุทธศาสนา และพบเรื่องราวระหว่างการทำความดีและความชั่วอยู่บ่อยครั้ง วรรณกรรมในช่วงสมัยกลาง มีรามเกียรติ์ (Ramakerti) (คริสต์ศตวรรษที่ 16-17) ฌบับ (chbap) ชาดก (คริสต์ศตวรรษที่ 17) และนิราศ (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ที่ได้รับอิทธิพลจากไทย

พุทธศาสนาได้แทรกซึมสู่สังคมกัมพูชาอย่างลึกซึ้ง เห็นได้จาก ภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่ใช้เขียนหลักคำสอนพุทธศาสนา หรือ พระไตรปิฎก ถูกนำมาใช้ในภาษาเขมรเป็นจำนวนมาก

¹⁵ Grégory Mikaehan, *La langue et la littérature Khmères* (Novembre, 2002)[Online], accessed 20 March 2007. Available from http://www.clio.fr/espace_culturel/gregory_mikaelian.asp

สงบ บุญคล้าย ศึกษา **ประวัติวรรณกรรมเขมร**¹⁶ กล่าวว่า กุลบุตรเขมรที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนาต้องศึกษาภาษาบาลีเพื่อให้เข้าใจในพุทธธรรมด้วย ทำให้ภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อภาษาเขมรอีกภาษาหนึ่ง นอกจากภาษาสันสกฤตที่ลงรากอย่างมั่นคงในสมัยพระนครแล้ว พระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสอนของพุทธศาสนา เป็นหนึ่งในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นเสมือนหัวใจของพุทธศาสนา ได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร

Khing Hoo Dy ได้ศึกษา **ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร (อิฎฐภาท ฐเฮไธโร หกุญญาสุฎเฮอร์)**¹⁷ พบว่า อักษรศาสตร์หรือวรรณกรรมของเขมรสมัยกลาง นั้นเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา ได้แก่ **พระไตรปิฎก** แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร ระหว่างปี ค.ศ.1931-1968 และทำบุญฉลองในปี 1969 **ชาดก** ที่นิยมมีพระเวสสันดรชาดก และมโหสถชาดก **ปัญญาสาชดก** เป็นชาดกนอกพระไตรปิฎก มี 50 เรื่อง พบปัญญาสาชดก ทั้งในเขมร , ไทย , ลาว , พม่า **ไตรภูมิ** แต่งโดยพญาลิไท สมัยสุโขทัย เป็นเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากพราหมณ์ พบทั้งในเขมรและไทย

นครวัดสมัยหลังพระนคร

Henri Mouhot ได้เขียนบันทึกการเดินทางไว้ใน **Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860**¹⁸ Henri Mouhot มาถึงกรุงเทพฯ ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1858 เดินทางในสยามและประเทศที่อยู่ภายใต้การครอบครองของฝรั่งเศส จนกระทั่งเขาเสียชีวิตที่หลวงพระบางในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.1861 เขาเป็นคนแรกที่เดินทางทางบกไปยังหลวงพระบาง และพยายามที่จะทำแผนที่

ส่วนการเดินทางในกัมพูชาของ Henri Mouhot นั้นใช้เวลา 2 เดือนใน อุดงค์ และ Pinhalu 3 เดือนใน Brelum และ 3 อาทิตย์ใน นครวัด จากนั้นที่กของเขาทำให้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองและนครวัด ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เขาเดินทางไปนครวัดในเดือนพฤศจิกายน

¹⁶สงบ บุญคล้าย, **ประวัติวรรณกรรมเขมร** (บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ , 2542), 200.

¹⁷Khing Hoc Dy, **ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร (อิฎฐภาท ฐเฮไธโร หกุญญาสุฎเฮอร์)** (กรุงเทพฯ : บณูการพิมพ์, 2003), 21-29.

¹⁸Henri Mouhot, **Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860**, reprint (New York : Oxford University Press, 1989), 277-300.

ค.ศ.1859 ผ่านทางเมืองพระตะบอง และโตนเลสาบ ได้บรรยายถึงความงามของโตนเลสาบ และพบว่ามีการทำพรมแดนระหว่างสยามและกัมพูชา ด้วยการปลูกต้นไม้เป็นกระโดงสูงไว้กลางโตนเลสาบ เพราะในช่วงเวลานี้ไทยยังคงครอบครองดินแดนแถบเสียมเรียบและพระตะบองอยู่ เขาเชื่อว่าประเทศนี้เคยมีพลังอำนาจและมีประชากรมากมาย เห็นได้จากซากปรักหักพังที่พบได้ในจังหวัดพระตะบอง และนครวัด แต่ปัจจุบันประชากรลดลงเพราะการทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน ถูกกวาดต้อนเป็นเชลยศึก

Henri Mouhot ไปยังนครวัด ที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของโตนเลสาบ เขาประทับใจในความยิ่งใหญ่ไพศาลและสง่างามของนครวัดจนไม่อยากจะเชื่อว่าคนเขมรเป็นผู้สร้าง ถ้าถามคนเขมรถึงผู้สร้างนครวัด พวกเขาบอกว่า “พระอินทร์เป็นผู้สร้าง” “เป็นงานของยักษ์” “มันถูกสร้างโดยพระเจ้าซีเรื่อน” หรือ “มันเกิดขึ้นเอง” คนเขมรเองยังไม่เชื่อว่า สิ่งก่อสร้างนี้เป็นฝีมือของมนุษย์

การเดินทางไปยังนครวัดต้องไปตามทางฝุ่น ผ่านป่าที่มีต้นไม้สูงและหนา หลายครั้งที่ต้องข้ามแม่น้ำที่คดเคี้ยว แล้วมาถึงยังทางเดินเข้านครวัด เขาบรรยายส่วนประกอบต่าง ๆ ของอาคาร อย่างละเอียด ด้วยการวัดความกว้าง ยาว สูง จำนวน และวัสดุที่ใช้ ทั้งทางเดิน ระเบียงทางเดิน เสา หลังคา เพดาน บันได ภาพสลัก บรรยายถึงส่วนที่น่าจะเป็น “พระพัน” ว่าอยู่ตรงระเบียงทางเดินด้านตะวันตก มีเสาสี่เหลี่ยม มีห้องโถงขนาดเล็กอยู่ทางขวา เดินไปด้วยพระพุทธรูปที่ผู้คนนำมาประดิษฐาน บางองค์เป็นไม้ บางองค์เป็นหิน หลายองค์สูงถึง 4 เมตร น่าจะสร้างไว้นานมากแล้ว เห็นได้จากร่องรอยที่ชำรุด ตรงกลางประดิษฐานประติมากรรมพระเจ้าซีเรื่อน ทั้งสองข้างมีพระสาวก แม้เขาจะอ่านจารึกไม่ออก แต่สิ่งที่ Henri Mouhot พบเห็นนั้นตรงตามจารึก เพราะการทำบุญอย่างหนึ่งของผู้คนที่เดินทางมาที่นี่ คือ การสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก เพื่อประดิษฐานไว้ที่พระพัน บันทึกการเดินทางของ Henri Mouhot นั้นแม้อยู่ในช่วงปลายของสมัยกลางแล้ว แต่ยังคงแสดงให้เห็นถึงร่องรอยอันเป็นการกระทำของผู้คนในช่วงสมัยกลางที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี

สังคมของกัมพูชาสมัยหลังพระนคร

คมขำ ศิลปะชัย ศึกษาไว้ใน การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร)¹⁹ การศึกษานี้มีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงเนื้อหาสาระของจารึกนครวัด ที่

¹⁹คมขำ ศิลปะชัย, “การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 18-24.

บรรยายลัทธิเปลี่ยน การทำบุญต่อหน้าบุคคลจำนวนมากที่มาพร้อมเป็นสักขีพยาน เพื่อตั้งจิตอธิษฐาน ขอผลานิสงส์ส่วนบุญที่ตนทำนั้นไปตกแก่ตนทั้งในชาตินี้และชาติหน้า จากเนื้อหาของจารึก ยังสะท้อนให้เห็นถึง สังคมของเขมรในยุคหลังพระนคร ที่ประกอบด้วย 4 กลุ่มชนชั้น คือ 1.กษัตริย์ และราชวงศ์ พบข้าราชการที่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระสนมกำนัลใน ราชครู พราหมณาจารย์ เสนาบดี กวี ราชบริพาร 2.ข้าราชการ ยศจากสูงไปต่ำ ได้แก่ ออกญา เจ้าพระยา ออกหลวงหรือเจ้าหลวง ภรรยาออกหลวง เรียก anak ak (นักออก) ออกหมื่น พระองค์ 3.พระสงฆ์ ตำแหน่งสูงสุด คือ สังฆราช หรือมหาสังฆราช บรรดาศักดิ์ที่ใ้กับพระสังฆราช ได้แก่ นักพระ สมเด็จ นักสมเด็จพระ และพระ ใ้กับพระเถระธรรมดา ยังมีนางชี และบัณฑิต 4.สามัญชน ได้แก่ กลุ่มที่เป็นคนดี อาจเรียกใช้ราชการได้ ผู้ชายมีค่านำหน้าชื่อ เช่น cau , jī , anak tā ผู้หญิงมีค่านำหน้า me , nān , anak nān , anak tūn และกลุ่มที่เป็นข้าทาส

ศาสนาในสังคมยุคหลังพระนคร คือ ศาสนาพุทธ มีการทำบุญ ได้แก่ การปล่อยทาส แล้วให้บวช ปล่อยให้เป็นโยม คือ เป็นข้าพระ เพื่อดูแลวัด ปล่อยให้เป็นไพร่ ปล่อยให้เป็นผู้ฟานัก อยู่กับวัด หรือปล่อยแล้วผู้เป็นนายกำหนดเอง การบวช การเดินทางไปจุดที่ยังนครวัด การบริจาคเงิน อาหาร หนักพลู และเครื่องใช้แต่พระสงฆ์ การถวายของแต่พระพุทเจ้า หรือพระอาราม เช่น การสร้างศาลา สะพาน สระน้ำ หรือสร้างพระพุทธรูป สร้างถนน หรือมีการถวายลูกให้เป็นทานแล้วซื้อกลับคืนมา การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ พิธีมงคล มีการสวดพระปริตร โดยพระ 8 รูป สวดพระมาลัย การเทศนา พิธีกฐิน พิธีสารท พิธีบังสุกุล

ประวัติศาสตร์กัมพูชาสมัยกลาง (สมัยหลังพระนคร)

เดวิด แชนด์เลอร์ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชา²⁰ ส่วนหนึ่งของการศึกษา คือ ช่วง **เขมรสมัยกลาง (หลังพระนคร)** นั้นเมื่อกัมพูชาได้เข้าสู่ยุคหลังเมืองพระนคร ก่อนที่จะมีการทิ้งเมืองพระนคร สิ่งที่เป็นรากฐานประกอบขึ้นเป็นเมืองพระนคร ได้แก่ จารึก ปราสาทหิน ราชสำนักที่จัดรูปแบบตามความเชื่อในศาสนาฮินดู และชลประทานที่มีขอบข่ายกว้างขวางได้ยุติลง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้นำกัมพูชาได้เปลี่ยนไปนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท ประกอบกับการขึ้นมา มีอำนาจของอยุธยา นำไปสู่ความเสื่อมของเมืองพระนคร จนกระทั่งได้ย้ายเมืองหลวงมาสู่กรุงพนมเปญ

²⁰เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา(A History of Cambodia), แปลโดย พรธณงาม เเง้าธรรมสาร และคณะ, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 116-117.

ผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาในช่วงสมัยกลาง (หลังพระนคร) จาก บรูฏิสาสุรสเหือบ โธ บรูเธสกุฎุ (ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา)²¹ และ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา โดย นิคม มุสิกคามะ²² เปรียบเทียบกัน ประวัติศาสตร์ สังเขปของประเทศกัมพูชา ได้รับการจัดพิมพ์ในรัสเซีย โดยนักประวัติศาสตร์ชาวรัสเซียกลุ่มหนึ่ง และได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร แม้จะไม่ชัดเจนในเรื่องเอกสารอ้างอิง แต่เป็นที่ยอมรับใน ประเทศกัมพูชา ส่วนประวัติศาสตร์โบราณคดี-กัมพูชานั้น ได้ศึกษาจากพงศาวดารทั้งไทยและ กัมพูชา เมื่อศึกษาเปรียบเทียบกันพบว่า มีความคลาดเคลื่อนเรื่องศักราชในบางส่วน ส่วนชื่อของ กษัตริย์ที่แตกต่างอาจมาจากการแปล ที่มีการออกเสียงต่างกันแต่เข้าใจได้ว่าเป็นกษัตริย์องค์ เดียวกัน โดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเครื่องยืนยัน

ประวัติศาสตร์กัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร²³ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ในช่วง ค.ศ.1566-1747 (พ.ศ.2109-2290) ในรัชสมัยของกษัตริย์กัมพูชา คือ พระบาทบรมราชา จนถึงพระบาทธัมมโฆราชา ตรงกับช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการสู้รบทั้งภายในและภายนอก ประเทศ เมื่อใดที่ไทยอ่อนแอ กัมพูชาจะยกทัพไปไทยกวาดต้อนผู้คนที่เป็นเชลยกลับมา จนกระทั่ง เกิดศึกครั้งใหญ่ที่สมเด็จพระนเรศวรไปตีกรุงละแวกในพงศาวดารเขมรบอกว่าได้นำตำรา คัมภีร์ พระโค พระแก้ว และกวาดต้อนเชลยกลับมาอยู่ชยาเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีศึกภายในที่แย่งราช สมบัติกันเอง เพราะความคิดเห็นที่ต่างต่างกัน 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งต่อต้านอยุธยาจึงเข้าหาเวียดนาม อีกฝ่ายหนึ่งต่อต้านเวียดนามจึงเข้าหาไทย ด้วยสภาพที่ไม่มั่นคงด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา จึงกลายเป็นสิ่งพึงพิงด้านจิตใจของผู้คนในสังคม

²¹ ธิยาท พ.พ. ยีเฮเยว่ บรูฏิสาสุรสเหือบ โธ บรูเธสกุฎุ (ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา), แปลโดย ชุณห์ ស្បែម (มอสโคว : บรูฏเฏาะสฺ, 1985), 130-243.

²² นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน ,2536), 220-245.

²³ ดูเนื้อหาเพิ่มเติมในภาคผนวก

บทที่ 2 เนื้อหาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร

เนื้อหาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครในบทนี้ได้นำเสนอเนื้อหาโดยย่อโดยศึกษาเนื้อหาจารึกที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย โดย อูโรศรี วรตะริน เป็นหลัก และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจารึกนี้เพิ่มเติมจากงานเขียนของ Saveros Lewitz หรือ Saveros Pou ตีพิมพ์ใน Bulletin de l'École Française D'Extrême – orient (BEFEO) ตั้งแต่ ค.ศ.1970-1975 และงานเขียนของ Aymonier Etienne ใน Le Cambodge III “Les Inscriptions Modernes”

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครจารึกไว้ที่ระเบียงที่เรียกว่า ปากาณ 13 หลัก (K303) ที่พระพัน 30 หลัก (K300 , 302) และหลักใหญ่ที่สุดอยู่ที่ระเบียงภาพสลักชั้นที่หนึ่ง (K301)²⁴ ความสูงของจารึกขึ้นอยู่กับจำนวนบรรทัด ตั้งแต่ 2 บรรทัด จนมากที่สุด 80 บรรทัด มีลวดลายตกแต่งด้านล่างเป็นรูปสามเหลี่ยม สลักด้วยรูปดอกจัน บางครั้งมีพระพุทธรูปองค์เล็กประดับอยู่²⁵ จารึกที่ อูโรศรี วรตะริน นำมาศึกษามีจำนวน 40 หลัก แต่จารึกหลักที่ 40 (IMA 40) ไม่แปลเพียงแต่ถ่ายถอดเป็นตัวโรมัน เนื่องจากมีเนื้อหาไม่ต่อเนื่องกัน

เนื้อหาของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครทุกหลักบันทึกเรื่องราวการกระทำอันเนื่องมาจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การทำบุญกุศลของตน และคำขอให้ได้ตามความปรารถนาที่จะมีผลในชาติหน้า ที่เรียกว่า สัตยปรณิธาน เนื้อหาของจารึกมีส่วนประกอบหลักที่ขาดไม่ได้ คือ ชื่อผู้ทำบุญ การทำบุญ และคำขอ อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญ ทำให้กำหนดสมัยของจารึกได้ คือ การจารึกวันเวลาที่ได้มาทำบุญ ซึ่งพบในเกือบทุกหลัก ยกเว้น IMA 1, 5, 36 แต่สามารถกำหนดอายุได้จากอักษรวิธี คือ รูปแบบของตัวอักษร และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจารึกหลักข้างเคียง

นอกจากนี้เนื้อหาในจารึกส่วนใหญ่ยังปรากฏชื่อพยานหรือสักขีพยาน ในบางหลักใช้ “ผู้ร่วมอนุโมทนา” คือ ผู้ที่มาร่วมทำบุญ หรือผู้มีส่วนรับรู้เรื่องการทำบุญ ส่วน “คำแข่ง” นั้นพบมาก แต่ไม่ได้พบในทุกหลัก เป็นการแข่งเพื่อไม่ให้มีผู้มาขัดขวางการทำบุญ โดยแข่งให้ตนรอก ถูก

²⁴ อูโรศรี วรตะริน, *จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร* (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, 2542), 2.

²⁵ Aymonier Etienne, *Le Cambodge III Le groupe d'Angkor et L'Histoire* (Paris : Ernest Leroux, 1904), 283.

สายฟ้าฟาด และไม่ให้พระพุทธรูปเจ้ามาโปรดบุคคลผู้นั้น ส่วนรายละเอียดอื่นที่พบไม่มาก ได้แก่ ชื่อผู้จารจารึกและวันที่จารจารึกเสร็จซึ่งพบตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 การกล่าวสรรเสริญและกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้า พบเพียง 4 หลัก พบใน IMA 17 ซึ่งเป็นช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 และพบอีก 3 หลัก คือ IMA 31 , 32 และ 38 ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 จารึกสมัยหลังพระนครทุกหลักได้เล่าเรื่องการทำบุญในพุทธศาสนา มีจารึกเพียงหลักเดียวที่ได้แทรกเรื่องทางประวัติศาสตร์ คือ IMA 39 ซึ่งอาจเป็นการเลียนแบบจารึกในช่วงสมัยพระนครที่ได้บอกเล่าเรื่องราวของกษัตริย์พราหมณ์หรือขุนนางอันเป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์

จารึกทั้ง 40 หลัก กำหนดอายุสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 23 จารึกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ IMA 1 – IMA 6 ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ได้แก่ IMA 7 – IMA 24 และจารึกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ได้แก่ IMA 25 – 38 และช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ได้แก่ IMA 39 ส่วน IMA 40 มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์จึงไม่นำมาศึกษา เนื้อหาโดยย่อของจารึกนครวัดสมัยหลังเรียงตามปีศักราช มีดังนี้

ต้นพุทธศตวรรษที่ 22

IMA 1 ไม่ได้ระบุศักราชไว้ในจารึก แต่จากรูปแบบตัวอักษรพบว่าเป็นจารึกที่เก่าที่สุดของสมัยหลังพระนคร จารึกนี้พบที่บาคาณ Aymonier Etienne ได้บอกลำดับจารึกและใช้ตัวอักษรบอกสถานที่พบ A สำหรับจารึกที่พบที่ บาคาณ ที่อยู่ชั้นบนสุด B สำหรับจารึกที่พบที่ พระพัน ที่อยู่ชั้นแรก และ C สำหรับจารึกที่พบที่ ระเบียบภาพสลัก²⁶

เนื้อหาใน **IMA 1** กล่าวถึง พระสงฆ์ผู้หนึ่งชื่อ รัตนมหาโพธิ์ ประดิษฐานพระมหาโพธิ์ 6 ต้นพร้อมทั้งพระพุทธรูปปรารภนาขอเป็นพระพุทธรูปสมเด็จพระมหาเถระศรีรัตนมหาโพธิ์ ได้ตรัสรู้บรรลुพระนิพพานและถึงพร้อมสมบัติทั้งปวง พระสงฆ์อีก 7 รูป และบัณฑิตอีก 5 คน ประดิษฐานพระพุทธรูป 1 องค์

IMA 4 พ.ศ.2109-2119 จารึกนี้พบที่บาคาณ มีทั้งหมด 3 ด้าน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อมหาศักราช 1488 (1488 ศก) ปีชวด บุรณมี ช้างขึ้น (วันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ) เดือน มิถุน (พฤศจิกายน-ธันวาคม²⁷) วันพฤหัสบดี ออกหลวงอภัยราช และนักออกธรรม มีจิตศรัทธาสั่งสร้างพระวิหาร สร้างพระพุทธรูป ขายตัวเป็นค่าทองสำหรับปิดพระพุทธรูป สร้างพระอภิธรรมมหาชาติ ยก

²⁶ Ibid., 290.

²⁷ Ibid., 291.

ทาส ข้าราชการหญิงชาย ให้ดูแลพระพุทธรูปอยู่ที่วิหาร ให้ชี 3 รูปมาบวชเป็นพรรณากรรมอยู่ที่วิหาร โดยมีนักมหาเถรอุทัยกถาเป็นผู้ปกครองดูแลผู้คนเหล่านี้ สถาปนาผู้มาทำลายพระพุทธรูป และขอให้ตนบรรลุตัญญาญาณ

ใน 1502 ศก (พ.ศ.2123) ปีจอ เดือนบุษย (เดือนธันวาคม-มกราคม) แรม 15 ค่ำ วันอาทิตย์ ออกหลวงอภัยราช มาสร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง สร้างพระพุทธรูป พระพิมพ์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระบฏ บรรจุพระธาตุ ตัดธง ทำฉัตร ให้ข้าว น้ำ ฝ้านุ่ง ทอง เงิน หมากพลู กระยาบัจเจชฎ เป็นทาน ขอส่งกุศลถึงเทวดา กษัตริย์ ราชวงศ์ ขุนนาง และแม่พ่อ พี่น้อง ลูก มีนักรเจ้าภิกษุ อำ นักสิทธิ์มาเป็นพยาน และขออนุโมทนาผลบุญไปถึง ญาติ เพื่อน ผู้มีพระคุณให้พ้นจากจตุรกายภูมิ ขอเป็นรัตนอุบาสกในพระศรีอารยเมตไตรย ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ และทรัพย์สมบัติ

IMA 2 พ.ศ.2120 จารึกนี้พบที่ปากาณ มี 42 บรรทัด เป็นจารึกหลักแรกที่รำพึงอนิจจา ความไม่เที่ยง เมื่อมหาศักราช 1499 ปีฉลู เดือนอาสาฬห (กรกฎาคม) วันเสาร์ สมเด็จพระราชमारตามหากัลยาณวัตติศรีสุชาดาและพระมหาอุบาสิการัตนบพิตรร่วมอนุโมทนากับสมเด็จพระราชบุตรที่มีศรัทธาปฏิสังขรณ์พระพิฆณุโลกแห่งกัมพูชาโบราณ เฝ้ามวยผมเป็นลมูกสร้างพระพุทธรูป รักษาศีล เมื่อตายไปแล้วขอให้เกิดเป็นมหาบุรุษในทุก ๆ ชาติ ขอให้ได้บวช รักษาศีลภาวนา กรรมฐานจนบรรลอรหัตตผลและจตุปฏิสัมภิทาญาณ เข้าสู่นิพพานพร้อมพระศรีอารย

IMA 3 พ.ศ.2122 จารึกที่พระพัน มี 2 ด้าน เริ่มต้นด้วย คาถาภาษาบาลี เนื้อหากล่าวถึง สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช ทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิฆณุโลกปรกากร ก่อยอดนพศูล ประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ ขณะนั้นพระอัครราชแม่สีทองพระศอรรค์ ถ้าเป็นพระราชบุตร สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชจะถวายเป็นพุทธบุตร ให้ได้บวชในพระศาสนา แล้วพระราชบุตรได้กำเนิดในปี 1501 ศก ปีเถาะ แรม 14 ค่ำ อาสาฬห วันพุธ เทียงคืน ครบ 12 วัน ทำพิธีชาติกรรม แล้วนำพระราชโอรสมา ณ พระพิฆณุโลก ถวายเป็นรัตนอุบาสก เสร็จแล้วทำบุญเทศกาลสารท เพื่อส่งส่วนกุศลไปยังญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ลงท้ายด้วยคำขอให้ช่วยรักษาพระโอรส คือ สมเด็จพระบรมรามาริราช รวมทั้งพ่อ แม่ ญาติพี่น้อง ให้พ้นจากทุกข์โศกโรคภัย ขอได้บวช ขอเป็นธรรมิกราช ยกพระศาสนา ขอให้พ้นจากศัตรูผู้มาเบียดเบียนกัมพูชประเทศ พระศาสนาและพระมหาสารีริกธาตุ ขอให้ราษฎรอยู่อย่างมีความสุข

IMA 5 จารึกที่ปากาณ ไม่ระบุศักราช แต่ปรากฏชื่อออกหลวงอภัยราช น่าจะมีอายุใกล้เคียงกับ IMA 6 เนื้อหากล่าวถึง นักออกหลวงอภัยราช ได้สภต่อลูกหลาน ไม่ให้ขัดขวางการทำทาน ให้บำเพ็ญอุกัณหาชาติ จนกระทั่งเข้านิพพาน

IMA 6 พ.ศ.2142 จารึกที่พระพัน มี 2 ด้าน เนื้อหากล่าวว่า ผู้จารจารึก คือ นักเจ้าภิกษุอิน ใน 1521 ศก ปีกุน วันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือนมคสิร(พฤศจิกายน-ธันวาคม) วันพฤหัสบดี ออกหลวงอภัยราชและนักเจ้าภิกษุสร มา ณ สถานพระพิฆณุโลก สร้างปราสาทจัตุรมุขและพระพุทธรูปถวายอาหาร นิมนต์พระสงฆ์มาทำมงคล พร้อมด้วยเครื่องบูชาต่าง ๆ ส่งกุศลไปยังญาติผู้เสียชีวิตและสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากจตุราบายภูมิ ขอให้ถึงพร้อมด้วยทิพยสมบัติ ได้เข้าโมกซ์ จนนิพพานในที่สุด ให้พ้นทุกข์โศกโรคภัย ให้พ้นจากศัตรูที่มาเบียดเบียนกัมพูชประเทศ ถ้าเป็นดังที่ขอ จะบวชพระ ประดับธง ฉัตร ส่งกุศลไปยังท่านออกธรร มีค่าสภไม่ให้ลูกหลานมาขัดขวางการให้ทานอุกัณหาชาติ และลงท้ายด้วยคำขอเช่นเดียวกับ IMA 3

ปลายพุทธศตวรรษที่ 22

IMA 7 พ.ศ.2165 Aymonier ไม่บอกวาพบจารึกนี้ที่ใด เนื้อหากล่าวว่า เมื่อ 1544 ศก ปีเถาะ เดือนภัทรบท (ตุลาคม) แรม 15 ค่ำ มีคำขอให้ลู่ปรารธนา ได้ทันพระศรีอารยเมตไตรย โภธิสัตว์ ขอได้เป็นพระพุทท

IMA 8 พ.ศ.2168 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1547 ศก ปีฉลู เดือนมาษะ (กุมภาพันธ์) แรม 4 ค่ำ วันอาทิตย์ ออกหลวงจักรีมาปล่อยทาสตามคำสั่งของออกหลวงราชเดชะ โดยมีคน 14 คนมาเป็นพยานในการปล่อยทาส สร้างพระ ตั้งแต่ปีขาลถึงปีฉลู มีคดีคัดค้านการปล่อยทาส เจ้าพญาสุเรนทรอินทราธิปดี เอกอัครเสนาโยธาภิมุข แห่งนครอินทรวังสุร์ ตัดสินให้ปลดปล่อย แล้วให้ออกหลวงจักรีอินแสงประดิษฐฐานจารึกโดยมีพยานจำนวนมาก กล่าวสาปแช่งผู้คัดค้านการปล่อยทาส แล้วส่งกุศลไปยังออกหลวง

IMA 9 พ.ศ.2160-2170 จารึกที่พระพัน กล่าวถึง ออกญาสมัน(สมรสงคราม) และผู้ร่วมทำบุญอีก 17 คน มาสร้างกุศลด้วยการปล่อยทาส ใน 1539 ศก ปีมะเส็ง ทุติยาสาธ (กรกฎาคม-สิงหาคม) ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร โดยมีพระสงฆ์หลายรูปมาเป็นพยาน กล่าวสาปแช่งผู้มาขัดขวางการปล่อยทาส

เมื่อ 1549 ศก (พ.ศ.2170) ปีเถาะ ขึ้น 1 ค่ำ พุทธศตวรรษ ยังอยู่ในปฐมมาสตม วันอังคาร ออกญาสมรและนางแอบ นิมนต์พระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูปปฏิมา บวชพระให้พ้นจากหนี้และครอบครัวให้พ้นจากหนี้และความเป็นทาส ด้วยเช่นกัน ผู้เป็นพยานมีทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาส จำนวนมาก กล่าวสาปแช่งผู้ที่จะนำหนี้เป็นทาสอีก ถ้าผู้ใดช่วยอนุโมทนา ชัดขวางไม่ให้ผู้ใดเอากลับเป็นทาส ขอให้ได้ไปเสวยตรีพิศสมบัติจนถึงนิพพาน ออกญาสมรให้ประดิษฐานจารึกนี้

Saveros Pou ได้ทำการศึกษาด้านภาษาศาสตร์พบว่า การใช้ภาษาเนื้อความในจารึกนี้ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านจากภาษาเขมรโบราณสู่เขมรสมัยใหม่ เพราะพบคำเขมรโบราณอีกครั้งแล้วค่อย ๆ หายไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23-24 เช่น พบ nu , nū ใช้คู่กับ njin

IMA 10 พ.ศ.2170 จารึกที่บาคาน เนื้อหากล่าวถึงการแสวงบุญของนักอุทัยปัญญา สิ่งที่น่าสนใจในจารึกหลักนี้ คือ มีคำศัพท์เกี่ยวกับหน่วยเงินตรา²⁸

เมื่อ 1549 ศก ปีเถาะ เดือนมาษะ (มกราคม-กุมภาพันธ์) ข้างแรม วันอาทิตย์ นักอุทัยปัญญา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองชรวง มาตัดธงสัปดาห์ปรกณ์ทั้ง 7 แล้วฉลองผนวช มีผู้ร่วมอนุโมทนาด้วยการบริจาคเงิน ส่งกุศลไปยังญาติและตนเองให้พ้นจตุราบายนรก ขอให้ได้เกิดบนสวรรค์ ขอมีอาหารบริโภค มีผ้าถุงอย่าได้ขาด ถ้าเป็นศฤงคาร ขอมีนางแก้วงามตั้งใจปรารถนา

IMA 11 พ.ศ.2171 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1550 ศก ปีมะโรง เดือนวิสาขะ (พฤษภาคม) ขึ้น 13 ค่ำ วันจันทร์ พระสงฆ์และฆราวาส มาเป็นพยาน ให้เจ้าอุทัยสมัตถ์และนางมาส ผู้มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 3 องค์บรรจุไว้ที่พระพัน ปล่อยทาส 2 คน แล้วสาปแช่งผู้นำ 2 คนนี้ไปเป็นทาสอีก

IMA 12 พ.ศ.2171 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1550 ศก ปีมะโรง เดือนบุษยะ (มกราคม) แรม 6 ค่ำ วันเสาร์ เจ้าเพา นางมาน เจ้าพรหม นางบุษยะ เจ้าสุข นางเทพ เดินทางข้ามทะเลสาบ มาจากบันทายเพชร ร่วมทำบุญกับลูกหลาน มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 5 องค์ ธิง ธรรมธวัช บวชลูก 2 คน นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตร แสดงธรรมเทศนา พระอภิธรรมและ

²⁸Saveros Lewitz, "Inscriptions Modernes D'Angkor 10,11,12,13,14,15,16a,16b, et 16c," Bulletin de l'École Française D'Extrême-orient, Tome.LIX (1972) : 221.

มหาชาติ ถวายข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะและเงิน เถลิมฉลองด้วยการจุดดอกไม้ไฟ จบธรรม เทศนาในวันอาทิตย์

IMA 13 พ.ศ.2173 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1552 ศก ปีมะเมีย เดือน เชนฐี (มิถุนายน) แรม 10 ค่ำ วันอังคาร มีพระสงฆ์และฆราวาสมาเป็นพยานให้แม่ทง เจ้าโสม แม่ แพก แม่พุ่ม ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 5 องค์ ธง และเพดาน ปล่อยทาส 1 คน ชื่อ ขุนราม ที่ ชื่อมาจากเจ้าหลวงทิเบต แม่อินและแม่จัน เป็นเงิน 2 ชั่ง 2 ตำลึง แล้วเจ้าหลวงทิเบตให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยทำกุศล ส่งไปถึงมหาเถรวินัย แล้วกล่าวสาปแช่งผู้ที่นำขุนรามนี้กลับเป็นทาส

IMA 14 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือน เชนฐี (มิถุนายน) ขึ้น 3 ค่ำ วันจันทร์ มีภิกษุสงฆ์และฆราวาสมาเป็นพยานให้ตายศราชผู้ให้ชี้ยพัน ไปเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งญาติพี่น้องไม่ให้ชี้ยกลับเป็นข้ารับใช้อีก

IMA 15 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือนมาษะ (กุมภาพันธ์) แรม 8 ค่ำ วันศุกร์ นักสมเด็จจอร์ยสุธรรม มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 37 องค์ นิมนต์ เหล่าพระสงฆ์มาเป็นพยาน ในการปล่อย อาสูส ให้รอดเป็นไพร่ของพระตามเดิม แล้วกล่าว สาปแช่งผู้ที่จะนำ อาสูส นี้เป็นข้ารับใช้ ส่วน แม่ทง ไม่ได้รับการไถตัว นักสมเด็จจอร์ยสุธรรม จึงเพิ่ม เงินให้ แม่ทงพ้นจากความเป็นทาส มารักษาพระ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นข้ารับใช้ อีก

IMA 16 พ.ศ.2174 จารึกที่พระพัน มี 3 ด้าน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1553 ศก ปีมะแม เดือนกถดิกา (ตุลาคม) ข้างขึ้น วันอาทิตย์ มีภิกษุสงฆ์มาเป็นพยาน มีบุคคล 3 คน มายกศพนาง พระยศ คนทั้ง 5 ได้แก่ ชีศร เจ้าฉม นางนง แม่สูส อารอด ได้ปล่อย อาคอง ให้พ้นจากความเป็นทาส ตามความต้องการของนางพระยศ แล้วกล่าวแช่งไม่ให้ผู้ใดนำ อาคอง กลับเป็นข้ารับใช้อีก

เมื่อ 1544 ศก ปีวอก เดือนภัทรบท (ตุลาคม) แรม 15 ค่ำ วันจันทร์ มีเหล่าภิกษุสงฆ์มาเป็นพยาน นักนางศร เข้าใจถึงความไม่เที่ยง มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 15 องค์ ยายบุษยี่ให้เงิน นางมด แล้วนางมดยกเงินให้ยายบุษยี่ นักเจ้าภิกษุณี และแม่แก้ว มีผู้มาอนุโมทนากับนางศรและ นางมด อีก 4 คน นางมด นางเจ้าพรหม สร้างพระพุทธรูปคนละ 1 องค์ เจ้าเพา และเจ้ารัตน สร้าง พระพุทธรูปอีก 1 องค์ รวมพระพุทธรูป 19 องค์ แล้วถวายเงิน จากนั้นฉลองกันในเมืองอินทรวปัฐ มหานคร ผู้นำประกอบพิธี คือ นักพระมหาบวรเถรบทพิตร

. . . . เกร หน มาเป็นพยานให้คฤหัสถ์ 12 คน ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปและพระ
 บัญ ส่งกุศลไปให้เจ้านาง นางจัน กล่าวสาปแช่งผู้ขัดขวาง และไม่ให้นางแม่กิ้งกลับเป็นข้ารับใช้อีก

IMA 17 พ.ศ.2175 จารึกที่พระพัน ขึ้นต้นด้วยคาถาบาลี มีบทไหว้และสรรเสริญ
 พระพุทธเจ้าและมีเนื้อหาอื่น ๆ กล่าวถึง สัตยาศิษฐานปรณิธานของเจ้าเชษฐี และนางสูต พร้อม
 ด้วยญาติพี่น้อง ลูกหลานและเพื่อน นมัสการและสรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง เป็นดั่งสำภา
 แก้วพาข้ามพ้นสังสารสาคร ด้วยจิตศรัทธา ได้จัดสรรพบริหาร ธงใหญ่น้อย พระพุทธรูป 29 องค์
 แล้วนำญาติมาเมื่อ 1554 ศก ปีวอก อาสาหม บุรณมี (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8) วันพฤหัสบดี มีชุมนุมทั้ง
 ฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเชษฐี และนางสูต ให้อาสูตรอดพ้นไปเป็นไพร่ จัดผลไม้
 อาหารเครื่องหอม และอาราธนาพระสงฆ์ ถวายบูชาพระศาสดา แล้วส่งกุศลไปยังกษัตริย์ เทวดา
 สัตว์ทั้งหลาย ญาติ และพ่อแม่ มีคำขอเป็นคาถาบาลี และภาษาเขมร ให้พ้นจากจตุรกาย ได้อยู่
 บนสวรรค์ ขอให้ทันพระศรีอารยเมตไตรย์ และได้บรรลุอรหัตตผล ลงท้ายด้วยคำสาปแช่งเพื่อไม่ให้
 ผู้ใดนำนักสูตกลับไปเป็นข้ารับใช้อีก

IMA 18 พ.ศ.2176 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1555 ศก ปีระกา เดือน
 วิสาขะ(เมษายน-พฤษภาคม) แรม 2 ค่ำ วันศุกร์ ผู้มาทำบุญ 13 คน ได้สร้างพระพุทธรูปรวม 7 องค์
 ธง และเพดาน ให้แม่โม่กษัพ้นจากความเป็นทาส ไปเป็นพรณนาศรม โดยมีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์
 และคฤหัสถ์ กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำแม่โม่กษันี้กลับเป็นทาส พระภิกษุ 3 รูปเป็นผู้นำประกอบ
 พิธี มีนักโม่เป็นผู้จารจารึก พิธีจบในวันอาทิตย์ขึ้น 3 ค่ำ

IMA 19 พ.ศ.2176 จารึกที่พระพัน จารึกนี้คล้ายกับ IMA18 เพราะผู้จารจารึกเป็นชื่อ
 เดียวกัน เกิดขึ้นในปีเดียวกัน ต่างกัน 1 เดือน และมีชื่อผู้มาทำบุญซ้ำกัน

เมื่อ 1555 ศก ปีระกา เดือนเชษฐี (พฤษภาคม-มิถุนายน) ขึ้น 2 ค่ำ วันเสาร์ เจ้าพรหม
 พิจิตรและนางสร รำพึงถึงความไม่เที่ยง ได้สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน คัมภีร์ จากนั้นร่วมกับญาติ
 ปลอญแม่สูตไปเป็นไพร่ ปราศจากหนี้ และเป็นเสมอลูกของเจ้าพรหม โดยมีเหล่าสงฆ์และคฤหัสถ์
 มาเป็นพยาน กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำแม่สูตนี้กลับเป็นข้ารับใช้ มีนักบวรมุณีบพิตรเป็นผู้นำ
 ประกอบพิธี สร้างจารึกจบวันเสาร์ขึ้น 9 ค่ำ นักโม่เป็นผู้สร้าง

IMA 20 (26-B) พ.ศ.2178 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1557 ศก ปีกุน เดือน
 เชษฐี (พฤษภาคม-มิถุนายน) แรม 10 ค่ำ วันอาทิตย์ เจ้าสูต เจ้าพระ เจ้าแก้ว นักมหาเถรบรร

ทักษิณ มีจิตศรัทธา ส่งกุศลนี้ไปยังนางดี มีเหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์มาเป็นพยานในการปลดปล่อยทาสชื่อ ชีณ และแม่ทาว ให้พ้นเป็นนักรา (คนธรรมดา) แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำทั้ง 2 คนนี้กลับเป็นทาสอีก ทำการปล่อยทาสครั้งนี้ในรัชกาลนักพระบรมราชาธิราชบพิตร สร้างจารึกเสร็จในวันศุกร์ แรม 6 ค่ำ

IMA 22 พ.ศ.2179 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1558 ศก เดือนอาสาสุข (เดือน 12) แรม 9 ค่ำ ออกหลวงมโนอุเทนมีจิตศรัทธาสร้างพระเงิน ปลดปล่อยทาส 4 คน ให้เป็นข้าพระสำหรับพระนครอินทรวังษ์ แล้วสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นทาสอีก ส่งกุศลไปยังสวรรค์ถึงนรก ด้วยกุศลผลบุญที่ทำ ขอให้ได้เสวยทิพยสมบัติ ได้เข้าปาฏิโมกข์ จนนิพพานในที่สุด

IMA 21 พ.ศ.2181 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง ปีชวด เดือนอาสาศ (กรกฎาคม) วันเพ็ญ อุโบสถ วันศุกร์ นางโงน เจ้าก้น แม่เพา ซีโมกษ ซ้อน แม่ตบ เจ้าสุข ร่วมกับญาติ และเจ้าหลวงอภิกพงศา ได้สั่งให้เจ้าก้น ผู้เป็นลูก ปล่อยอาถรรพณ์เป็นไพร่ ให้ช่วยงานราชการ พร้อมทั้งปล่อยลูกของอาถรรพณ์ทั้งสองให้เป็นไพร่ด้วย สร้างพระพุทธรูป และบริจาคเงิน มาสร้างกุศลและพระธาตุที่อาทวา มีทั้งเหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากมาเป็นพยาน แล้วกล่าวสาปแช่งผู้มาขัดขวางการปล่อยทาส จารึกนี้สร้างโดยบัณฑิตใน

IMA 23 พ.ศ.2182 จารึกที่พระพัน เมื่อ 1561 ศก ปีเถาะ เดือนผลคุณ (มีนาคม) แรม 7 ค่ำ วันอังคาร เหล่าภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์มาเป็นพยานให้ นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปและธง บวชชีอุให้พ้นเป็นพรณนาศรม นางแก้วยกให้เป็นเสมอลูก แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำชีอุนี้กลับเป็นข้าอีก

IMA 24 (30-B) พ.ศ.2186 จารึกที่พระพัน เมื่อ 1565 ศก ปีมะแม แรม 7 ค่ำ เดือนภัทรบท (กันยายน-ตุลาคม) วันศุกร์ กรมการสงฆ์จำนวนมากมาชุมนุมด้วยเรื่องการปลดปล่อยแม่มาสลูก และนางรัตน ให้พ้นเป็นไพร่ ตามคำของนักพระธรรมเขตก่อนสิ้นพระชนม์ มีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาสจำนวนมาก กล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำคนทั้งสามกลับเป็นทาสอีก นักสมเด็จกถา บารมีและนักมหาเถรเขตวงศาเป็นผู้เขียน

IMA 25 พ.ศ.2205 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1584 ศก ปีชวด แรม 8 ค่ำ เดือนบุษยมาส (มกราคม) วันพฤหัสบดี มีชุมนุมสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากมาเป็นพยานให้

มหาสังฆราชพระศิวาจารย์บพิตรผู้ถึงแก่อนิจกรรมและมีญาติอนุโมทนาเป็นกุศล มาปล้อยสองแม่ลูก แม่แอบและแม่โมกข์ให้พ้นเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำสองคนนี้กลับเป็นข้าอีกและให้ถูกลงโทษตามกฎหมาย จารึกนี้สร้างโดยมหาเถรปัญญาวิสัย

IMA 26 พ.ศ.2206 Aymonier ไม่ระบุว่าพบจารึกนี้อยู่ที่ใด เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1585 ศก ปีเถาะ เดือนกรรตัก (เดือน 12) เพ็ญบูรณมี (ขึ้น 15 ค่ำ) วันพุธ นางเหี่ยมสร้างกุศลด้วยการสร้างพระพุทธรูป ๗ อภิศรรพ เพดาน อารามนาพระสงฆ์มาสดมนตร์ลานพระพัน และใส่บาตรนางเหี่ยมประกาศปล้อย ซีนและครอบครัว เพราะซีน มีบุญคุณกับพระเสนา นายยกผู้เป็นสามีของนางเหี่ยม เมื่อครั้งที่เขาเป็นโรคทารุณ ได้กล่าวสาปแช่งผู้มาได้แย้งนำซีนนี้กลับเป็นข้า

IMA 27 พ.ศ.2214 Aymonier ไม่ระบุว่าพบจารึกนี้ที่ใด กล่าวถึงการทำบั้งสุกุล เมื่อ 1593 ศก ปีกุน เดือนอาสาฬ (กรกฎาคม) วันเสาร์ ขึ้น 8 ค่ำ นักสมเด็จพระมุนิกุศลบพิตรเดินทางจากวัด อันลุดตโตกมาถวายบังคมพระนครวัด ได้เห็นสังฆารนี้ไม่เที่ยง จึงอาราธนาิมนต์มหาสังฆราช พระราชสูงมงคลศิลาจารย์บพิตร และพระสงฆ์จำนวน 55 องค์ มาทรงบั้งสุกุล บนระเบียงพระพัน แล้วถวายเงินสมทาน สบง จีวร เป็นเสร็จพิธี

IMA 28 พ.ศ.2226 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1605 ศก ปีกุน เดือนเจตร (เมษายน) นางเหี่ยมมีจิตศรัทธา ปลดปล้อยอาสิงให้พ้นเป็นไพร่ มีพยานทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส มาร่วมอนุโมทนาในการปลดปล้อยอาสิง แล้วสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำอาสิงกลับไปเป็นข้าอีก

IMA 30 พ.ศ.2227 จารึกที่ปากาน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1606 ศก ปีชวด แรม 1 ค่ำ เดือนกรรตัก (พฤศจิกายน) วันอังคาร มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ มาเป็นสักขีพยานให้แก่ นางคนธ์ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป เพดาน คัมภีร์ เงินสมทาน ตู้ สบง สำรับข้าว ภาชนะใส่น้ำ เลื่อ หมอน เขียนหมาก มีด จอบ ลีว ขวาน และเครื่องเหล็ก ส่งกุศลไปยังพระราชธาตราชผู้เป็นสามี ปลดปล้อยข้าทาส 5 คน แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดได้แย้งนำกลับเป็นข้าอีก

IMA 31 พ.ศ.2227 จารึกที่ปากาน เนื้อหาเริ่มต้นด้วยการกราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งดุจล้ามาแล้วนำสัตว์ทั้งผองข้ามพินมหาสมุทรแห่งวิญญูสงสาร สมเด็จพระปรกวิทู ได้รำพึงถึงความไม่เที่ยงจึงหวนระลึกถึงกัจฉันเป็นกุศลผลบุญที่ผ่านมา มีทั้งสร้างพระพุทธรูป และสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก ปลุกพระศรีมหาโพธิ์ สร้างเจดีย์ทราย สร้างพระพุทธรูป

ธรรม พระสงฆ์ ถวายกลิ่น ขุดบ่อ ขุดสระ ทำความสะอาดหนทาง สร้างสะพาน ให้ทานเป็นไฟ น้ำ ผ้า โภชนาหาร เสื้อ อาสนะ สำหรับกับข้าว ภาชนะใส่น้ำ เขียนหมาก ตัดไตรจีวร ตัดธง ตัดเพดาน สร้างคัมภีร์ สร้างศาลา ยกไม่คิดหนี้สินให้เป็นทานแก่พ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน และญาติ จากการสร้างกุศลนี้ เขาขอมีทรัพย์สิน เงินทอง แก้วมณี ดุจโชติกเศรษฐี ขอมีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีจิตใจเด็ดเดี่ยวในการให้ทานดุจพระเวสสันดร ขอมีจิตอดทนไม่มีเศร้าหมองดุจพระเตมีย์ ขอบำเพ็ญโพธิสมภารบารมีจนเข้าสู่นิพพาน

IMA 32 พ.ศ.2230 จารึกที่ปากาณ เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1609 ศก ปีเถาะ เดือนมาฆะ (กุมภาพันธ์-มีนาคม) มีชุมนุมสงฆ์และคฤหัสถ์เพื่อเป็นพยานให้นางเป็นผู้มีจิตศรัทธา ปลดปล่อยข้าทาส 1 คน จากนั้นเป็นคาถาบาลี กราบไหว้และสรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้รุ่งเรืองด้วยมงคล 108 ประการพาสัตว์ทั้งผองข้ามพ้นวิญญูสงสาร นางเป็นได้หวนระลึกถึงกิจอันเป็นกุศลผลบุญที่ผ่านมา มีทั้งสร้างพระพุทธรูป พระบฏ ตัดธง เพดาน กลด สร้างกุหา ให้ลูกบวช สร้างคัมภีร์ ไตรจีวร

วัตถุปันต์ สร้างดอกไม้ไฟ จากกกุศลผลบุญนี้ นางเป็นขอให้ได้กราบไหว้พระพุทธรูปองค์ทุกวัน ขอได้เสวยสมบัติ 3 ประการ คือ สมบัติมหาจักรพรรดิ , เทวสมบัติ และสมบัตินิพพาน ขอให้มีปัญญาแจ่มใส ว่องไว รู้กว้างดุจพระนาคเสน

IMA 33 พ.ศ.2233 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง เมื่อ 1612 ศก ปีมะเมีย ขึ้น 14 ค่ำ เดือนเจตร (มีนาคม-เมษายน) วันเสาร์ มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์ มาเป็นพยานให้กับนักอวด นักหมื่น เขียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป 4 องค์ ถวายเงินสมทาน และปลดปล่อยแม่บุสพันเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้มีผู้ใดมาได้แย่งการปลดปล่อยทาส

IMA 34 พ.ศ.2239 จารึกที่พระพัน เนื้อหากล่าวถึง ออกญาอมราชนรินทรชาติวิรวงศ์ องค์อัครมหาเสนาธิบดีเยนทรา และภรรยา คือ ชุมทาวเทพสุพรรณ มีจิตคิดถึงอนิจจัง จึงกราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้าของมาทำบุญที่นครวัด พระองค์ได้ตรัสใช้มาสร้างตรีศูลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3 ใน 1618 ศก ปีชวด เดือนผลคูณ (กุมภาพันธ์-มีนาคม) สวดมนต์ 3 วันถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น 9 ค่ำ ยกเสร็จในวันศุกร์ ขึ้น 10 ค่ำ ออกญาอมราชและภรรยา ยังได้สร้างศาลา พระพุทธรูป พระพิมพ์ หนังสือทศชาติ พระอภิธรรม ประถมพระธรรมจักร จัดสังคายนา พร้อมถวายเงิน สิ่งของเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ที่มาทำสังคายนาทั้ง 16 รูป จากกุศลที่ทำ ขอให้ได้ทันพระศรีอารยเมต

ไตรภย ขอให้ได้รู้ศิลปะอันศักดิ์สิทธิ์ดุจพระอินทร์ ขออย่าได้พลัดพรากจากน้องและลูกทั้งสอง ขอให้ได้อยู่ในพระศาสนา เขียนจารึกเสร็จในเดือนกัทรบพ แรม 9 ค่ำ วันอังคาร

IMA 35 พ.ศ.2241 จารึกที่ปากาณ เนื้อหากล่าวถึง 1620 ศก ปีชาล แรม 1 ค่ำ เดือนวิสาขะ(พฤษภาคม) วันอาทิตย์ มีการชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์เพื่อเป็นพยานให้นางแป้น นางโงว ผู้มีจิตศรัทธาปลดปล่อยข้าหญิง 1 คน ชื่อ แม่ณนาง ให้ดูแลพระศรีรัตนตรัย แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำนางณนางนี้กลับเป็นข้าอีก

IMA 36 ไม่ระบุศักราช เนื้อหากล่าวถึง สมเด็จพระเจ้าเอกทัศมหาสงครามบพิตร มีจิตศรัทธาถวายพระพุทธรูป เครื่องดนตรี เครื่องใช้ต่าง ๆ ได้แก่ หีบพระธรรม พาน กระจอม ชั้น ถาด แวนเทียน ตั้งไว้ที่มหานคร กล่าวสาปแช่งผู้มาล่วงเกิน ทำลายพระพุทธรูปและสิ่งของเหล่านี้ ถ้าผู้ใดช่วยกันรักษาขอให้ได้ทันพระศรีอารยเมตไตรย ตรีสุธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมชั้นดี

IMA 37 พ.ศ.2243 จารึกที่พระพัน เนื้อหา เริ่มต้นด้วยคำบาลี แล้วกล่าวถึงลำดับฐานบรรณฐานของออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักฎญาเกษร เขาลาภรรยยาออกบวชสร้างพระพุทธรูป ตัดเพดาน ธงและถวายทานเป็นเงิน ธง และพรม ยกลูกให้เป็นทานแล้วชื้อกลับมา เมื่อได้เลื่อนยศแต่ละครั้ง เขาได้บวชทั้งตนเองและลูกหลาน สร้างพระพุทธรูป เพดานและธง เมื่อออกญาเสียชีวิต ชุมท้าวภักฎญาเกษรจัดงานศพให้ ณ เมืองอินทรวังษ์ ถวายเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ 4 รูป ใน 1622 ศก ปีมะโรง เดือนมาฆะ ขึ้น 8 ค่ำ วันอาทิตย์ โดยมีชุมนุมทั้งฝ่ายสงฆ์และคฤหัสถ์จำนวนมากเพื่อมาเป็นพยานให้กับชุมท้าวภักฎญาเกษรผู้มีจิตศรัทธาทำกิจกุศลส่งไปยังออกญาเสนาประเทศ ด้วยการสร้างพระพุทธรูป เพดาน ธง สดับปกรณ์ ปลดปล่อยทาส 11 คน ให้รักษาชุมท้าวภักฎญาเกษรจนกระทั่งสิ้นชีวิตจึงให้พันเป็นไพร่ แล้วกล่าวสาปแช่งไม่ให้ผู้ใดนำกลับเป็นทาสอีก แล้วจัดทำสังคายนาเป็นเวลา 3 วันจึงเสร็จ ถวายทรัพย์และเครื่องใช้สำหรับบุษการธรรมเทศนาแก่พระสงฆ์ทั้ง 8 รูป จากนั้นทำบุญฉลองพระ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนตร์ ถวายเงินสมทาน และรัตนสีชมพู (ทับทิม) พระสงฆ์ทำบุญก่อพนมทรายบนพระพัน ยังมีการทำบุญที่สุรุกแกอก สถานที่ออกญาสิ้นชีวิต บวชข้า 5 คน ฟังพระอภิธรรม มหาชาติ ไส้บาตร สร้างดอกไม้ไฟ ฉลองมาติกาเป็นเวลา 3 วันจึงเสร็จ ขอให้กิจอันเป็นกุศลผลบุญทั้งหมดนี้ ส่งไปยังออกญาเสนาประเทศ ให้ได้สมปรารถนา พบกันในทุก ๆ ชาติ และได้เข้านิพพานในที่สุด

IMA 38 พ.ศ.2244 จารึกที่ระเบียงภาพสลัก ลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อยกรอง ใช้บทพหุพจน์ในส่วนคาถาและคำภาวนา บทกวีขงคลีลาสำหรับคำขอพ้นจากสิ่งไม่ดี และบทกวีคติสำหรับคำขอในสิ่งดี

1623 ศก ปีมะเส็ง แรม 12 ค่ำ เดือนมาฆะ วันพฤหัสบดี เริ่มต้นด้วยการสรรเสริญและกราบไหว้พระศาสดา ทำกุศลด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์ พระพุทธรูป พระบฏ ช่อมพระพุทธรูปที่หักพัง และกล่าวถึงบุญที่เคยทำมา เช่น สร้างศาลาวิหาร บวชลูก ปลอ่ยทาส เนื้อหาส่วนที่ 2 เป็นคำลา คำลาส่วนใหญ่เกี่ยวกับวาจาคำพูดที่ไม่ดีนำไปสู่ความเสื่อม นอกจากนี้ยังมีคำลาจากความทุกข์เศร้าหมอง พ้นจากบาปการตกรอก พ้นจากความลำบาก ความไม่มีทรัพย์ และความเดียดตาย พ้นจากความเสื่อม ความนารังเกียจที่เกิดกับร่างกาย ปราศจากศัตรูและความอ่อนแอ

ส่วนที่ 3 คือ คำขอให้สมปรารถนา ได้แก่ ขอให้แก้ปัญหา มีศรัทธาบริจาคทาน ได้ตรัสรู้และนิพพาน ขอได้บวช ขอแก้ปัญหาไขปริศนาจุดพระนาคนเสน เป็นจุดจณญชั้ยที่เฉลยปริศนาได้จนนนทียักษ์ละพยศ อดทนจุดพระเตมีย์ ปัญญาฉลาดจุดมโหสถ ให้ทานจุดพระเวสสันดร ส่วนนางแป้นขอให้เกิดเป็นภรรยาจุดนางอมรากับนางมัทรี ขอมีศรชูปชีวิตจุดจิศวรชูปชีวิตนางภควดี ได้ยินไกลและรู้ศิลปศาสตร์การสงครามจุดพระรามเทพ เป็นจุดพระบาทศรวิกรมได้เสด็จเฝ้าพระอิศวร มีกำลังอานุภาพจุดหनुมาน เป็นจุดพระเกตุลูกพระอินทร์ ได้มาเป็นกษัตริย์สร้างพระพิฆณุโลก มีเสียงไพเราะจุดนกการะเวก มีทรัพย์มากจุดไซติกเศวชฐี รูปร่างผิวดุจพรวณดีจุดมกาสะเกต ขอมีคุณไสยศาสตร์ มีความยินดีในอินทรี มีเสน่ห์มาก มีบุรุษ สตรีมากมาย ขอมีรูปงาม พุดจาชัดเจน ไพเราะ ขอม้า ช้าง กระบือ ยานพาหนะ เครื่องประดับ สร้างปราสาท 9 หลัง มีบ้านงดงาม รอบรั้ว กำแพง

ส่วนท้ายสุด กล่าวถึงยศตำแหน่งที่ได้รับ ในปีมะเมีย ขึ้น 15 ค่ำ เดือนผลคุณ ได้เป็นออกญาสุเรนทรา ในปีวอก ขึ้น 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ ได้เป็นอธิบดีเจ้าฟ้าบังกลดสี่ชั้น

IMA 29 พ.ศ.2249 จารึกนี้มีปัญหาในการกำหนดอายุ เพราะมีตัวเลข 3 ตัว คือ 168 ฉบับพิมพ์โดยพุทธศาสนบัณฑิตย กำหนดอายุเป็น 1068 ศก (พ.ศ.1689) ซึ่งเป็นช่วงเวลาของเขมรโบราณ ไม่น่าเป็นไปได้เพราะรูปแบบการเขียนเป็นแบบสมัยกลาง เมื่อคิดตามปีนักษัตริย์พบว่า 1628 ศก ตรงกับปีจอ ตามที่ระบุไว้ในจารึก และมีตัวเลข 1,6 และ 8²⁹ เนื้อหากกล่าวถึง

²⁹Saveros Lewitz, "Inscriptions Modernes D'Angkor 26,27,28,29,30,31,32,33,"

1628 ศก ปีจอ เดือนเจตร วันศุกร์ แรม 1 ค่ำ พระมนตรีสงครามและนางญาณ มีจิตศรัทธาสรางปราสาท พระพุทธรูป ปลุคพระศรีรัตนมหาโพธิ์ โดยมีญาติพี่น้อง ลูกหลานมาช่วยอนุโมทนา พระมนตรีสงครามยังได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ส่งกุศลให้กับบิดามารดา ขอให้ทันพระศรีอาริย์ ตลอดจนไปสู่นิพพาน

IMA 39 พ.ศ.2290 จารึกที่พระพัน จารึกนี้เกี่ยวข้องกับ IMA 37 เพราะมีชื่อบุคคลที่เคยพบมาแล้วใน IMA 37 คือ ออกญาวงศาอัครราช ลูกชายของออกญาภิลินทนาประเทศกับชุมท้าวภัญญาเกษตร ภรรยาของออกญาวงศาอัครราช คือ ชุมท้าวรัตนเกษตร จารึกนี้เป็นจารึกหลักเดียวในสมัยกลางที่เล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์ เนื้อหากล่าวถึงการทำบุญ บังสุกุล ฉลองงาน “दार”

เมื่อ 1669 ศก ปีเถาะ เดือนมิถุนายน ขึ้น 13 ค่ำ วันพฤหัสบดี มีชุมนุมพระสงฆ์เพื่อมาเป็นประธานให้นักออกญาวงศาอัครราชและนักชุมท้าวศรีรัตนเกษตร แล้วเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

ครั้งเมื่อ ออกญาวงศาอัครราช เป็นเจ้าพญาสงครามมนตรีได้เดินทางจากกรุงเทพพระมหานคร (อยุธยา) ถึงจันทบุรี พระบาทผู้เป็นเจ้าของเจ้าพญาให้มาที่บ้านทลายละแวกเพื่อพบสมเด็จพระแก้วฟ้า เมื่อปีมะเส็ง เดือนมาฆะ เขาตกยาก ป้าและหลานของเขาได้ทอผ้าไหมและเสื้อให้แก่เขาที่บ้านทลายละแวก จากนั้นจึงรีบตามครอบครัวไปถึงเมืองลำโพงแสนได้พบกับญาติ จึงสู่ขอนางเพาผู้ร่ำรวยทรัพย์และบริวารมาเป็นภรรยา แล้วกลับมาที่บ้านทลายละแวก เขาได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาสุเรนทราธิบดี แล้วเป็นออกญาวงศาอัครราช ตามลำดับ ส่วนนางเพาเป็นชุมท้าวรัตนเกษตร ออกญาวงศาอัครราช ได้ออกปราบโจรผู้ร้าย และเจ้าหญิงผู้เป็นบุตรีนักสมเด็จพระแก้วฟ้าที่ก่อกบฏได้สำเร็จ จึงได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาเดโชครองเมืองกำพงสวาย แต่เขาไม่ขอรับ จึงได้รับพระราชทานพานทอง ให้กั้นกลด 4 ชั้น จากนั้นจึงลาพระมหากษัตริย์มาทำบุญที่พระพันด้วยการทรงบังสุกุลปลงอนิจจัง ถวายเงินแก่พระสงฆ์ผู้ทำพิธี นิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์มหาชาติ ยกลูกชายบูชาพระธรรมแล้วซื้อตัวคืน ประเคนผ้าขาว พลุ ให้ค่าจ้างคนเล่นดนตรี แล้วส่งกุศลนี้ให้แก่มารดาบิดา ญาติทั้ง 7 ชั่วคน ผู้มีกรรม แล้วขอให้มีอายุยาวนาน มีปัญญาและทรัพย์ ได้เป็นพระมหาบรมจักรพรรดิราช มีความสุขสบายจนกระทั่งได้เข้านิพพาน

จากเนื้อหาโดยย่อของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร สามารถสรุปโดยทำเป็นตารางเรียงตามปีศักราช ชื่อจารึก ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ และสิ่งที่ทำ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจในเรื่องการทำบุญ ดังนี้

ตารางที่ 1 การทำบุญและผู้ทำบุญ

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ต้นพุทธศตวรรษ ที่ 22 ไม่ระบุศักราช	IMA 1	พระมหาเถระศรีรัตนมหาโพธิ์ เหล่าเจ้าสามเณรและบัณฑิต	ปลุกต้นศรีมหาโพธิ์, ประดิษฐาน พระพุทธรูปและมีสาธุชนทั้งหลาย ร่วมอนุโมทนา
พ.ศ.2109-2119	IMA 4	ออกหลวงอภัยราชและนัก ออกกรรม	พระสงฆ์มาร่วมอนุโมทนา, ขายตัว เป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระ อัฐสารส, ประดิษฐานพระพุทธรูป, สร้างเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์, สร้าง พระอภิธรรมมหาชาติ, บวช, ปล่อย ทาสเข้ารับใช้ให้มาดูแลพระพุทธรูป , ให้หลานบวชเป็นพรณาสกรรม สำหรับอยู่ดูแลพระวิหาร, ส่งส่วน กุศล
พ.ศ.2120	IMA 2	สมเด็จพระราชมารตามหา กัลยาณวัตติศรีสุชาดา	กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, ร่วมอนุโมทนากับบุตร ในการปฏิสังขรณ์พระพิษณุโลก, มี จิตศรัทธาในพุทธศาสนา, รำพึงถึง อนิจจาความไม่เที่ยง, สร้าง พระพุทธรูป, ถือบีล 5 คีล 8
พ.ศ.2122	IMA 3	สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช	กราบไหว้พระพุทธเจ้า, ปฏิสังขรณ์

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2142	IMA 5 IMA 6	นักออกหลวงอภัยราช นักออกหลวงอภัยราชและนัก เจ้าภิกษุสร	<p>พระพิฆณุโลก ก่อยอดนพศูล, ประดิษฐานพระมหาสารวิริกธาดุ, ทำพิธีชาติกรรม ประกอบพระ นาม ประสิทธิ์พรแก่สมเด็จพระ ราชโอรส, นำสมเด็จพระราช โอรส(สมเด็จพระบรมราชาธิราช) ถวายเป็นอุบาสก , จัดกระยา บูชาสำหรับเทศกาลสารท โดย นิมนต์พระสงฆ์มาทำ พิธีตรรปณะ ถวายข้าวบิณฑิ์ ทำ พิธีมงคล 8 พร้อมด้วยผลไม้ ดอกไม้ เครื่องหอม เครื่องบูชา พิธีปัญญาเขษณู, ส่งส่วนกุศล</p> <p>คำสวดต่อลูกหลาน ไม่ให้ ขัดขวางการทำทาน</p> <p>มีจิตศรัทธาสั่งสร้างปราสาทจัตุรมุข และพระพุทธรูป, แต่งกระยาบูชา สำหรับพระสงฆ์ที่มาทรงบริสุทธ ศีลทำมงคล พร้อมด้วยผลไม้ ดอกไม้ประติษฐ์ เครื่องหอม, ส่ง ส่วนกุศล</p>

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 22 พ.ศ.2165	IMA 7	ไม่ปรากฏชื่อผู้มีบทบาทหลัก ในการทำบุญ	คำขอได้ทันพระศรีอารยเมตไตรย โพธิสัตว์ ขอได้เป็นพระพุทธ
พ.ศ.2168	IMA 8	ออกหลวงจักรีอินแสงและ พี่ชาย-ออกหลวงราชเดชะ	ปลดปล่อยทาส, สร้างพระ, นิมนต์พระสงฆ์มาประดิษฐาน จาริก, ส่งส่วนกุศล
พ.ศ.2160-2170	IMA 9	ออกญาสมัน (สมรสคราม) และนางแอบ	ปลดปล่อยทาส, นิมนต์พระสงฆ์ มาฉลองพระพุทธรูป, รำพึงถึง อนิจจาความไม่เที่ยง, บวช พระสงฆ์ให้พ้นจากหนี้
พ.ศ.2170	IMA 10	นักอุทัยปัญญาและ ครอบครัว	ตัดธงสัปตปกรณทั้ง 7 แล้วฉลอง ผนวช, ช่วยอนุโมทนาเป็นเงิน, ส่งส่วนกุศล
พ.ศ.2171	IMA 11	เจ้าอุทัยสมัตต์และนางมาส	มีศรัทธาสรางพระพุทธรูป, ปลดปล่อยทาส
	IMA 12	เจ้าเพา นางมาน เจ้าพรหม นางบุษย์ เจ้าสุข นางเทพ เจ้านันท์ เจ้าอุ เจ้าคำ แม่แก้ว แม่ศรี แม่จิน ซีโสม	ศรัทธาสรางพระพุทธรูป, ธง, ธรรมธวัช, บวชลูก, นิมนต์ พระสงฆ์มาสวดพระปริตร, พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนา พระ อภิธรรม และมหาชาติ, ถวาย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2173	IMA 13	แม่ทูนง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม	ข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทาน , จุดดอกไม้ไฟ สร้างพระพุทธรูป ๗ เพดาน, ปลดปล่อยทาส, ส่งส่วนบุญ
พ.ศ.2174	IMA 14	ตายศราช	ปลดปล่อยทาส
	IMA 15	นักสมเด็จจรรย์สุธรรม	ศรัทธาสร้างพระพุทธรูป, ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2174-2175	IMA 16a	คักลิ่งเตี้ยของนางพระยาศีให้อาคุง ชีศร เจ้าฉม นางนงแม่สูต อารอด มาทำบุญ	ปลดปล่อยทาส
	IMA 16 b	นักนางศร	จิตศรัทธา เข้าใจถึงอนิจจังความไม่เที่ยง, สร้างพระพุทธรูป, บริจาคเงิน, อนุโมทนา
	IMA 16 c	เจ้าสูต นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้านง เจ้าปัญญา เจ้าโนแม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ	ศรัทธาสร้างพระพุทธรูป , ส่งส่วนกุศล
พ.ศ.2175	IMA 17	เจ้าเซษฐี นางสูต และญาติ	กราบไหว้และสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้า, เข้าใจถึงความไม่เที่ยง, ถวายเครื่องบริวาร, ๗

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2176	IMA 18	นักฎนโมกษ แม่สูต แม่องค์ เจ้าญาณ เจ้าพรหมพิจิตร เจ้าพระ เจ้าแก้ว เจ้าโตง แม่ อำ แม่ดี แม่ชัย แม่รส แม่สร	พร้อมด้วยฉัตรสัปตปกรณ, สร้าง พระพุทธรูปปิดทอง, บวชทาตให้ เป็นพรรณนาศรม, จัดผลไม้, เครื่องหอม ,อาหาร, นิมนต์สงฆ์, ส่งส่วนกุศล สร้างพระพุทธรูป, ธง, เพดาน, ปลดปล่อยทาต
	IMA 19	เจ้าพรหมพิจิตรและนางสร	จำพึงถึงอนิจจา ความไม่เที่ยง, สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน คัมภีร์, ปลดปล่อยทาต
พ.ศ.2178	IMA 20	เจ้าสูต เจ้าพระ เจ้าแก้ว นัก มหาเถรบรรพชิต	ส่งส่วนบุญ, ปลดปล่อยทาต
พ.ศ.2179	IMA 22	ออกหลวงมโนอุเทน	สร้างพระ,นิมนต์พระสงฆ์มาสวด , ปลดปล่อยทาต
พ.ศ.2181	IMA 21	นางโงน เจ้ากัน ซีโมกษ ซีอน แม่ตบ เจ้าสุข หลานนางโงน น้องและหลานของเจ้าหลวง อริกพงศา	ปลดปล่อยทาต,สร้างพระพุทธรูป ,ทำทานด้วยเงิน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2182	IMA 23	นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้า ปราบ แม่ธาน แม่สอ	สร้างพระพุทธรูป ,ธง, ปลดปล่อย ทาส
พ.ศ.2186	IMA 24	นักพระธรรมเขตมหา- สังฆราชบพิตร	ปลดปล่อยทาส
ต้นพุทธศตวรรษ ที่ 23			
พ.ศ.2205	IMA 25	ผู้เป็นหลานมาทำบุญให้กับ นักมหาสังฆราชพระ ศิลาจารย์บพิตรผู้ถึงแก่ อนิจกรรม	ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2206	IMA 26	นางเหี่ยม	สร้างพระพุทธรูป ธง เพดาน, นิมนต์พระสงฆ์มาสดบ่นพระ พัน, ใส่บาตร, ปลดปล่อยทาส
พ.ศ.2214	IMA 27	นักสมเด็จพระมุนิคุศลบพิตร	ถวายบังคมพระนครวัด, คิดถึง ความอนิจจังความไม่เที่ยง, อาราธนาพระสงฆ์มาทำบังสุกุล, สมทานเป็นเงิน สบง จีวร

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2226	IMA 28	นางเหี่ยม	ปลดปล่อยทาส, มีผู้ร่วม อนุโมทนากับนางเหี่ยม
พ.ศ.2227	IMA 30	นางคนธ์	สร้างพระพุทธรูป, ธง, เพดาน, คัมภีร์, เงินสมทาน, ตู้อบสบง, สำหรับข้าว, ภาชนะใส่น้ำ, เสื้อ, หมอน, เขียนหมาก, มีด, จอบ, สิ่ว, ขวาน
	IMA 31	สมเด็จพระปรีวิฑูบพิตร	กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, คิดถึงอนิจจังความ ไม่เที่ยง, บอกถึงบุญที่เคยทำมา ได้แก่ สร้างพระพุทธรูปและสิ่ง ก่อนสร้างมากมาย, ปลุกพระศรี มหาโพธิ์, สร้างพระเจดีย์ทราย, สร้างพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์, ถวายกฐิน, ให้ทาน, ชุดบ่อสระ, ทำความสะอาด หนทาง, สร้างสะพาน, ให้ทานไฟ น้ำ ผ้าโภชนาหาร ให้ทานเสื้อ อาสนะ สำหรับกับข้าว ภาชนะใส่น้ำ น้ำ เขียนหมาก ไตรจักร ให้ทาน ธง เพดาน คัมภีร์, สร้างศาลา, ยกหนี้สินให้เป็นทานแก่ญาติ

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2230	IMA 32	นางเปิ่น	มีจิตศรัทธาปลดปล่อยทาส , กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, กล่าวถึงกิจอันเป็น กุศลเมื่ออดีต ได้แก่ สร้าง พระพุทธรูป, พระบฏ, ตัดธง, เพดาน, กลด, สร้างภูเขา, ให้ลูก บวช, สร้างคัมภีร์, ถวายไตรจีวร, วัตถพันธ์, สร้างดอกไม้ไฟบูชา พระศรีรัตนตรัย
พ.ศ.2233	IMA 33	นักอวด นักหมื่นเชียม นาง มาน	มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป, ถวายเงินสมทาน, ปลดปล่อย ทาส
พ.ศ.2239	IMA 34	ออกญายมราช และชุมท้าว เทพสุพรรณ	คิดถึงอนิจจังความไม่เที่ยง, สร้าง ตรีศูลคางควายถวายแต่พระศรี รัตนตรัย, จัดสังคายนาพร้อมของ ประเคนสมทาน และเงิน สมทาน,, สร้างศาลาบำเรอ, ถวายเครื่องใช้สำหรับสร้าง พระพุทธรูป, สร้างหนังสือทศชาติ , พระอภิธรรม, ประถมพระ ธรรมจักร, สร้างพระพิมพ์
พ.ศ.2241	IMA 35	นางเปิ่นและนางโง	ปลดปล่อยทาส

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ไม่ระบุศักราช	IMA 36	สมเด็จพระโชติเทวมหาสังฆราชา บพิตร	มีจิตศรัทธานำพระพุทธรูปมาไว้ที่ พระมหารนคร (นครวัด) พร้อม ด้วยเครื่องดนตรี, หีบพระธรรม, พานเงิน, พานทองแดง, กระจอออม สำริด, ชันเงิน, ถาด, แวนเทียน
พ.ศ.2243	IMA 37	ออกญาเสนาประเทศและชุม ท้าวศรีกัญญาเกษร	มีจิตศรัทธาออกบวช, สร้าง พระพุทธรูป, ยกผ้าอันมีค่าตัด เป็นแพदान, ตัดธง, ถวายเงินเป็น ทานแก่พระสงฆ์, บวชข้าทาสให้ รอดเป็นไพร่, ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อกลับมา, ให้ทานด้วยพรม และเงินสมาทาน เมื่อออกญา ได้รับยศตำแหน่งใหม่แต่ละครั้ง จะบวชตนเอง ลูกหลาน สร้าง พระพุทธรูป ตัดธง แพदान เมื่อออกญาสิ้นชีวิต ชุมท้าว กัญญาเกษร ได้จัดงานศพ ณ เมืองอินทรวังษ์ (นครวัด) ให้ทาน พระสงฆ์ 4 รูปเพื่อทำบังสุกุล, สร้างพระพุทธรูป, แพदान, ธง, สดับปกรณ์, ปลดปล่อยทาส, ทำ สังคายนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย, ให้ทรัพย์สำหรับบูชา ธรรมเทศนา สวดมาติกาเทศนา พระมาลัย ทศชาติ, ให้เงิน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จารึก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
พ.ศ.2244	IMA 38	ชัยนั้น	<p>สมาทาน และรัตนศีลชมพู (ทับทิม), ทำบุญฉลองพระ, ทำบุญก่อพนมทรายที่พนมพระพัน, เห็นถึงความไม่เที่ยง, ศรัทธา ทำบุญ ณ สถานที่ที่ออกญาสิ้น คือ สรุกแกอก โดยบวชเข้าทาส, ฟังพระอภิธรรม มหาชาติ, ใสบาตร 3 วัน, สร้างดอกไม้ไฟฉลองมาติกา, ให้เงินสมาทาน เพื่อส่งกุศลผลบุญให้ออกญาเสนาบรเทศ</p> <p>กราบไหว้และสรรเสริญ พระพุทธเจ้า, ถวายพระเจดีย์, ถวายพระพุทธรูป, ก่อพระเจดีย์ บรรจุกะตุกภรรยาและลูก, ซ่อมพระที่หักพัง, สร้างพระบฏ และกล่าวถึงการทำบุญครั้งอดีต ได้แก่ บวชตนเองและลูก, สร้างพระพุทธรูป, สร้างศาลา, ปลดปล่อยทาส, ให้เงินสมาทาน, ให้ทานนับครั้งไม่ถ้วน</p>
พ.ศ.2249	IMA 29	พระมนตรีสงครามและนาง ญาณ	<p>มีจิตศรัทธาสั่งสร้างปราสาท, พระพุทธรูป, ปลุกพระศรีรัตนมหาโพธิ์, พระมนตรีสงคราม</p>

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปีศักราช	จาริก	ผู้มีบทบาทหลักในการ ทำบุญ	สิ่งที่ทำ
ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2290	IMA 39	นักออกญาวงศาจักรราชและ นักชุมทำวศรรัตนเกษตร	อุปสมบทเป็นภิกษุ ส่งกุศลให้กับ มารดาบิดา, ให้เงินสมทาน ทำบุญให้ทาน, นิมนต์ พระสงฆ์มาทำบังสุกุลที่พระพัน, บวช, ประเคนเงินแก่พระสงฆ์, นิมนต์สามเณรมาสวดธรรมและ ทำบังสุกุล, นิมนต์พระสังฆราช มาเทศนาพระมหาชาติ เทศนาถึง อาณิสย์พระ อาณิสย์ผนวช, บูชาด้วยเงิน ถูกลักหลาด ผ้าขาว สไบผ้าขาวบางและพลู ให้ค่าจ้าง คนเล่นดนตรี, ยกลูกชายบูชา พระธรรมแล้วซื้อตัวกลับคืน, ส่ง ส่วนบุญกุศลไปยังบิดามารดา ญาติและผู้มีธรรม

นครวัดยังเป็นศาสนานสำคัญสืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วงพระนคร จนถึงสมัยหลังพระนครที่มี
การจาริกขึ้นที่นครวัด เพียงแต่เปลี่ยนลัทธิความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นพุทธศาสนาลัทธิ
เถรวาทหรือหินยาน จากการศึกษาจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบว่าช่วงเวลาที่ได้จาริกจาริก คือ
ตั้งแต่ พ.ศ.2109-2290 คือ ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นระยะเวลา
เกือบ 200 ปี ตลอดระยะเวลาดังกล่าวการเดินทางไปทำบุญที่นครวัดนั้นบางช่วงไปทำบุญอย่าง
สม่ำเสมอในทุกปี บางช่วงขาดหายไปเป็นเวลาหลายปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสงบของบ้านเมืองเป็น
สำคัญ

ระยะแรกของการจารจารึก คือ พ.ศ.2109-2122 เป็นช่วงที่อยู่อยุธยาทำศึกกับพม่าและเสียเมืองให้แก่พม่าใน พ.ศ.2112³⁰ เขมรจึงไม่ต้องทำศึกสงครามกับอยุธยา เพราะช่วงก่อนหน้านั้น ไทยเข้ามาทำสงครามกับเขมรจนสามารถยึดเมืองพระนคร จนต้องย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่ละแวก จนกระทั่ง พ.ศ.2130 สมเด็จพระนเรศวรเข้ามาตีเมืองละแวก จึงไม่พบจารึกในช่วงเวลาดังกล่าว พบจารึกอีกครั้งใน พ.ศ.2142 ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ตั้งแต่ พ.ศ.2165-2186 เป็นช่วงเวลาที่มีความสม่ำเสมอในการทำบุญ เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เขมรเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา

ในช่วงรอยต่อระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 22 กับต้นพุทธศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2186-2205 ไม่มีการเดินทางไปทำบุญยังนครวัด เพราะในขณะนั้นกัมพูชาปกครองโดยกษัตริย์ผู้นับถือศาสนาอิสลาม คือ พระบาทราชาธิบดีจันท์ พระองค์จึงไม่สนับสนุนพระพุทธศาสนา จนพระบาทปฐมราชา ได้ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.2202-2215) จึงตั้งพุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 พ.ศ.2205-2249 พบการทำบุญและจารจารึกอย่างสม่ำเสมอเช่นกันซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่กัมพูชาเป็นเมืองประเทศราชของญวน (พ.ศ.2203-2254)³¹ และหลังจากนั้นได้เกิดความวุ่นวายระหว่างกัมพูชา ญวน ไทย จนกระทั่งไทยเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2310 และช่วงหลังปี พ.ศ.2290 ธรรมเนียมการจารจารึกที่นครวัดได้หายไป

แม้ว่าบ้านเมืองจะมีความวุ่นวายและศึกสงคราม แต่คนเขมรยังมีความศรัทธาและยึดมั่นอยู่ในพุทธศาสนา เห็นได้ว่าชัดว่าเมื่อใดที่บ้านเมืองสงบ ผู้คนจำนวนมากจะเดินทางไปทำบุญที่นครวัด แม้บางคนไม่มีทรัพย์มากมายก็มาร่วมอนุโมทนาหรือมาเป็นพยาน เรื่องราวที่จารึกไว้ที่บาคาน พระพัน และระเบียงภาพสลักของนครวัดนั้นได้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนานั้นเป็นที่พึงพอใจของผู้คนในสมัยนั้น เพราะพวกเขามีความตั้งใจและความมุ่งมั่นที่จะทำบุญเพื่อให้พวกเขามีความสุขในกายภาคหน้าหรือจนกระทั่งหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด สิ่งที่คุณสมัยนั้นกระทำและจารไว้ในจารึกล้วนเป็นผลจากความเชื่อในพุทธศาสนา ดังนั้นการศึกษาเรื่องการทำบุญที่จารึกไว้ของผู้คนเขมรสมัยนั้น คือ ในช่วงสมัยกลางจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายถึงความคิดและความเชื่อของพวกเขาได้

³⁰นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ — โบราณคดี กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน , 2536), 226.

³¹เรื่องเดียวกัน, 239.

บทที่ 3

รูปแบบการทำบุญในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนคร พิจารณาด้วยหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ

ในช่วงเวลาเขมรสมัยหลังพระนครนั้น พุทธศาสนิกายเถรวาทได้รับการยอมรับนับถือกันอย่างแพร่หลายและส่งอิทธิพลถึงความคิดความเชื่อของคนเขมรสมัยนั้นอย่างมาก เห็นได้จากร่องรอยของความเชื่อที่ได้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในจารึกสมัยหลังพระนครที่จารึกไว้ที่ปราสาทนครวัด เนื้อหาทั้งหมดของจารึกได้กล่าวถึงการทำบุญ ด้วยหวังว่าผลแห่งบุญนั้นจะส่งให้มีชีวิตที่ดีมีความสุขในชาติหน้า เพราะเชื่อว่ามนุษย์ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏกระทัดได้เข้าสู่นิพพานจึงไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นเรื่องการปฏิบัติมีเหตุและผลของการกระทำ แนวทางการปฏิบัติล้วนมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก และคัมภีร์หรือหนังสือในพุทธศาสนาเล่มอื่น ๆ ที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อความในพระไตรปิฎก โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดคำสอนสืบต่อกันมาอันมีผลต่อความคิด ความเชื่อและความศรัทธาของผู้นับถือ ความเชื่อในเรื่องผลแห่งการทำดีนำไปสู่การทำบุญซึ่งมีหลายรูปแบบ เพื่ออธิบายเรื่องรูปแบบการทำบุญให้ชัดเจน ผู้วิจัยจะอธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ คือ สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเป็นหลักก่อนแล้วจึงเปรียบเทียบให้เห็นถึง รูปแบบและลักษณะการทำบุญที่พบในจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครว่ามีอย่างไรบ้าง

บุญ

ความหมายของ “บุญ” จากพจนานุกรมพุทธศาสน³² คือ เครื่องชำระสันดาน , ความดี , กุศล , ความสุข , ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ จากสารานุกรมพระพุทธศาสนา³³ “บุญ” หมายถึง ธรรมชาติอันเกิดขึ้นในจิตสันดานแล้วชำระจิตสันดานนั้นให้หมดจดผ่องแผ้ว

³²พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ , พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พี.นิตติ้ง แมส โปรดักส์, 2546), 112-113.

³³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “บุญ,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 263.

ศาสนาโดยสังเขป) คำว่า บุญ ภาษาเขมรใช้ **บุญญ** (บุญญ์) เป็นคำภาษาสันสกฤต มีความหมายว่า ธรรมอันเป็นเครื่องชำระจิตใจ (ให้สะอาด) การกระทำที่สำเร็จด้วยกาย วาจา ใจ ที่สะอาดและบริสุทธิ์ การทำบุญต้องทำด้วยกุศลจิต คือจิตที่ประกอบด้วย อโลภะ(ไม่โลภ) อโทสะ(ไม่โกรธ) และอโมหะ(ไม่หลง) การทำบุญ คือ การทำความดี สิ่งที่มีประโยชน์ และสิ่งที่ไม่มีโทษ ส่วนสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นบุญ เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ โดยสังเขป มี 3 ประการ คือ

1. **ธานมัยยะ:** (ทานมยะ) บุญเกิดจากการทำทาน
 2. **สีลมัยยะ:** (สีลมยะ) บุญเกิดจากการรักษาศีล
 3. **ภาวนามัยยะ:** (ภาวนามยะ) บุญเกิดจากการภาวนา
- บุญกิริยาวัตถุนี้ ถ้าอธิบายโดยละเอียด มี 10 อย่าง คือ

1. **ธาน:** (ทานะ) การบริจาคทรัพย์ทำทาน
2. **สีล:** (สีละ) การรักษาศีล (มีศีล 5 เป็นต้น)
3. **ภาวนา:** (ภาวนา) การจำเจริญ หรือ อบรมทางจิต
4. **หบชฌายะ:** (อปจายนะ) การเคารพนอบน้อมต่อครูบาอาจารย์ หรือ ผู้ที่ควรเคารพ
5. **เวียงวัญญู:** (เวียงวัญญู) การชวนชวนในการทำความดี
6. **บฏีธาน:** (ปัตติทานะ) การให้บุญแก่ผู้อื่น
7. **บฏฐาเยธนา:** (ปัตตนาโมทนา) ความยินดีต่อการให้บุญแก่ผู้อื่น
8. **ธมฺมสฺสุทฺต:** (ธัมมสสวนะ) การฟังธรรม
9. **ธมฺมเชสฺสนา:** (ธัมมเทศนา) การแสดงธรรม
10. **ธมฺมจฺจุกฺกมฺ:** (ทิจฺจุกฺกมมะ) การทำความเห็นให้ตรงให้ถูกต้อง

จากหลักบุญกิริยาวัตถุที่พบในเขมร และในพระไตรปิฎกพบว่าไม่แตกต่างกัน แสดงให้เห็นว่า คนเขมรอาจนำหลักธรรมและเนื้อหาจากพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้นมาใช้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน

รูปแบบการทำบุญในจารีกนศรวัตสมัยหลังพระนคร

บุญกิริยาวัตข้อที่ 1 ทานมัย บุญเกิดจากการให้

ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ให้ความหมายของ “ทาน” คือ การให้ , สิ่งที่ให้ , ให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่เขา , สละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น³⁶ ตามพจนานุกรมเขมร ทาน (ទាន) คือ การให้ , สิ่งที่ให้ สิ่งของที่ควรให้³⁷

ทาน แบ่งออกเป็น 3 ประการ³⁸ ได้แก่ **อามิสทาน** คือ การบริจาคสิ่งของ ร่างกาย และชีวิต การบริจาคทานมี 3 ระดับ ได้แก่การบริจาคตัญญาภายนอก เรียกว่า ทานบารมี การบริจาคส่วนของร่างกาย เรียกว่า ทานอุบารมี การบริจาคชีวิต เรียกว่า ทานปรมัตถบารมี วัตถุแห่งการกระทำทานมี 2 อย่าง คือ ทานภายนอก และทานภายใน ทานภายนอก(พาหิรทาน) ได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม บำบัดร้อน เสื้อผ้า ยานพาหนะ พวงดอกไม้ เครื่องลูบไล้ เครื่องหอม ที่นั่งที่นอน เครื่องประทับ ซึ่ง เป็นของที่ควรให้ จัดอยู่ในทานวัตถุ 10 อย่าง³⁹ และของไม่ควรให้ เช่น วัตถุที่ส่งเสริมมิชฌาติภูมิจึงได้แก่ ศัสตราวุธ และน้ำเมา เป็นต้น โดยโยงอามิสทานอันเป็นความสุขทางโลกเข้าสู่ประโยชน์สุขทางธรรม⁴⁰ กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ให้อาหารเป็นทาน พึงทำให้ผู้อื่นสำเร็จสมบัติ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ และสมบัติอันเป็นผลเลิศ อันเป็นที่นรมย์ให้น้ำดื่ม เพื่อระงับความหิวกระหายในกามกิเลสของสัตว์ ให้ผ้าทั้งหลาย เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีหิริโอตตัปปะ ให้อาหารพาหนะ เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายถึงนิพพาน ให้ของหอม เพื่อให้สัตว์สัมผัสกลิ่นแห่งศีล ให้พวงดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ เพื่อให้สัตว์ได้รับความงามแห่งพุทธคุณ ให้อาสนะเพื่อความสำเร็จแห่งโพธิ

³⁶ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546), 75.

³⁷ ฤๅสสาสธบณฺฑิตฺตฺย . วัชธนาสุทฺถุยกฺโข ภาตฺตี ๑ , ๒ (ภู๓เฑฏ : ฤๅสสาสธบณฺฑิตฺตฺย , 2512), 419.

³⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532) , 109-110.

³⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ทานวัตถุ,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 187.

⁴⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, 109 -110.

มณฑลสาสนะ ฯลฯ ส่วนทานภายใน (อัสสัมถติกทาน) เป็นการสละตนให้ผู้อื่น โดยมุ่งบำเพ็ญทานบารมี ไม่คิดถึงอามิสสินจ้าง **อภัยทาน** คือ การป้องกันภัยอันตราย การช่วยป้องกัน ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยจากผู้จองเวร ภัยจากสัตว์ร้าย ภัยจากนาค ยักษ์ ปีศาจ เป็นต้น และ**ธรรมทาน** คือ การแสดงธรรมอย่างไม่ผิดเพี้ยน เพื่อจิตอันบริสุทธิ์ เพื่อประโยชน์

การทำบุญด้วยการให้ทาน ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร หลักที่ 1 , 2 , 4 , 6 , 8 , 9 , 10 , 11 , 12 , 13 , 14 , 15 , 16 , 17 , 18 , 19 , 21 , 22 , 23 , 24 , 25 , 26 , 27 , 28 , 29 , 30 , 31 , 32 , 33 , 34 , 35 , 36 , 37 , 38 , 39 ซึ่งการทำบุญด้วยการให้ทานนั้นพบในจารึกเกือบทุกหลัก การให้ทานที่พบสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ และการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

1. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ

จากข้อมูลในจารึก วัตถุประสงค์สำหรับให้ทาน อาจแบ่งได้ตามกลุ่ม ดังนี้

- **ศาสนวัตถุ** คือ สิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีทางศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูป, พระพิมพ์, องค์พระโมคคัลลาและพระสารีบุตร พระบฏ ธง มีธงสัปตปรกรณ์ ธรรมธวัช, ฉัตร, ฉัตรสัปตปรกรณ์, กลด, เพดาน, คัมภีร์ มีสัปตปรกรณ์ พระอภิธรรม พระอภิธรรมมหาชาติ และประภมพระธรรมจักร, หีบพระธรรม, วัตถุพันธ์, ของประเคนสมาทานพระสังคายนานา, กฐิน, ปลุกต้นโพธิ์, เจดีย์ทราย พนมทราย ภูเขา, เครื่องมือสำหรับทำการสังคายนานา

- **ศาสนสถาน** ได้แก่ ปราสาท ปราสาทจัตุรมุข, พระวิหาร, พระเจดีย์, ปราสาทหิน

- **สิ่งของอื่น ๆ** มี **เครื่องมือเครื่องใช้** ได้แก่ ตู๋ เขียนหมาก เครื่องเหล็กมี มีด จอบ สิว ขวาน แวนเทียน ภาชนะ ได้แก่ พาน (เงิน,ทองแดง) กระจอมลำริด ชันเงิน ถาด ภาชนะใส่น้ำ **เครื่องดนตรี** **ทานวัตถุ** ประกอบด้วย อาหาร (ข้าว น้ำ) ผ้า (ผ้านุ่ง ถุง ผ้าขาว สไบ เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ มี ไตรจีวร สบง วัตถุพันธ์ สังเค็ด) ดอกไม้ (ดอกไม้ประดิษฐ์) ของหอม (เครื่องหอม) เครื่องลูปไล้ ที่นอน (เสื่อ หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม) และเครื่องประทีป (ไฟ ดอกไม้ไฟ) **ทรัพย์สินสมบัติ** ได้แก่ เงิน ทอง อัญมณี **สิ่งสาธารณะประโยชน์** มีชุดบ่อ, สร้างสะพาน, ทำความสะอาดถนนหนทาง,สร้างศาลา

2. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต ที่เรียกว่าการบริจาคสิ่งมีชีวิต เพราะ จากเนื้อความในจารึกนี้เป็นการบริจาคชีวิตผู้อื่น มิใช่ชีวิตตนเอง ได้แก่ ยกลูกให้เป็นทาน ยกลูกบูชาพระธรรมแล้วซื้อคืน, ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณาสกรรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้ และปล่อยทาส มีเพียงการขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระเท่านั้นที่พอจะจัดเป็นการบริจาคชีวิตได้ ผู้วิจัยจะอธิบายรายละเอียด

การให้ทานทั้ง 2 ประเภท พร้อมกับยกตัวอย่างลักษณะการให้ทานในจารึกนครวัดสมัยพระนครมา ประกอบการอธิบายเป็นลำดับไป

1. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบสิ่งของที่นำมาให้เป็นทานซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และสิ่งของอื่น ๆ อันได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องดนตรี ทานวัตถุ และทรัพย์สมบัติ ศาสนวัตถุ หมายถึง วัตถุที่เกี่ยวข้องทางศาสนา มักเป็นสิ่งที่เคารพบูชา เช่น พระพุทธรูป เป็นศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนา⁴¹ ศาสนวัตถุที่พบในจารึกนี้มี 13 ชนิด ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ พระสาวก พระบฏ ธง ฉัตรและกลด เพดาน คัมภีร์ นีปพระธรรม ต้นโพธิ์ เจดีย์ทรายหรือพนมทราย กฐิน ของสมทานพระสังคายนา ศาสนวัตถุที่นิยมให้เป็นทานมากที่สุด คือ การสร้างพระพุทธรูป พบในจารึก 27 หลัก รองลงมาเป็นธง พบในจารึก 13 หลัก ตามมาด้วยเพดาน พบในจารึก 7 หลัก และคัมภีร์ พบในจารึก 6 หลัก

ศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร สถูปเจดีย์ เป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนา⁴² ศาสนสถานที่สร้างให้เป็นทานนั้นปรากฏในจารึกน้อยมาก พบการสร้างปราสาทในจารึกเพียง 3 หลัก สร้างพระเจดีย์ จำนวน 2 หลัก และพระวิหาร พบในจารึกเพียง 1 หลัก

ส่วนสิ่งของอื่น ๆ มีการบริจาคทานเป็นเงินมากที่สุดพบในจารึก 12 หลัก รองลงมาเป็นผ้าและเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์รวมกันพบในจารึกจำนวน 7 หลัก และอาหาร ในจารึกจำนวน 5 หลัก รายละเอียดการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของมีดังต่อไปนี้

1.1 ศาสนวัตถุ ที่ให้เป็นทานมี 13 ชนิด ได้แก่

1.1.1 การสร้างพระพุทธรูป คนเขมรในสมัยหลังพระนครนั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปให้เป็นทาน เพราะพบการสร้างพระพุทธรูปในจารึกสมัยนี้จำนวนมากถึง 27 หลัก การสร้าง

⁴¹ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชัน, 2546), 1, 100.

⁴²เรื่องเดียวกัน, 1, 100.

พระพุทธรูปนั้นมีขึ้นหลังพุทธกาล⁴³ โดยกลุ่มชนเชื้อสายกรีกที่เข้ามาในอินเดียอาศัยอยู่ทางชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นกลุ่มชนที่มีความเชื่อในรูปเคารพ เมื่อหันมานับถือศาสนาพุทธ จึงสร้างตัวแทนพระพุทธรูปเจ้าเป็นรูปบุคคล ที่เรียกว่า พระพุทธรูป พระพุทธรูปมีขึ้นครั้งแรกที่คันทารรัฐ (ระหว่าง พ.ศ.365-383) พระพุทธรูปเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแถบนี้มักนิมนต์ภิกษุสงฆ์หรือสร้างพระพุทธรูปเอามาด้วยกัน เพื่อป้องกันภัยอันตราย หรือเพื่อสักการบูชา⁴⁴ คติความเชื่อทางศาสนาและพระพุทธรูปจึงเข้ามาในประเทศกัมพูชาเช่นกัน

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร (IMA) นั้น พบวัสดุที่ใช้ทำพระพุทธรูป ได้แก่ หินดิบ กสิริต ทองแดง งา ไม้ ไม้จัน ไม้เทพทารู ทอง เงิน ทองผสม และดอกไม้ นอกจากนี้ยังพบวิธีการสร้างพระพุทธรูปไว้บางแห่ง คือ ใน **IMA 2** ความว่า

“ว่าแล้ว ข้าเจ้าก็เปลื้องมวยผมวางลง ณ ที่นั้น ตั้งใจทำพิธีมูรธาภิเศก ณ สถานพระพิฆณุโลก เสร็จแล้ว เฝ้ามวยผมเป็นขมุก สร้างเป็น**พระพุทธรูป**ไว้ยังสถานบากานนี้”

แม้ในจารึกจะไม่บอกขั้นตอนการสร้างอย่างละเอียด แต่เป็นข้อมูลแสดงให้เห็นว่า มีการนำผมที่ถือว่าเป็นส่วนที่สูงที่สุดของร่างกายมาเผาให้เป็นถ่านผสมกับวัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ส่วนขั้นตอนที่กล่าวถึงการทำพิธีมูรธาภิเศก คือ การใช้น้ำรดบนศีรษะในพิธีราชาภิเศกหรือพระราชพิธีอื่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงสถานะของผู้สร้างพระพุทธรูป เป็นผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ในระดับกษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์

สถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปนั้น คือ ปราสาทนครวัด ซึ่งในจารึกเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น

IMA 6 เรียกว่า พิฆณุโลก

“ข้ามีจิตศรัทธาสร้างจัตุรมุข และ**พระหิน พระดิบูก** อภิษฐานต่อ**พิฆณุโลก**”

IMA 16b เรียกเป็นชื่อเมืองว่า อินทรวปฐิมหานคร ศรีสุทธวรวพิฆณุโลก

⁴³ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สามมิตร, 2515), 1 - 7.

⁴⁴ ทองสืบ ศุภะมาร์ค และ ปิ่น มุกกันต์ แปลและเรียบเรียง, พระพุทธรูปในกัมพูชา (กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514), 22 - 23.

“นางเจ้าพรหมโสด สร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์** เจ้าเพา และเจ้ารัตนสร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์** เจ้าแตงสร้าง**พระพุทธรูปทอง 1 องค์ (สร้าง) พระพุทธรูป 19 องค์**นี้เป็นเสร็จ แล้วจึงมาจัดฉลองร่วมกับนางศร ฝ่ายนักนางศรกับนางมลนั้น (ถวาย) 9 ตำลึง และคนทั้ง 4 นั้น (ถวาย) 4 ตำลึง 3 สลึง ฉลองเป็นเสร็จ (ฉลอง) ใน**เมืองอินทปัตถ์มหานคร ศรีสุทธบวรพิษณุโลก**นั้นเป็นเสร็จบริบูรณ์” (IMA 16b)

ใน **IMA 2** ระบุตำแหน่งที่ตั้งว่า บากาน ซึ่งก็คือ ชั้นที่ 3 ของปราสาทนครวัด
“ว่าแล้ว ข้าเจ้าก็เปลื้องมวยผมวางลง ณ ที่นั้น ตั้งใจทำพิธีมูรธาภิเศก ณ สถานพระพิษณุโลกเสร็จแล้ว เผามวยผมเป็นขมุก สร้างเป็น**พระพุทธรูป**ไว้ยังสถาน**บากาน**นี้”

และใน **IMA 11** ระบุว่าบรรจุพระพุทธรูปไว้ที่พระพัน
“เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาส มีจิตศรัทธาสร้าง**พระพุทธรูป 3 องค์ พระทอง 1 พระเงิน 1 พระดินุก 1 บรรจุกับพระพัน**”

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ที่ปราสาทนครวัดแล้ว ยังมีกรกล่าวถึงการทำกิจกรรมอย่างอื่นร่วมด้วย ได้แก่ ปลุกต้นโพธิ์, สร้างพระอัครสาวก, สร้างปราสาท, ปล่อยทาส, ถวายธง เพดาน คัมภีร์และบวชลูก, บริจาคเงินเป็นทาน, ถวายพระบฏ, สร้างพระพิมพ์ และถวายเครื่องดนตรีและเครื่องใช้ต่าง ๆ ดังตัวอย่าง

IMA 1 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับปลุกต้นโพธิ์

“ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่ารัตนมหาโพธิ์ ผู้ปรารถนาปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม **ปลุกต้นโพธิ์ต้นนี้** พร้อมกับ**พระชินปฏิมา(พระพุทธรูป)** เพื่อให้บรรลุนิพพาน . . . และบัณฑิตพรหม ไกร ถา อูว สาคร (มหาเถร) ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่ง”

IMA 4 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการสร้างพระโมคคัลลา พระสารีบุตร และพระบฏ

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และ**พระพุทธรูปหิน 4 องค์**ไว้ในปราสาท 5 องค์ **พระพุทธรูปดินุก 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

IMA 29 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการสร้างปราสาท 9 หลัง

“พระมนตรีสังคราม นางญาณมีจิตใจใสศรัทธา มาสร้างปราสาท 9 หลัง พระพุทธรูป 17 องค์”

IMA 8 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“คนทั้งหมดทั้งหลายนั้นเป็นสักขี ขณะที้ออกหลวงราชเดชะปล่อยทาสและสร้างพระ”

IMA 9 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“ออกญาสมรและนางแอบเตรียมการอันเป็นกุศล อารานานานิมนต์พระสงฆ์ทั้งผองมาฉลองพระพุทธรูป ” (แล้วบวชนักสมณะอริยะพันจากนี้ พร้อมปล่อยลูกสาวและหลานของสมณะอริยะพันจากนี้ด้วย)

IMA 13 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธง, เพดาน และการปล่อยทาส

“แม่ทงเจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ธง 3 เพดาน 1”(แล้วปล่อยทาสชื่อ ขุนราม)

IMA 15 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการปล่อยทาส

“สมเด็จพระสุธรรม มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูประติมาทอง 1 พระองค์ พระพุทธรูปไม้ 36 องค์” (แล้วปล่อยทาส)

IMA 12 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธง, ธรรมวัช และบวชลูก

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 2 องค์ เงิน 3 องค์ ธง ธรรมวัช บวชลูก 2 คน”

IMA 13 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายธงและเพดาน

“แม่ทงเจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ธง 3 เพดาน 1”

IMA 17 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการถวายใหญ่่น้อยและฉัตรสัปตปกรณ

“ครั้นเราจะระลึกขึ้นได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรรพริชาร โอบารด้วยธงใหญ่ธงน้อย อันโอบารพร้อมด้วยฉัตรสีปตปกรณ บวรด้วยพุทธรูป บรรจงด้วยทองอันงามประไพ พรรณรายด้วย พระพุทธรูปเรียงมาเป็น 29 พระองค์ บรรจงด้วยสุพรรณบัฏ ปิด(ทอง)วิจิตรรรจนา”

IMA 18 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธงและเพดาน

“ฝ่ายนักฐานโมกษสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ ธง 1 ฝ่ายแม่สูส (สร้าง) พระพุทธรูป 3 องค์ ธง 1 ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะใภ้) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 19 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง, เพดาน และคัมภีร์

“เจ้าพรหม นางสร มาให้ พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 1”

IMA 23 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง

“นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ชาน แม่สอ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 3 องค์ ธง 1”

IMA 26 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธงและอิทธิกรมเพดาน

“ด้วยเมื่อนางเทียมมาคิดจะสร้างกุศลผลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์ พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ ธง อิทธิกรมเพดาน 1 เป็นของถวายแต่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับธง, เพดาน และคัมภีร์

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ดิบุก 3 องค์ ธง 1 เพดาน 1 คัมภีร์ 5 . . .”

IMA 21 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับปัจจัย

“นางโงน เจ้ากน (ทำ) ตามคำสั่งเจ้าหลวงอริกพงศาสร้างรูปพระพุทธรูป พระประติมาเงิน 4 องค์ และปัจจัย คือ เป็นทาน 4 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง มาสร้างกุศลและพระธาตุที่อาธวา”

IMA 33 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับเงินสมาทาน

“คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นสักขีพยานของนักอวด นักหมื่นเขียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธามาสร้าง**พระทอง 1 องค์ ทองผสม 1 องค์ เงิน 2 องค์ ส่วน (เงิน) สมทานมี 10 ตำลึง**”

IMA 37 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับเพดานและเงินสมทาน

“สัตยาอธิษฐานปรารถนาในออกญาเสนาประเทศ และชุมทำวศรียกัญญาเกษตร . . . ขมิขมันเร่งสร้าง**พระทอง 2 องค์** ผงยกผ้าอันมีค่า **ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กรมแดงสงฆ์ทั้งผอง 7 ชั่ง** นั้น 1 ครั้ง ครั้นทำบุญภายหลังจากนั้นสร้าง**พระทอง 1 องค์ พระเงิน 1 องค์ . . . สร้างพระทอง 1 องค์ พระทองผสม 1 องค์ พระดอกไม้ 1 องค์ พระเงิน 1 องค์**”

IMA 16 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับถวายเงิน

“นักนางศรมีจิตสาทรยินดีศรัทธา (มี)ความแจ่มใสในดวงจิต คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง จึงมาจัดสร้าง**พระพุทธรูปเงิน 15 องค์** แล้วถวายบุษย์**ให้เงิน**นางมด 1 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 ไพ (8-11) แล้วนางมดยกเงิน 1 บาทให้ชายบุษย์ 1 บาท ให้นักเจ้าภิกษุณี 2 สลึง ให้แม่แก้วนั้น แล้วนางมดมีจิตศรัทธามาสร้าง**พระพุทธรูป 1 องค์**” (IMA 16b)

IMA 16 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับพระบฏ

“ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสด มีเจ้ามะ เจ้าสูต นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้านง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธา มาสร้าง**พระพุทธรูปและองค์พระบฏ 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระเงิน 1 องค์** (IMA 16c)”

IMA 34 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับพระพิมพ์

“นี่คือสุจริตพิพิธผลิตทานาชาศรัย แห่งออกญากรมราชวินทรชาติวรวงค์ . . . ผู้เป็นสามีชุมทาวเทพสุพรรณ ทั้งสองมีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้าขององค์ตรัสให้มาสร้างตรีศูลคางควาย . . . กาลเมื่อ (มี) สังกายนานันนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ . . . เครื่องใช้สำหรับสร้าง**พระทอง น้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสิหิงค์ 1 องค์ . . . ช่วยทำพระพิมพ์ 11 องค์ . . .**”

IMA 36 สร้างพระพุทธรูปพร้อมกับถวายเครื่องดนตรีและเครื่องใช้ต่าง ๆ

“นี่สมเด็จพระโฆสิตีเทวมหาสังฆราชขบพิตร มีจิตใจศรัทธานำ**พระพุทธรูป (มา) 2 องค์** องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหานคร . . .” (พร้อมกับเครื่องดนตรี และ เครื่องใช้ต่าง ๆ)

จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครในช่วงหลัง คือในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 มีความนิยมที่จะกล่าวถึง บุญกุศลที่ได้ทำผ่านมา หนึ่งในนั้น คือ การสร้างพระพุทธรูป แทนพระพุทธรูปที่หายไป พบใน

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามา นับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นภิกษุศุลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . พระองค์สร้าง**พระทอง พระเงิน 100 องค์ และพระสลักใหม่ 25 องค์ พระที่อันตรธานสูญหายแต่ก่อนมา 100 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์** สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น (นับ) ได้เป็น 235 . . .”

มีการนับจำนวนพระพุทธรูปที่เคยสร้างไว้ใน IMA 32

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา จำเดิมตั้งแต่อายุได้ 16 ปี ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อนจนกระทั่งถึงปีที่อายุ 44 แล้ว นับได้ว่าการสร้าง**พระพุทธรูปทอง 2 องค์ พระพุทธรูปเงิน 12 องค์ พระพุทธรูปดีบุก 1 องค์ พระหิน 1 องค์ พระพุทธรูปเทพทวารู 1 องค์ . . .**”

และมีการซ่อมแซมพระพุทธรูปที่หักพัง ใน IMA 38 เพียงหลักเดียวและเป็นหลักทำย ๆ ของจารึกสมัยหลังพระนคร ซ่อมแซมโดยชัยนัน พระพุทธรูปนี้ที่หักพังนี้อาจเป็นพระพุทธรูปที่สร้างไว้ในช่วงแรก ๆ ที่มีปรากฏในจารึก

IMA 38 ความว่า

“14.ถวาย พระพุทธรูป	พระสถูปเจดีย์เทอญ
ถวายครบพระบรรพบุรุษผอง	ปราสาทอันเป็นที่ประทับพระคูหา...
34.แล้ว ซ่อมพระที่หักพัง	หักกร่อนแตกทั้งองค์
กระจัดกระจายอันตรธาน	แตกทั้งองค์เป็นท่อน ๆ
35.บางท่อนหักตรงคอ	พระเศกทั้งหมดตกหายไป

พระบาทแตกเป็นท่อน ๆ	พระหัตถ์ก็หายขาดกระจัดกระจาย
36.พยายามเลือกหามารวมกัน	ซ่อมให้ติดกันเข้าเป็นรูปกาย
ปิดทองรูปทั้งหลาย	ให้ดีพรรณรายล้อมีทรง
37.ฝ่ายรูปทั้งหลายมี	ร้อยสามสิบกว่าองค์
สร้างพระปฏิมาสองชั้นงดงาม	นับแล้วครบทั้งองค์เล็กองค์ใหญ่
...40.เมื่อสร้าง พระทอง ทั้งหมด	สร้างตรีศูลนี้ในคราวเดียวกัน
แล้วหล่อ พระสีหิงค์	สร้าง พระทองเงิน มากมาย”

1.1.2 **การสร้างพระพิมพ์** เป็นการสร้างพระพุทธรูปโดยวิธีกดด้วยแม่พิมพ์⁴⁵ สันนิษฐานว่ามีมูลเหตุจากการทำขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกจากสังเวชนียสถานของพระพุทธเจ้า ทั้ง 4 ตำบลในอินเดีย คือ เมืองกบิลพัสดุ์ อันเป็นสถานที่ประสูติ เมืองพุทธคยา อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี อันเป็นสถานที่ปฐมเทศนา และเมืองกุสินารา อันเป็นสถานที่ดับขันธปรินิพพาน การสร้างพระพิมพ์นั้นมีทั้งพิมพ์บนแผ่นผ้า พิมพ์บนดิน ไม้ งา หรือบนแร่

ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการสร้างพระพิมพ์เพียง 2 หลัก คือ IMA 4 และ IMA 34 จำนวนที่ทำไม่มาก คงไม่เป็นที่นิยม ในสมัยนั้น มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ พระพุทธรูปดีบุก 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ **พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระนภ 1 บรรจุพระธาตุ**”

IMA 34 ความว่า

“นี่คือสุจริตพิพิธผลิตทานาธยาศรัย แห่งออกญายมราชนรินทรชาติวรวงศ์ . . . ผู้เป็นสามีมุขท้าวเทพสุพรรณ ทั้งสองมีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้าขององค์ตรีศูลเข้ามาสร้างตรีศูลคางควาย . . . กาลเมื่อ (มี) สังคายนานั้นนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ . . . เครื่องใช้สำหรับสร้างพระทองน้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์ . . . ช่วยทำ**พระพิมพ์ 11 องค์ . . .**”

⁴⁵ ยอช เซตส์, ตำนานพระพิมพ์ (พระนคร : กรุงเทพมหานคร, 2512), 1-3.

1.1.3 **สร้างพระโมคคัลลาและพระสารีบุตร** พบใน IMA 4 เพียงหลักเดียว โดยสร้างไว้คู่กับพระพุทธรูปในฐานะที่พระโมคคัลลา และพระสารีบุตร เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธเจ้า เห็นได้ว่าธรรมเนียมการสร้างพระอัครสาวกนั้นไม่เป็นที่นิยมนักในสมัยนี้

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ พระพุทธรูปदीบุก 1 องค์ พระสำริด 1 องค์ พระทองแดง 1 องค์ พิมพ์พระพุทธรูปดิน 1 พระงา 1 องค์ พระไม้จัน 1 องค์ **พระโมคคัลลา พระสารีบุตร พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

1.1.4 **สร้างพระบฏ** พระบฏ ในภาษาเขมร คือ ผ้าแผ่นใหญ่ที่วาดพระพุทธรูป เป็นต้น อาจม้วนหรือพับได้ Bernard Dupaigne และ Khing Hoc Dy ได้ตีพิมพ์เรื่อง ภาพเขียนทางศาสนาบนผ้าที่เก่าแก่ที่สุดจากประเทศกัมพูชา (1981 : 26-36) เป็นภาพเขียนบนผืนผ้าในคริสต์ศตวรรษที่ 14 พบในวิหารของวัดในหมู่บ้านกระแจะ จ.กำปงสปี⁴⁶ ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อระหว่างสมัยพระนครกับสมัยกลางที่เริ่มมีการนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว สันนิษฐานได้ว่าธรรมเนียมการสร้างพระบฏนั้นมีมาตั้งแต่แรกเริ่มที่มีพุทธศาสนาในกัมพูชา

ภาพพระบฏเขมรไว้ตามเสาค้ำยันหลังคาของวิหาร ภาพร่างขึ้นด้วยถ่านระบายด้วยสีน้ำผสมกาวที่ทำจากหนังควาย ภาพในพระบฏที่พบมีทั้งเรื่องราวของพระเวสสันดร เรื่องการประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า และเรื่องไตรภูมิ มีชื่อผู้บริจาคหรือผู้ทิต เขียนด้วยสีหรือปากเป็นอักษรเขมรที่ริมผ้า⁴⁷

จากการศึกษาพบการสร้างพระบฏเพียง 4 หลัก และจำนวนที่ทำน้อยมาก คือ 1-2 ผืนเท่านั้น แสดงว่าคนสมัยนั้นไม่นิยมสร้างรูปพระพุทธรเจ้าด้วยการวาด แต่นิยมสร้างเป็นรูปปั้นองค์พระพุทธรูป พบการสร้างพระบฏใน IMA 4, 16, 32, 38

IMA 4 ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง และพระพุทธรูปหิน 4 องค์ ไว้ในปราสาท 5 องค์ . . . พระโมคคัลลา พระสารีบุตร **พระบฏ 1 บรรจุพระธาตุ**”

⁴⁶ Gillian Green, *Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material*

Heritage (Bangkok : Amarin Printing and Publishing, 2003), 218.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

พระอุปกตติงคิบบอกว่า “ที่ใดที่มีการทำบุญทางพุทธศาสนาจะมีธงคลื่นหรือธงนาคเป็นเครื่องบอก ขอให้พวกท่านช่วยกันยินดีอนุโมทนา อย่าให้คนใดมาเบียดเบียนเลย” จากเรื่องเล่าไม่ได้บอก ทำให้ไม่ถึงเป็นรูปคลื่นหรือนาค

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องนาคมาขอบวช ไม่ใช่พญามาร ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับธง นาคมากกว่า เรื่องมีอยู่ว่า ในสมัยนั้น นาคตัวหนึ่งต้องการพ้นจากกำเนิดนาคและกลับได้อัตภาพ เป็นมนุษย์เร็วพลัน จึงคิดว่า หากได้บวชในสมณะนี้ จะทำให้พ้นจากชาติกำเนิดของตนได้ เมื่อขอ บรรพชา ภิกษุทั้งหลายให้บรรพชา ต่อมาพระนาคได้อาศัยอยู่ในวิหารกับภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อภิกษุรูป นั้นออกไปเดินจงกรม พระนาคก็วางใจจำวัด วิหารทั้งหลายจึงเต็มไปด้วยงู เมื่อภิกษุรูปนั้นกลับเข้า มาก็ตกใจ ร้องเอะอะ พระนาคจึงตื่น และยอมรับว่าเป็นนาค จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงรับสั่ง ให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทแก่นาคว่า “พวกเจ้าเป็นนาค มีความไม่ถนัด ออก งามในธรรมวินัยนี้เป็นธรรมดา ไปเกิดเจ้านาค จงไปรักษาอุโบสถในวันที่ 14 ที่ 15 และที่ 8 แห่ง ปักษานั้นแหละ ด้วยวิธีนี้เจ้าจักพ้นจากกำเนิดนาคและจักกลับได้อัตภาพเป็นมนุษย์เร็วพลัน” พระ ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระสงฆ์ทั้งหลายว่า อนุปลัมบัน คือ สัตว์ดิรัจฉาน ภิกษุไม่พึงให้อุปสมบท ที่ อุปสมบทแล้ว ต้องให้สึกเสีย⁵⁰

การปักธงนาคหรือธงคลื่นในพิธีบุญของกัมพูชา อาจเป็นตัวแทนของนาคให้ได้เข้าร่วม พิธีบุญ หรือร่วมรักษาอุโบสถในวันพระ คือ ขึ้นและแรม 14 ค่ำ 15 ค่ำ และ 8 ค่ำ

สำหรับธงจระเข้ มีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าแผ่นดินชื่อ กรุงพาลี เป็นผู้หลงมัวเมา พระพุทธเจ้าจึงไปโปรดด้วยการขอคืนในช่วง 3 ก้าว กรุงพาลีอนุญาต พระพุทธเจ้าจึงแสดง ปาฏิหาริย์ เพียง 2 ก้าวครึ่ง ก็หมดแผ่นดินที่ครอง กรุงพาลีจึงแปลงกายเป็นจระเข้หนีลงน้ำ พระพุทธเจ้าจึงขออาศัยข้ามน้ำไปโดยเหยียบบนหัว ด้วยกรรมที่กรุงพาลีทำ จึงต้องแบกด้วยความ หนักแสนหนัก พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมโปรดเกี่ยวกับสังขธรรม 4 จระเข้มีจิตผ่องใสแล้วถอนเขี้ยว ทั้ง 4 ถวายแก่พระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อมีการทำบุญให้คนตาย ต้องมีธงจระเข้ เพราะต้องการอาศัย ผืนดิน ส่วนกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างบ้าน สร้างศาลา บนผืนดิน ต้องเช่นกรุงพาลีผู้เป็นเจ้าของ ผืนดินก่อนเพื่อความสุสบาย⁵¹

ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ธงเป็นสิ่งที่นิยมนำมาทำบุญ เพราะพบในจารึกถึง 13 หลัก ระยะเวลาตั้งแต่ช่วงต้น จนถึงช่วงท้ายที่มีการสร้างจารึก ธงที่พบมีหลายชนิด ได้แก่

⁵⁰ มหาชนธกะ เรื่องนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาบวช วิ.ม.4 (1)/127/322 - 323

⁵¹ ใบบัญชีแห่งอโยธยา ภาค ๕ อากษรธรรมาธิบาย, 172.

ธงสัปตปรภพทั้ง 7 หมายถึง ธง 7 ผืน ถวายพระอภิธรรม 7 เล่ม⁵² **ธรรมธวัช** ธวัช หมายถึง ธง⁵³ ธงทั้ง 2 ชนิดนี้น่าจะเป็นธงเฉพาะทางศาสนา และจากภาพสลักที่ปราสาทนครวัดและบายน พบธงยาวเป็นริ้ว เป็นธงที่ใช้นำหน้าบุคคลสำคัญในกองทัพ ได้ถูกพัฒนาใช้เป็นส่วนประกอบในเครื่องบูชาเทพเจ้าในศาสนา⁵⁴ ถ้าความเชื่อดังกล่าวยังได้รับการสืบทอด ธงชนิดนี้อาจนำมาใช้เป็นเครื่องบูชาในพุทธศาสนาได้ด้วยเช่นกัน

ผลของการทำบุญด้วยธงนี้ พบในพระสุตตันตปิฎก เรื่อง อุปวาณเถราปทานที่ 2⁵⁵ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน นามว่า ปทุมุตตระ ปรินิพพาน เหล่ามนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภกัณฑ์ ยักษ์ และคนธรรพ์ได้สร้างพระสถูป แล้วนำผ้าอุตราสงค์ของตน ซึ่งชาวบริสุทธ์ ผูกปลายไม้ไผ่ ทำเป็นธงเพื่อบูชา ยักษ์ได้สอบถามพระภิกษุรูปหนึ่งถึงผลในการถวายธง ด้วยผลแห่งการถวายธง จะได้เวดล้อมด้วยจตุรงคเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า พร้อมด้วยคนตรีประโคม หญิงสาวผู้ประดับด้วยผ้าและเครื่องประดับอันงดงาม จักได้รั้นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด 3 หมื่นกัป จักได้เป็นจอมเทวดาเสวยเทวรัชมบัติอยู่ 80 ครั้ง จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 1,000 ครั้ง จักเกิดเป็นบุตรพราหมณ์ แล้วสละทรัพย์ 80 โกฏิ ทาสและกรรมกรเป็นอันมาก และได้ออกบวชในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า นามว่าโคดม

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบว่า การทำบุญด้วยธงเป็นสิ่งที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะธงกลายเป็นสัญลักษณ์ของเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและเป็นสัญลักษณ์ที่บอกว่าการทำบุญเกิดขึ้น ณ ที่นั้น ในจารึกมีการถวายหรือสร้างธง พร้อมกับการสร้างพระ ฉัตร กลด และเพดาน จารึกที่พบมี IMA 4(b), 17, 18, 19, 26, 30

IMA 4(b) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ทาน ตัดธง ทำฉัตร ให้ทาน ข้าว น้ำ ผ้าถุง ทอง เงิน และหมากพลู และกระยาบ้จเยชญ์”

⁵² อุไรศรี วรสระริน. พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 234.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 84

⁵⁴ มนตรี ชมชิตนุช. “ธงที่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปะเขมรสมัยนครวัดและบายน : กรณีศึกษาปราสาทนครวัดและปราสาทบายน” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 44 - 45.

⁵⁵ ชู. อป. 8(2) / 24 / 84 - 89

IMA 17 ความว่า

“ครั้นเรา(เจ้าเชษฐา นางสูส พร้อมด้วยพี่น้อง ลูกหลานและเพื่อน) ระลึกขึ้นได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรร
 พบริหาร โอฟารด้วย**ธงใหญ่ธงน้อย** อันโอฟารพร้อมด้วยฉัตรสัปตปกรณ บวรด้วยพระพุทธรูป. . .”

IMA 18 ความว่า

“ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะเฝ้า) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ **ธง 1** เพดาน 1 คือเป็นเสด็จ”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ **ธง 1** เพดาน 1
 คัมภีร์ 1 คือเป็นเสด็จ. . .”

IMA 26 ความว่า

“ด้วยเมื่อนางเหี่ยมมาคิดจะสร้างกุศลผลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์
 พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ **ธง** อภิธรรมเพดาน 1 เป็นของถวายแต่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ดีบุก
 3 องค์ **ธง 1** เพดาน 1 คัมภีร์ 5 ทั้งเงินสมทาน 1 ชั่ง (และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ)”

เมื่อถวายธงแล้ว ทำการบวชพระ พบใน IMA6(b), 10, 12, 32, 37

IMA 6 (b) ความว่า

“. . .(ออกหลวงอภิเษกและนักเจ้าภิกษุสงฆ์)จะสมโภชบวชพระ(ประดับ) **ธง** ฉัตร กุศลทั้งหมด
 ทั้งเหล่านี้ส่งไปยังท่านออกธรรนี้”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญามีจิตศรัทธา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองชวลง มาตัด**ธงสัปตปกรณ**ทั้ง 7
 แล้วฉลองผนวชโสด”

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป ทอง 2 องค์ เงิน 3 องค์ **ธง ธรรมธวัช** บวชลูก 2 คน”

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (ระลึกถึงบุญกุศลที่เคยทำ)... (ถวายพระพุทธรูป) พระบฏ 1 ผืน ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 (สร้างภูเขา และให้ลูกบวช)...”

IMA 37 ความว่า

“ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร... ให้บวชข้า 5 คน ให้รอดเป็นไพร่... แล้ว ตัดเพดาน 1 ผืน **ธง 1 ผืน** ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง ให้ทานด้วยพรม 2 ผืน เงินสมาทาน 5 ชั่ง เป็นเสร็จ แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้งนั้นบวช 2 คน...สร้างพระ... เพดาน 1 **ธง 1** ฉลองเป็นเสร็จ... เมื่อได้เป็นโกษา... สร้างพระ... เพดาน 4 **ธง 2**...”

ถวายธงและปล่อยทาสในคราวเดียวกัน ใน IMA13, 23

IMA 13 ความว่า

“แม่ทง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรเพชญ พุทธรูปเงิน 5 องค์ **ธง 3** เพดาน 1 โปรดข้าทาส 1 คน”

IMA 23 ความว่า

“นางแก้ว เจ้าอู เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 3 องค์ **ธง 1** (แล้วบวชซื้อให้พันหนึ่ง)”

1.1.6 **ฉัตร, ฉัตรสัปดาห์ และ กลด** ฉัตร (มฺฤติ) หมายถึง เครื่องใช้มีด้ามเป็น แกนกลาง มีขอเกี่ยว ซึ่งด้วยผ้า กางแล้วหุบลงได้ สำหรับถือบังความร้อน บังฝน⁵⁶ และมีชนิดของ ฉัตร ที่เรียกว่า มฺฤติภูติ (ฉัตรรวต) หมายถึง ชนิดของฉัตรที่มีหลายชั้น ชั้นล่างสุดจะใหญ่ที่สุด ส่วน ยอดบนสุดจะเล็กที่สุด⁵⁷ ฉัตร จัดว่าเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องสำหรับแสดงและประดับพระ

⁵⁶ ฤๅษาสสธบณฺฑิตฺย. วัชธนาสุทฺถยไฏฐ ภาตตี ๑, ๒, 226.

⁵⁷ Headley Robert K, Cambodian-English Dictionary Volume 1-2 (Washington, D.C : The Catholic University of America Press, 1977), 878.

ราชอิสริยยศของกษัตริย์และบุคคลชั้นสูง⁵⁸ ในกัมพูชาได้พบภาพฉัตรในภาพสลักที่ปราสาทนครวัดและปราสาทบายน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-19⁵⁹ เป็นภาพฉัตรชั้นเดียว มีระบายนและการตกแต่ง ในแต่ละบุคคลมีการใช้จำนวนฉัตรที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นเครื่องบอกถึงตำแหน่ง ยศศักดิ์ที่ไม่เท่ากัน ส่วน**ฉัตรสัปดาห์** น่าจะมีลักษณะเดียวกับ ธงสัปดาห์ ฉัตรสัปดาห์ หมายถึง คัมภีร์หรือพิธีกรรมทั้ง 7 เล่ม ฉัตรสัปดาห์ อาจเป็นฉัตรสำหรับใช้ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ฉัตรนอกจากใช้เป็นสิ่งแทนยศ ตำแหน่ง แล้ว หน้าที่ของฉัตร คือ การบังแสงแดด และฝน เมื่อนำมาใช้ทำบุญ ก็เพื่อปกป้องคุ้มครองพระศาสนาให้พ้นจากภัยต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก ชาติตทายกเถราปทานที่ 3 ได้กล่าวถึงผลแห่งการถวายฉัตรว่า การยกฉัตรขึ้นบูชาจะทำให้ไม่รู้จักทุกข์เลย ทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เห็นแจ้งใน ปฏิสัมภีทา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า⁶⁰

จากจารึกพบว่ามีกรถวายฉัตรพร้อมกับธง แต่ฉัตรก็ไม่นิยมนำมาทำบุญมากนัก เพราะพบในจารึกเพียง 3 หลักเท่านั้น คือ

IMA 4(b) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา... ให้ทาน ตัดธง ทำ**ฉัตร**...”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

IMA 6 ความว่า

“จะสมโภชบวชพระ (ประดับ) ธง **ฉัตร**...”

IMA 17 ความว่า

“ครั้นเราระลึกขึ้นได้ก็เกิดศรัทธา จัดสรรพริชาร โอฟารด้วยธงใหญ่ธงน้อย อันโอฟารพร้อมด้วย**ฉัตรสัปดาห์**...”

⁵⁸ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-จ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2526), 92.

⁵⁹ วิษณุบาท กัตัญญทวิทรัพย์, "การศึกษาแบบแผนการใช้ฉัตรในสมัยอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), 16.

⁶⁰ ชุ.อป. 8(2) / 295 / 737

กลด (ក្ល័) ความหมายตามพจนานุกรมพุทธศาสนบัญญัติ คือ ฉัตรมียอดและระบายหรือชาย หรือมีแต่ยอดไม่มีระบายหรือชายก็มี⁶¹

กลดในความหมายนี้ คือ ฉัตรชนิดหนึ่ง จาก IMA 32 ได้กล่าวถึงการถวายกลด พร้อมกับธง และ เพดาน ลักษณะการถวายของเช่นเดียวกับฉัตร แต่ใน IMA 37 กลด อาจเป็นของใช้ของพระสงฆ์ เพราะรวมอยู่กับของใช้ที่ถวายเป็นทานแก่พระสงฆ์ พบเพียง 2 หลัก ได้แก่

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน . . . นับได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูป . . . ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อออกญาสิ้นชีวิตไปแล้ว ชุมทำวักญญาเกษตร คิคกัตถัญญกตเวที ขมิขมันมาจัตงานศพออกญา ณ เมืองอินทรรปัฐ มีสังเค็ด 4 ไตร 4 สำรับ เสื่อ 4 พรม 4 หมอน 4 สำรับข้าว 4 ถุงหมาก 4 หม้อน้ำ 4 กลด 2 ให้ทานเมื่อนิมิตต์พระสงฆ์ ทรงบังสุกุลเป็นเสร็จ”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาศิลปกรรม

1.1.7 **เพดาน** เพดานยังพบมีใช้อยู่ในปัจจุบันโดยใช้เป็นสิ่งที่ครอบเหนือองค์พระประธานในวิหารของวัด Gillian Green ได้ศึกษาเรื่องผ้าตามประเพณีของกัมพูชา กล่าวถึง เพดานว่ามี 2 แบบ คือ มีทั้งผ้าที่อยู่เหนือองค์พระประธาน และภาพที่แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เป็นภาพทางขวางที่ติดไว้ที่ว่างระหว่างเสาหรือหน้าต่าง รวมทั้งภาพพระบฏที่ติดตามเสา ค้ำยันหลังคาของวิหารด้วย Adhemard Leclerc คนฝรั่งเศสที่เข้ามาเป็นข้าราชการในกัมพูชา ในปี ค.ศ.1899 ได้กล่าวถึงการถวายเพดานของผู้นับถือศาสนาพุทธว่า เพดานทำจากผ้าฝ้ายสีขาวตัดเป็นสี่เหลี่ยม “ประดับด้วยดอกไม้ที่ทำจากไหมและฝ้ายด้วยสีที่หลากหลาย นำไปไว้เหนือพระพุทธรูป” เพดานยังตกแต่งด้วยรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์ และบางครั้งใช้ร่วมเป็นชั้น ๆ ทุกวันนี้เพดานยังได้รับการถักทอด้วยไหมและขนสัตว์ บางวัดใช้การเขียนสีที่เพดานแทนผ้าที่ใช้ครอบ คนเขมรเชื่อกันว่าทำเพดานไว้เพื่อปกป้องพระพุทธรูปจากสิ่งที่จะตกลงมา แต่เขาเชื่อว่า อาจมีบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ เพราะรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์และร่วมมีความหมายถึง พลัง, อำนาจ⁶²

⁶¹ ฤๅษาสาสถบัณฑิต . วิชาสุภุภุชเฎุ ภาคคี ๑ , ๒, 90.

⁶² Gillian Green, *Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material Heritage*, 217, 258.

จากจารึกพบการถวายเพดาน 7 หลัก คือ IMA 13, 18, 19, 26, 30, 32, 37 จากจารึกพบการถวายเพดานพร้อมกับพระพุทธรูป และ ๓ ด้วย คือ

IMA 13 ความว่า

“แม่ทง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้มีจิตศรัทธาสร้างพระสรรเพชญ์ พุทธรูปเงิน 5 องค์ ๓ เพดาน 1 โปรดข้าทาส 1 คน . . .”

IMA 18 ความว่า

“ฝ่ายแม่องค์และลูกเขย (หรือลูกสะใภ้) สร้างพระพุทธรูป 3 องค์ ๓ เพดาน 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ๓ เพดาน 1 คัมภีร์ 1 คือเป็นเสร็จ”

IMA 26 ความว่า

“ด้วยเมื่อนางเทียมมาก็คิดจะสร้างกุศลผลบุญนั้น ให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปทอง 4 องค์ พระพุทธรูปเงิน 4 องค์ ๓ อภิธรรม เพดาน 1 เป็นของถวายแต่พระพุทธรูปเจ้าเรา”

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธ์ ผู้มีจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูปทอง 1 องค์ เงิน 1 องค์ ดีบุก 3 องค์ ๓ เพดาน 1 คัมภีร์ 5 . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน. . . นับได้ว่ามีการสร้างพระพุทธรูป. . . ตัดธง 9 ผืน เพดาน 3 กลด 1 . . .”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร (ผู้) มีจิตใส ศรัทธาปรารถนาพร้อมกัน ลาภรรยาออกบวช ยกผลอันสงส์ดำรงสติ ขมิขมันเร่งสร้างพระทอง 2 องค์ ผจงยกผ้าอันมีค่า ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กรมตงสงฆ์ทั้งผอง 7 ชั่ง”

ครั้งนั้นทำบุญภายหลังสร้างพระทอง . . . ให้บวชซ้ำ . . . แล้วตัดเพดาน 1 ผืน ธง 1 ผืน ยกลูกให้เป็นที่
 ทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง . . . แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้ง
 นั้นบวช 2 หน สร้างพระทอง 2 องค์ พระเงิน 2 องค์ เพดาน 1 ธง 1 ฉลองเป็นเสร็จ . . . เมื่อได้
 เป็นโกษา บวช 2 หน . . . สร้างพระ . . . เพดาน 4 ธง 2”
 “. . . คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมชนทำวักัญญาเกษตร ผู้มีจิตใตศรัทธา ทำกิจกุศลผลบุญ . . .
 สร้าง . . . เพดาน 5 ผืน ธง 2 ผืน สดับปกรณ์ 8 ผืน . . .”

1.1.8 **สร้างคัมภีร์** การทำบุญด้วยการสร้างคัมภีร์เพื่อเป็นการสืบทอดพระธรรมคำ
 สอนในพระพุทธศาสนา ในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ได้กล่าวถึงอันสงส์ของการจารพระไตรปิฎกไว้ว่า

พระพุทธองค์ตรัสว่า หลังพุทธปรินิพพานแล้ว พระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์จะเป็น
 ศาสดาแทนพระองค์ พระธรรมขันธ์เหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นธรรมกายของพระองค์
 เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เขียนหรือจารึกพระไตรปิฎก หรือเป็นเหตุให้มีการเขียน จารึก ย่อมเป็นเมธี
 ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดา บุคคลผู้เขียน หรือจารึกพระไตรปิฎก
 บำเพ็ญกุศลให้บริบูรณ์ กำจัดทุกข์ได้ทุกประการ ย่อมได้รับชื่อเสียงถึงความมั่งคั่ง รุ่งเรือง และ
 บรรลุนิพพาน และย่อมบรรลุได้แม้กระทั่งความเป็นพระพุทธเจ้า⁶³

จากจารึก การทำบุญด้วยการสร้างและถวายคัมภีร์ พระอภิธรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำกันไม่

มากนัก พบในจารึก 6 หลัก คือ IMA 4, 19, 30, 32, 34, 37

IMA 4

“เขาชายตัวทั้งสามมีภรรยาเป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระอัฐฐารส และพระหิน 5 องค์ พระทอง 1
 องค์ พระเงิน 1 องค์ สร้างพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์ สร้าง**พระอภิธรรมมหาชาติ** จบเสร็จจึงบรรจุ
 เสมาบวชตนเอง”

IMA 19 ความว่า

“เจ้าพรหม นางสร มาให้พระสงฆ์สร้างพระพุทธรูปเงิน 4 องค์ พระสำริด 1 องค์ ธง 1 เพดาน 1
คัมภีร์ 1 คือเป็นเสร็จ”

⁶³ พระธัมมกิตติมหาสามี, สัทธัมมสังคหะ (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี : สภาการศึกษา
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), 20 อ้างถึงใน สุภาพรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณี
 ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 195.

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . เพดาน 1 คัมภีร์ 5 ทั้งเงิน
สมาทาน 1 ชั่ง . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเขา 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเขา 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9
ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก ไตรจีวร 5 . . .”

IMA 34 ความว่า

(ออกญากรมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณ) “สร้างหนังสือทศชาติ พระอภิธรรม ประถมพระ
ธรรมจักร . . .”

นอกจากคัมภีร์และคัมภีร์ที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระอภิธรรมแล้วยังมีเรื่องราวของ
มหาชาติ , มาตุคุณ (คุณของมารดา) , พระมาลัย , ทศชาติ , มหาชาติ , ประถมพระธรรมจักร และ
อานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดธง , สร้างพระ , ผนวช และส่งส่วนบุญ ดังปรากฏข้อความใน
จารึก ดังนี้

IMA 12 ความว่า

“(11-16) แล้วจึงเจ้าพาให้อาราธนานิมนต์พระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจตุบริสุทธศีล มีอิริยาบถมาสด
ทิพยมนต์พระปริตร ณ พระพัน (แห่ง) กัมพูช โบราณ มีนักพระธรรมเขตมหาสังฆราชบพิตร
พระองค์เองสำแดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์ แสดงผลอานิสงส์
ในการตัดธงสร้างพระ อานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ”

IMA 37 ความว่า

“(49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ชุมนุมทำ
สังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทัพย์สำหรับบูชา
ธรรมเทศนาแก่กมรเตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนานี้ มี . . .”

“(58-60) ประการหนึ่ง เมื่อเวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้น ซึ่ง**สวดมาติกาเทศนา เป็นต้น (คือมี) ธรรมะครบ จบทั้งมาตุคุณ พระมาลัย** ณ วันที่สวดมนต์นั้น (60-64) ครั้นล่วงไปจากวันนั้นถึงวันฤกษ์ดี ตอนเช้าตรู่ เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึง**มาเทศนาทั้งทศชาติ** จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นเงินสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพิน”

IMA 37 ความว่า

“(ในงานदार) นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวง สังฆราช 3 องค์ . . . (61-69)นิมนต์สามเณรสวดธรรม นิมนต์ 2 องค์ ประเคน 1 บาท . . .นิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์ **เทศนาพระมหาศาติ 1 กัณฑ์** . . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราชปัญญาลิขิต **เทศนาอนิสงส์พระ และอนิสงส์ผนวช**”

1.1.9 **หีบพระธรรม** สำหรับใช้เก็บคัมภีร์ทางศาสนา พบการถวายหีบพระธรรมเพียง 1

หลัก คือ

IMA 36

“นี้สมเด็จพระไตรเทวมหาสังฆราชบพิตร มีจิตใส่ศรัทธานำพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหรานคร (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่ายเชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนช่องใหญ่ แม่ช่องลูกช่องเล็ก 3 พาทยช่อง (=ช่องวง) 16 ฉิ่ง 2 สำหรับปี่สรไน 2 ตะโพน 2 **หีบพระธรรม 1** พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระจ่อมสำริด ชันเงิน 2 ถาด 1 แว่นเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหรานคร”

1.1.10 **ปลุกต้นโพธิ์** พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ต้นโพธิ์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรื่องการปลุกต้นโพธิ์นี้จากกลิงชาดกในหนังสือนิบาตชาดก (เล่ม 12) มีเรื่องราวของชาวเมืองสาวัตถีที่ถามพระอานนทว่า ควรจะมีอะไรไว้สักการบูชาพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนทในเวลาต่อมาว่า “ดูกรอานนท ดีแล้ว ท่านจงนำไปปลูกเถิด เมื่อท่านนำพีชต้นมหาโพธิ์มาปลูกไว้แล้ว แม้ถึงตาคดตะถียวจาริกไป ก็จัก

เป็นประหนึ่งว่า ตถาคตอยู่ในเขตวันเนืองนิตย์”⁶⁴ ดังนั้นต้นโพธิ์จึงเป็นเสมือนหนึ่งตัวแทนของ พระพุทธเจ้า ต้นโพธิ์จึงเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพสักการะบูชาของพุทธศาสนิกชน

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการปลูกต้นโพธิ์ เพียง 3 หลัก เป็นการทำบุญที่ไม่ได้รับความนิยมมากนัก พบใน IMA 1, 29 และ 31 สำหรับใน IMA 29 ได้เห็นถึงความเชื่อของคนเขมรเกี่ยวกับต้นโพธิ์ว่าเป็นสถานพำนักแห่งพระศาสนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 1 ความว่า

“ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่ารัตนมหาโพธิ์ ผู้ปรารถนาปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม ปลูกต้นโพธิ์ต้นนี้พร้อมกับ พระชินปฏิมา . . . ด้วยบุรพโพธิสัตว์ผอง ซึ่งรำพึงปรารถนาขอเป็นพระพุทธสมเด็จพระมหาเอระศรีรัตนมหาโพธิ์ ประดิษฐาน **พระมหาโพธิ์พฤษ 6 ต้น** เจ้านิครยมูณีหนึ่ง เจ้าสามเณรรัตนอลังการณหนึ่ง เจ้าสามเณรอินทโมลีหนึ่ง เจ้าสามเณรจันทจุฬาหนึ่ง เจ้าสามเณรธรรมมงคลและ เจ้าสามเณรเขมาหนึ่ง เจ้าสามเณรเทพจุฬาหนึ่ง”

IMA 29 ความว่า

“พระมนตรีสงคราม นางญาณมีจิตใสศรัทธา มาสร้างปราสาท 9 หลัง พระพุทธรูป 17 องค์ ปลูก **พระศรีรัตนมหาโพธิ์** อันเป็นสถานพำนักพระศาสนา”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิกุศลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น(นับ)ได้เป็น 235 แล้วมาทรงศรัทธาปลูก**พระศรีรัตนมหาโพธิ์ 30 ต้น** แล้วพระองค์สร้างพระเจดีย์ทรายสำเร็จ . . .”

1.1.11 **สร้างเจดีย์ทราย , พนมทราย** หรือ วาลุกเจดีย์ มีปรากฏใน มหาสังการสูตร ในคัมภีร์สุตตชาดก นิทานานิสงส์⁶⁵ ได้กล่าวไว้ว่า

⁶⁴ สุริย์ ภูมิภมร, ศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก, ศิลปวัฒนธรรม, 13, 7 (พฤษภาคม 2535) : 198.

⁶⁵ แต่งขึ้นใหม่เป็นภาษามคธ ผูก 4 หน้า ๑ อยู่ในพุทธศาสนบัณฑิตยเลขที่ 322 อ้างถึงใน ศานติ ภัคดีคำ แปล และเรียบเรียง, พระราชพิธีทวาทศมาส หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา (กรุงเทพฯ : กรมสารนิเทศ, 2550), 56 - 59.

ในสมัยหนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ วัดพระเชตุวันในนครสาวัตถี ครานั้นเป็นเวลาสงกรานต์สิ้นปีเก่าเข้าปีใหม่ พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยสาวกไปสร่งน้ำ จากนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว เมื่อถึงฤดูสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ข้าพระองค์ควรบำเพ็ญกุศลอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จงทรงสร้างวาลุกเจดีย์ที่ริมฝั่งแม่น้ำ แล้วนำเครื่องสักการะมีเทียน ฐูป เครื่องหอมและดอกไม้ เป็นต้น มาบูชาเถิด พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ถามถึงผลานิสงส์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบ ผู้ใดได้สร้างวาลุกเจดีย์ก็ดี สร้างสีมาก็ดี ปลูกต้นโพธิพฤกษ์ก็ดี สร้างพระวิหารก็ดี หรือเอาดินทรายไปโรยรายที่ลานพระเจดีย์ก็ดี บุคคลเหล่านั้นจะได้ปราสาทแก้วอยู่ เมื่อได้สร้างวาลุกเจดีย์ แล้วนำเอาข้าว น้ำ ฝ้าย พร้อมดอกไม้ เครื่องหอม เครื่องทำ เป็นต้น ไปบูชาพระเจดีย์นั้นโดยศรัทธา ย่อมได้ผลานิสงส์มาก ย่อมได้เกิดในตระกูลสูง ไม่ต้อยต่ำ

คนเขมรยังเชื่อว่า การได้พูนพนมทราย เพื่อไถ่ถอนบาปกรรมที่ตนได้ทำมา ขอให้มีความยืนยาวต่อไปอีก วาลุกเจดีย์เป็นดั่งจุฬามณีเจดีย์ จึงนำดินทรายมาพูนเป็นรูปเจดีย์ให้มีความสูงและขนาดตามต้องการแล้วนำธงและดอกไม้มาปักวาง พร้อมออกวาจาอธิษฐาน แล้วเดินประทักษิณ 3 รอบ เป็นอันเสร็จพิธี⁶⁶ การก่อเจดีย์ทราย พนมทราย หรือวาลุกเจดีย์นี้ มีปรากฏใน

จารึก IMA 31, IMA 37 ดังนี้

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธาตามันับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ . . . สิ่งก่อสร้างทั้งหมดนั้น(นับ)ได้เป็น 235 แล้วมาทรงศรัทธาปลูกพระศรีรัตนมหาโพธิ์ 30 ต้น แล้วพระองค์สร้างพระเจดีย์ทรายสำเร็จ. . .”

IMA 37 ความว่า

“ . . . ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพระพัน. . .”

ใน IMA 32 พบการสร้างภูเขา น่าจะเป็นภูเขาที่ทำจากทราย หรือพนมทราย

IMA 32 ความว่า

“นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเขา 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเขา 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9 ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก ไตรจีวร 5 . . .”

⁶⁶เรื่องเดียวกัน, 65 - 66.

1.1.12 **ถวายกฐิน** การถวายกฐินเริ่มตั้งแต่ แรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึง 15 ค่ำ เดือน 12 เหตุที่เกิดการถวายกฐิน เมื่อครั้งพุทธกาล มีภิกษุชาวปาไถยรัฐ 30 รูป จะมาเฝ้าพระพุทธองค์ แต่มาไม่ทันพรรษา จึงพักจำพรรษาที่เมืองปาวา เมื่อออกพรรษา จึงรีบมาเฝ้า เติงกรำฝนแดดมา ในที่ที่มีเปลือกตม ไตรจีวรชุ่มไปด้วยน้ำฝน จนมาถึงพระเชตวันมหาวิหาร ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึง อนุญาตให้ภิกษุเหล่านั้นรับผ้ากฐิน นางวิสาขาได้ทราบพุทธานุญาต จึงจัดผ้ากฐินถวายแก่ภิกษุ 30 รูป⁶⁷

เมื่อถึงฤดูกฐิน คนเขมรจะทำกฐินทานพระสงฆ์ทุกวัดไม่มีเว้นด้วยความเชื่อ ตามพุทธโอวาทว่า กฐินทานเป็นกาลทาน มีผลานิสงส์ยิ่งกว่าทานทั้งปวง และเป็นพระราช ประเพณีของพระมหากษัตริย์เขมรที่ต้องเสด็จออกทอดกฐินที่วัดหลวง⁶⁸ จากจารึกนครวัดสมัยหลัง พระนรค พบการถวายกฐินเพียงหลักเดียว คือ IMA 31 ไม่ปรากฏว่ามีการถวายกฐินที่นครวัด จาก จารึกนี้บอกแต่ว่าการถวายกฐินเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งที่เคยทำมาแต่ก่อนเท่านั้น คือ

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรัวิหูปพิตร)... พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกัจจตุศล ผลิตบุญแต่ปางก่อน... สร้างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ผอง (ถวาย) กฐิน ให้ทาน 5 ครั้ง ขุดบ่อ ขุดสระ ทำความสะอาดหนทาง สร้างสะพาน ให้ทาน 5 ครั้ง...”

1.1.13 **ของพระเคนสมาทานพระสังคายนา** สังคายนา (សង្កាយនា) หมายถึง การ ประชุมสอบทานพระไตรปิฎกพุทธวจนะให้ถูกต้อง ตรงกันไม่คลาดเคลื่อนจากแบบเดิม⁶⁹ มีการ สังคายนาครั้งแรกหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 3 เดือน มีพระมหากัสสปะเป็นประธานและ เป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ประชุมสังคายนาที่ เมืองราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา 7 เดือนจึงเสร็จ⁷⁰ ปัจจุบันมีการ

⁶⁷ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม, อธิบายวิธีทำบุญ, 59.

⁶⁸ ศานติ ภัคดีคำ แปล และเรียบเรียง, พระราชพิธีทวาทศมาสหรือพระราชพิธีสิบสอง เดือนกรุงกัมพูชา ภาค 3, 112-114.

⁶⁹ บรรจบ พันธุเมธา, พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน (กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ, 2516), 809.

⁷⁰ พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, 2546), 261.

เทศน์สังคายนา คือ การเทศน์ 3 ธรรมาสน์ พระ 3 รูป เรียกตัวเองเป็น พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์

การสังคายนาที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบเพียง 2 หลัก คือ IMA 34 และ 37 การทำสังคายนาทั้ง 2 ครั้งนี้น่าจะเป็นการประชุมตรวจสอบและคัดลอกพระไตรปิฎกซึ่งอาจคัดลอกลงใบลาน⁷¹ จากจารึกมีการถวายเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ ได้แก่ ไตรจีวร จรามขาน (พรมทำด้วยหนังสัตว์)⁷² ผ้าปูนั่ง เสื่อ สังเค็ด บาตร สลกบาตร เครื่องหมาก ที่กรองน้ำ ไม้เท้า มีดโกน สายระเดียง(ราวตากผ้าสำหรับสงฆ์)⁷³ และอุปกรณ์สำหรับทำการสังคายนา ได้แก่ มีดวินัย เหล็กไฟ เหล็กจาร ขวานใหญ่ ขวานเล็ก เหล็กบุง กรรไกรไม้ เครื่องสำหรับทูป ค้อน เครื่องกรอง ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่ขูด แปรง ที่สำหรับขูด เหล็กไฟ โดยมีพระสงฆ์มาทำสังคายนาครั้งแรก 16 รูป ครั้งที่ 2 มีพระสงฆ์ 8 รูป รายละเอียดข้อความในจารึกมีดังนี้

IMA 34 ความว่า

(ออกญาสมราชและชุมทาวเทพสุพรรณทำสังคายนา) “. . . ส่วนของพระเคนสมาทานพระสังคายนา(มี) ไตรจีวร จรามขาน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น เครื่องหมากทำด้วยงา 16 สำหรับ ไม้เท้า 16 อัน มีดโกน 16 เล่ม มีดวินัย 16 เล่ม เหล็กไฟ 16 เหล็กจาร 16 ขวานใหญ่ 16 ขวานเล็ก 16 เหล็กบุง 16 กรรไกรไม้ 16 เครื่องสำหรับทูป 16 เครื่องกรอง 16 สายระเดียง 16 พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมาทานเป็นเงิน 4 ชั่ง”

⁷¹จาก ธัญญะ อูเฮ โธ มกุฎสาฎุเฮ (ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร) ของ บิณฑุกฤษ ได้กล่าวถึงการคัดลอกพระไตรปิฎกที่จารลงในใบลานหรือใบตอง ซึ่งทำได้ลำบากและใช้เวลานาน อาจทำให้ได้จำนวนไม่ครบถ้วน และการใช้ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก ทำให้พุทธศาสนิกชนไม่อาจเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งในพระธรรม ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนบัณฑิตจึงได้ตั้งคณะกรรมการพระไตรปิฎก ในปี พ.ศ. 2472 โดยมีพระสังฆราชทั้ง 2 คณะเป็นประธาน และสมาชิกประมาณ 40 กว่าคน ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และอุบาสกผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี พระไตรปิฎกนี้มี 110 ภาค มีพระวินัยปิฎก 13 ภาค พระสุตตันตปิฎก 64 ภาค และพระอภิธรรมปิฎก 33 ภาค ใช้เวลาทำตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น 38 ปี ในระหว่างนี้เมื่อทำเสร็จในแต่ละภาคได้มีการตีพิมพ์เป็นระยะ ตีพิมพ์ครั้งล่าสุด ในปีพ.ศ.2511 มีเนื้อหา 2 ภาษา คือ ภาษาบาลีอยู่ในหน้าด้านซ้าย และแปลเป็นภาษาเขมรในหน้าด้านขวา. (กัญเตตฺต: บัญญัติสารมณูร, 2003), 30-31.

⁷²อุไรศรี วรศะริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 74.

⁷³เรื่องเดียวกัน, 126.

IMA 37 ความว่า

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมทำวศรีภักฎญาเกษตร . . .(49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ชุมนุมทำสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชาธรรม เทศนาแก่ภรรตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนา มีสังเค็ด 8 สำหรับ พร้อมด้วยไตรจีวร เป็นต้น ผ้าปูนั่ง สลกบาตร พร้อมด้วยไม้เท้าเหล็ก . . . มิดโกน ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่กรองน้ำ ถ้วยน้ำ (กระบวย?) ด้วยศรัทธา มีทั้งมิดพรำ ขวานใหญ่ ค้อน ที่หนักมาก กรรไกรตัดหมาก กรรไกรเล็ก ๆ . . . ที่ขุด แปรง ที่สำหรับขุด เหล็กไฟ ซึ่งตั้งเป็นสมათาน มีทั้งเสื่อ 8 สำหรับ ประดับด้วยทรัพย์ทั้งหมดนี้ ซึ่งรวมเป็น 8 สำหรับแต่ละองค์”

1.2 ศาสนสถาน ที่พบในจารึก ได้แก่ สร้างปราสาท, ปราสาทจัตุรมุข, สร้างพระวิหาร, พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์, สร้างปราสาทหิน

การสร้างกุฎีวิหาร เรียกว่าเป็นเสนาสนทาน⁷⁴ เป็นทานที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะช่วยกันความหนาวร้อน สัตว์วิภัย ฝนแดด เป็นที่รื่นเป็นที่สบาย สำหรับผู้บำเพ็ญสมณะและวิปัสสนา สร้างกันเป็นประเพณีมาแต่ครั้งพุทธกาล เนื่องจากมีผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา มีผู้บรรพชา อุปสมบทกันมากขึ้น จนเสนาสนะที่พระเจ้าพิมพิสารอุทิศถวายไม่พอ เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์คนหนึ่ง เห็นความลำบากเกิดขึ้น จึงทูลขออนุญาตต่อพระพุทธองค์ เมื่อได้รับอนุญาตจึงสร้างกุฎีวิหารถวายเป็นของสงฆ์

การสร้างเจดีย์ในพุทธศาสนามีขึ้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จชันธรีนิพพาน เหล่ามัลลกะตริยซึ่งครองเมืองกุสินารา ช่วยกันถวายพระเพลิง แล้วคิดจะสร้างสถูปที่เมืองกุสินารา แต่เมื่อเจ้าเมืองต่าง ๆ รู้ จึงขอเชิญพระบรมธาตุไปประดิษฐาน จึงได้มีการแบ่งพระบรมธาตุเป็น 8 ส่วน ไปยังเมืองราชคฤห์, เมืองกบิลพัสดุ์, เมืองเวสาลี, เมืองอัลกัปปะ, เมืองเวฐฐีที่ปะกะ, เมืองรามคาม, เมืองปาวา และเมืองกุสินารา เราเรียกเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระบรมธาตุนี้ว่า “**ธาตุเจดีย์**” เจดีย์ในพุทธศาสนามี 4 อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์ ส่วน**บริโภคเจดีย์** คือ เจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับสังเวชนียสถาน 4 ตำบล คือสถานที่ที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน เพิ่มอีก 2 แห่ง ตามตำนานที่ปรากฏในปฐมสมโพธิ คือ สถูปที่เมืองปิป

⁷⁴ กรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม, อธิบายวิธีทำบุญ, 69 - 70.

ผลิวัน ซึ่งเป็นพระอังคาร หรือถ่านที่ถวายเป็นพระเพลิง และสถูปอีก 1 องค์ที่เมืองกุสินารา ที่บรรจุนานโลหะที่ตวงพระธาต⁷⁵

“**ธรรมเจดีย์**” คือ การเขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษรประดิษฐ์ฐานไว้เป็นที่บูชา โดยอ้างพระพุทธรูปที่ตรัสว่า พระธรรมจะแทนพระองค์ การสร้างธรรมเจดีย์จะเลือกพระธรรมที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อมีการเขียนพระธรรมวินัยลงเป็นตัวอักษรจึงนับถือคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นพระธรรมเจดีย์

“**อุเทสิกะเจดีย์**” เป็นสิ่งของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าไม่กำหนดว่าจะต้องทำอย่างไร

การสร้างปราสาท ปราสาทเป็นองค์ประกอบหนึ่งของศาสนสถานในพราหมณ์และพุทธมหายาน ปราสาทในจารึกน่าจะมีความสำคัญเช่นเดียวกับวิหาร ที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางของวัด⁷⁶ ด้วยการใช้พื้นที่ทับซ้อนกันระหว่างพุทธมหายานซึ่งเป็นคติความเชื่อก่อนหน้าตามด้วยพุทธเถรวาท ทำให้มีอิทธิพลความเชื่อเดิมหลงเหลืออยู่ และถูกนำมาใช้ให้สอดคล้องกับความเชื่อของพุทธเถรวาท

จากจารึก พบการสร้างพระเจดีย์ วิหาร ปราสาท 5 หลัก ได้แก่ IMA 4(A), 4(B), 6, 29 และ 38 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4(A) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราช และนักออกกรม มีจิตศรัทธาสั่งสร้างพระวิหารนั้น ตั้งแต่ปีเถาะสมัยออกญาโอง . . . สร้าง**พระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์** . . .”

IMA 4(B) ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้าง**ปราสาทหินจัตุรมุข 1 หลัง**”

IMA 6 ความว่า

⁷⁵ ทองสืบ ศุภะมาร์ค และ ปิ่น มุทุกันต์ แปลและเรียบเรียง, พุทธศาสนาในกัมพูชา, 107-108.

⁷⁶ Ashley Thompson , "The Future of Cambodia's Past a Messianic Middle-Period Cambodian Royal" in Buddhism and New Religious Movements in Cambodia, ed. John Marston and Elizabeth Guthrie (Bangkok : O.S.Printing House, 2006) , 36.

“ข้า(ออกหลวงอภัยราชและนักเจ้าภิกษุสว)มีจิตศรัทธาสร้างปราสาทจัตุรมุขและพระหิน พระ
ตีบุก อธิษฐานต่อพระพิฆณุโลก”

IMA 29 ความว่า

“พระมนตรีสงคราม นางญาณมีจิตใสศรัทธา มาสร้างปราสาท 9 หลัง”

IMA 38 ความว่า

“คิดถวายพระเจดีย์ จุฬามณีไตรตรึงษ์นา
สร้างไว้พระเกศา ผ่องเทวาทวายเป็นมงคล”

1.3 สิ่งของอื่น ๆ ได้แก่ สิ่งของอื่นนอกจากสิ่งที่กล่าวมาแล้วที่นำมาเป็นทาน แบ่งออกเป็น 5
ประเภท ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้, เครื่องดนตรี, ทานวัตถุ (วัตถุที่ให้เป็นทานซึ่งมีบัญญัติไว้ใน
พระไตรปิฎก), ทรัพย์สมบัติ และสิ่งสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ

1.3.1 เครื่องมือเครื่องใช้ ได้แก่ ตู้ เขียนหมาก เครื่องเหล็กมี มีด จอบ สิว ขวาน แวน
เทียน และภาชนะต่าง ๆ ที่พบมี พาน (เงิน,ทองแดง) กระจอมสำริด ชั้นเงิน ถาด ภาชนะใส่น้ำ พบ
ในจารึก 2 หลัก ได้แก่ IMA30 และ IMA36 ดังนี้

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . .(13-17) ทั้งเงินสมาทาน 1
ชั่ง ตู๋กับสบง 20 สำหรับข้าว 3 สำหรับ ภาชนะใส่น้ำ 3 สำหรับ เลื่อ หมอน 2 สำหรับ เขียนหมาก 1
สำหรับ มีด จอบ สิว ขวาน ทั้งนี้เป็นเครื่องเหล็กซึ่งเป็นทาน ทั้งหมดนี้จำเริญไปยังพระ
ราชาธิราชผู้เป็นสวามี”

IMA 36 ความว่า

“นี่สมเด็จพระมหาสังฆราชบพิตร มีจิตใสศรัทธานำพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1
หาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหานคร (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่าย
เชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนห้องใหญ่ แม่ฮ่องลูกห้องเล็ก 3 พาทยฮ่อง (=ฮ่องวง) 16 ฉิ่ง 2 สำหรับ
ปี่สรไน 2 ตะโพน 2 หีบพระธรรม 1 พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระจอมสำริด ชั้น
เงิน 2 ถาด 1 แวนเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหานคร”

1.3.2 **เครื่องดนตรี** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการถวายเครื่องดนตรี ใน IMA 36 เครื่องดนตรีที่พบมี ระฆัง ซ้องใหญ่ ซ้องเล็ก ซ้องวง ฉิ่ง ปี่สรไน ตะโพน มีรายละเอียดดังนี้

IMA 36 ความว่า

“นี่สมเด็จพระโสดีเทวมหาสังฆราชบพิตร มีจิตใสศรัทธานำพระพุทธรูป (มา) 2 องค์ องค์หนึ่งน้ำหนัก 1 ทาบ ทั้ง 2 องค์ (น้ำหนัก) เสมอกันมาตั้งไว้ที่พระมหานคร (เอามาพร้อม) ทั้งระฆัง 4 ลูก (เพื่อ) ร่ายเชิดพร้อมกัน (เป็น) เพลง ส่วนซ้องใหญ่ แม่ซ้องลูกซ้องเล็ก 3 พาทยซ้อง (=ซ้องวง) 16 ฉิ่ง 2 สำหรับ ปี่สรไน 2 ตะโพน 2 ทีบพระธรรม 1 พานเงินน้ำหนัก 14 พานทองแดง 1 กระออมสำริด ชันเงิน 2 ถาด 1 แวนเทียน 1 ตั้งไว้ที่มหานคร”

และ ใน IMA 39 เป็นการเล่นดนตรีถวายในงานทำบุญ โดยการจ้างให้มาเล่นดนตรี

IMA 39 ความว่า

(ในงานदार ได้นิมนต์พระมาเทศนา)... และอานิสงส์มนวชบุชาด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถุง บัก? สักหลาด 1 ถุง ล้มุง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1 ให้ค่าจ้างคนเล่น ดนตรี 7 บาท คิดบวกทั้งหมดต้องเป็นเงิน 3 ชั่ง”

สำหรับเครื่องดนตรีที่ปรากฏอยู่ในจารึกนั้นอาจเป็นเครื่องดนตรีในวงพิณพาทย์เพราะ เรื่องการถวายเครื่องดนตรีเพื่อทำบุญ หรือการเล่นดนตรีในงานบุญนั้นยังมีสืบทอดกันมาถึง ปัจจุบัน พบว่าวงดนตรีพิณพาทย์นั้นเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เลยในงานบุญที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา⁷⁷

1.3.3 **ทานวัตถุ**⁷⁸ ประกอบด้วย ข้าว น้ำ (อาหาร) ผ้า (ผ้าถุง ถุง ผ้าขาว สไบ เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ มี ไตรจีวร สบง วัตถุปันท์ สังเค็ด) ดอกไม้ (ดอกไม้ประดิษฐ์) ของหอม (เครื่องหอม) ที่นอนและเครื่องปูลาด (เสื่อ หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม) ที่ปัก (สร้างปราสาท สร้างพระวิหาร จัดอยู่ในศาสนวัตถุ) และเครื่องประทีป (ไฟ ดอกไม้ไฟ) รายละเอียดข้อความใน จารึกมีดังนี้

⁷⁷ ไก่ ภาวู เรียบเรียง, ถุริอิธิณีวีทไฮู (ดนตรีกับชีวิตเขมร) (ม.ป.ท. : UIC, 1995), 281.

⁷⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ทานวัตถุ,” สารานุกรม พระพุทธศาสนา, 187.

-อาหาร ได้แก่ ข้าว น้ำ หมากพลู กระจ่างปะยเชษฐ ผลไม้ ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบ การถวายอาหาร จำนวน 5 หลัก ได้แก่ IMA 4b , 6a , 12 , 31 และ 39

IMA 4 b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ทาน ตัดธง ทำฉัตร ให้ทาน ข้าว น้ำ ผ้านุ่ง ทอง เงิน และ หมากพลู และกระจ่างปะยเชษฐ”

IMA 6a ความว่า

“เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระจ่างปะยเชษฐ สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมด 8 องค์ . . . พรังพร้อมด้วยสรรพ ผลไม้ และดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม ทั้งหมดที่มีในตำรา”

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . (16-20) และ(ในกรณี) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทานเป็น 8 ตำลึง . . .”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรมหวิหิต) . . . ให้ทาน 5 ครั้ง (มี) ให้ทานไฟ ให้ทานน้ำ ให้ทานผ้า ให้ โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

IMA 39 ความว่า

(นักออกญาวงศาอัครราช และนักชุมท้าวศรีรัตนเกษร นิมนต์พระสงฆ์ทรงบังสุกุลอนิจจาบนพระ พัน และนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา) . . . เทศนาอนิสงส์พระ และอนิสงส์ผนวชบูชาด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถุงปัก? สักหลาด 1 ถุง ลิง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1 . . .”

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่ 10 ว่าด้วยผลแห่งการถวายอาหาร พระสมุ้จกเถระ ได้กล่าว คาถาว่า ทานประสงคฺ์บูชาเครื่องเช่นสรวงจึงตงแก่โภชนาหาร คอยต้อนรับพรหมณ์ทั้งหลาย เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปิยทัสสี ผ่านมา จึงนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ ตรัสว่า ผู้ใดนิมนต์สงฆ์และพระตถาคตสัมพุทธเจ้าให้ฉัน ผู้นั้นจักได้เสวยเทวราชสมบัติ ได้เป็นเจ้า

จักรพรรดิ และรู้แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁷⁹ ส่วนผลแห่งการถวายผลไม้และน้ำมีผลเช่นเดียวกัน คือ ไม่ทำให้เข้าถึงทุกติเลย ได้เสวยสุขในเทวโลก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และจะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเห็นแจ้งชัดในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁰

-ผ้าและเครื่องนุ่งห่ม

เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ จะถวายพร้อมทั้งเงินสมทาน และสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ เครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์ที่พบในจารีกนควัดสมัยหลังพระนครมี ไตรจักร สบง วัตถพันธ์ สังเค็ด พบในจารึก 4 หลัก ได้แก่ IMA 30, 32, 34 และ 37 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 30 ความว่า

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มิจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . .(13-17) ทั้งเงินสมทาน 1 ซึ่ง ตูกับ**สบง** 20 สำหรับข้าว 3 สำหรับ ภาชนะใส่น้ำ 3 สำหรับ . . .”

IMA 32 ความว่า

“นางแบน (เป็นผู้) มิจิตใจศรัทธา . . . สร้างภูเขาลูก 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเขาลูก 5 ลูก 2 ครั้ง ให้ลูกบวช 9 ครั้ง สร้างคัมภีร์ 5 ผูก **ไตรจักร** 5 **วัตถพันธ์** 40 สร้างดอกไม้ไฟ ทำถวายบูชาสมเด็จพระศรีรัตนตรัย”

IMA 34 ความว่า

(ออกถวายมราชและชุมทาวเทพสุพรรณทำสังคายนา) “. . . ส่วนของประเคนสมทานพระสังคายนา(มี) **ไตรจักร** จรามขาน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อออกภูาลินชีวิตไปแล้ว ชุมท้าวกัญญาเกษตร คิคกตัญญูกตเวที ขมิขมันมาจัดงานศพออกภูาลน เมืองอินทรวปัฐ มี**สังเค็ด** 4 **ไตร** 4 **สำหรับ** เสื้อ 4 พรหม 4 หมอน 4 สำหรับข้าว 4 ถุงหมาก 4 หม้อน้ำ 4 กลด 2 . . .”

⁷⁹ช. ๒๒. ๘(๒) / ๒๒ / ๖๐ - ๖๑

⁸⁰ช. ๒๒.๘(๒) / ๑๐๘ / ๓๖๕

จากพระไตรปิฎก พบเรื่องการถวายจีวรของพระโพธิสัตว์ผู้ครองแคว้นใหญ่ ชื่อว่า ชฎิละ ได้ถวายทานพร้อมทั้งจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า พระนามว่า พระนารทะ เป็นประธาน พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ว่า พระโพธิสัตว์นั้น จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล นามว่า ปทุมุตตระ⁸¹

ผ้า, ผ้าถุง , ถุงปักสักหลาด , ผ้าขาว, สไบผ้าขาวบาง จากจารึกนครวัดสมัย
หลังพระนคร พบการถวายผ้า เพียง 3 หลัก คือ IMA 4 b , 31 และ 39 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 4 b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้างปราสาทจัตุรมุข . . . ให้ทานข้าว น้ำ **ผ้าถุง** ทอง เงิน . . .”

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรมหวิหิต) . . . ให้ทาน 5 ครั้ง (มี) ให้ทานไฟ ให้ทานน้ำ ให้ทานผ้า ให้โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

IMA 39 ความว่า

(นักออกญาวงศ์อัครราช และนักชุมท้าวศรีรัตนเกสร นิมนต์พระสงฆ์ทรงบังสุกุลอนิจจาบนพระ
พัน และนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนา) . . . เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวชบูชาด้วยเงิน 3
ตำลึง 3 สลึง และ**ถุงปัก? สักหลาด 1 ถุง ลัง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง . . .**”

ในพระไตรปิฎกนั้น พบอานิสงส์ของการถวายผ้าในนันทเถราปาทานที่ 3 ว่าด้วยผลแห่งการถวายผ้า พระนันทเถระ ได้กล่าววาทานได้เคยถวายผ้าทอดด้วยเปลือกไม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงพยากรณ์ว่า ด้วยการถวายผ้านี้ ท่านจักเป็นผู้มีผิวพรรณดังทองคำ จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้เป็นพระอนุชาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าโคดม และได้บวชในพระศาสนาจนได้นิพพาน⁸²

- **ดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม** จากข้อความในจารึกพบการถวายดอกไม้และเครื่องหอมเพียง 1 หลัก คือ IMA 6

IMA 6 ความว่า

⁸¹ช.อป.อ. 8 (1) / 1 / 82

⁸²ช.อป.8 (2) / 15 / 11 -12

“เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระยาบูชา สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมด 8 องค์ . . . พริ้งพร้อมด้วยสรรพผลไม้ และดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องหอม ทั้งหมดที่มีในตำรา”

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการถวายดอกไม้ จากคาถาของพระจุนทเถระนั้น ท่านได้เคยทำดอกไม้อันเป็นวัตถุบูชาถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สิทธิถณะแล้วปกปิดด้วยดอกมะลิ เมื่อทำเสร็จแล้วได้น้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยจิตเลื่อมใส ใจโสมนัส นำเอาดอกไม้เข้าบูชาดังเช่นทองคำมีค่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพยากรณ์ว่า ผู้ใดได้ถวายดอกไม้มีค่ามีกลิ่นหอมฟุ้งแก่เรา บุคคลผู้นั้นเมื่อเคลื่อนจากโลกนี้แล้ว จักแวดล้อมด้วยหมู่เทวดา เคลื่อนกล่นด้วยดอกมะลิ จักสู่เทวโลก ภพของบุคคลนั้นสูงเสียดฟ้า สำเร็จด้วยทองและแก้วมณี วิมานทั้งหลายอันเกิดด้วยบุญกรรม จักปรากฏ จักได้เสวยเทวราชสมบัติ แวดล้อมด้วยนางอัปสร จักได้เป็นพระราชานินแผ่นดิน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อไปสู่ความเป็นมนุษย์ จะมีเงินนับร้อยโกฏิ จักได้บวชในศาสนาพระอัสสิริส เป็นพระอัครสาวก รู้แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸³ ส่วนการถวายของหอม ในพระไตรปิฎกมีผลของการบูชาด้วยของหอม จากการกล่าวคาถาของพระปัจจุจันตุเถระ เมื่อครั้งที่ท่านเป็นเทศมรवास ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ทิสสะ พระราชดำเนินไปตามหนทางเข้าไปยังพระวิหาร ได้ถือเอาดอกไม้มีกลิ่นหอมหลากชนิดและเครื่องลูบไล้มีผงจันทน์ เป็นต้น ไปยังพระวิหาร นำดอกไม้ทั้งหลายไปบูชา เอานิ้วทั้ง 5 แตะเครื่องลูบไล้ ลูบทาที่พระสิริระของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถวายบังคมหลีกไป ด้วยบุญนั้นจึงได้เสวยสมบัติในเทวโลก และมนุษย์โลก ได้เกิดในตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติ ได้บวชในพระศาสนาเป็นพระอรหันต์⁸⁴

- **ที่นอนและเครื่องปูลาด** ได้แก่ เสื่อ หมอน เครื่องลาด อาสนะ พรม พบในจารึก 2 หลัก คือ IMA 12 และ 37 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป . . . (16-20) และ(ในการนี้) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมาทาน เป็น 8 ตำลึง . . .”

IMA 37 ความว่า

⁸³ ชุ.อป.8 (2) / 52 / 204 - 206

⁸⁴ ชุ.อป.อ. 8 (2) / 173 / 561 - 563

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมท้าวศรีภักญญาเกษตร . . . ให้ทานด้วย**พรม 2 ผืน . . .**”

ในราหูลเถราปทานที่ 6 ได้กล่าวถึงผลแห่งการถวาย**เครื่องลาด** พระราหูลเถระ ได้กล่าวว่า ท่านได้เคยถวายเครื่องลาดในปราสาท 7 ชั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมมุตตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ผู้ถวายเครื่องลาด ที่นอนนี้ จะได้ปราสาทแก้ว ปราสาททอง อันงดงาม จะได้เป็นจอมเทวดา พระเจ้าจักรพรรดิ จะได้เป็นพระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโคดม ถ้าพึงครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าพึงบวชจะได้เป็นพระอรหันต์⁸⁵ ผลแห่งการถวายหมอนและอาสนะ พบจากคาถาที่กล่าวโดยพระสุวัณณพิมโพหนียเถระ ที่ท่านมีจิตเลื่อมใส ได้ถวายอาสนะหนึ่งอาสนะและได้ถวายหมอนด้วยมือทั้งสองของตน ด้วยผลแห่งทานทำให้ไม่รู้จักทุกข์ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิและเห็นแจ้งชัดในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁶

- **เครื่องประทีป** ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประทีป หมายถึง ตะเกียง, โคม, ไฟที่มีเปลวสว่าง⁸⁷ จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบไฟและดอกไม้ไฟซึ่งถือว่าเป็นไฟที่มีเปลวสว่าง ดังรายละเอียดดังนี้

ไฟ

พบการให้ทานด้วยไฟ เพียง 1 หลัก คือ IMA 31

IMA 31 ความว่า

“พระองค์ (สมเด็จพระปรีวิทูบพิตร) . . . ให้ทาน 5 ครั้ง (มี) **ให้ทานไฟ** ให้ทานน้ำ ให้ทานผ้า ให้โภชนาหารอันน่ารับประทาน . . .”

การถวายทานด้วยไฟนี้เป็นพระราชประเพณีหนึ่งในทวาทศมาส 12 เดือน โดยกระทำขึ้นในเดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ มีการกองฟืนเผาถวายพระพุทธรูปก่อนแล้วจึงเผาถวายพระสงฆ์ให้ฟังทุก ๆ ญาติ จากนั้นจึงถวายข้าวสงฆ์ แล้วหลังพระเต้าชิโนชก⁸⁸

ดอกไม้ไฟ มีดอกไม้กัณฑ์ ดอกไม้รูปหนู ดอกมะม่วง พบใน IMA 12 และ 32 เรื่องการจุดดอกไม้ไฟได้พบในบันทึกของจิตตักวานซึ่งบันทึกขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วง

⁸⁵ ชุ.อป. 8 (2) / 18 / 33 - 34

⁸⁶ ชุ.อป. 8 (2) / 273 / 702

⁸⁷ พระธรรมปิฎก. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 124.

⁸⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม 45 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71 (ต่อ) - 73) (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2512), 27-52.

รอยต่อระหว่างช่วงปลายสมัยพระนครกับต้นสมัยกลาง(สมัยหลังพระนคร) การจุดดอกไม้ไฟจึงเป็นสิ่งที่ทำเรื่อยมาตั้งแต่สมัยพระนคร จากบันทึกของจิ๋วตักวานเป็นการจุดดอกไม้ไฟในวันขึ้นปีใหม่ คือ เดือนที่ 10 ของจีน (ตรงกับเดือน 12 ของกัมพูชา เดือนที่มีจันทร์เต็มดวง) ส่วนในจารึกสมัยหลังพระนครได้กล่าวถึงการจุดดอกไม้ไฟในโอกาสที่ได้มาทำบุญ มีรายละเอียดดังนี้

IMA 12 ความว่า

(เจ้าเพาได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตรแสดงธรรมเทศนาที่พระพัน)...แสดงผลอันสูงส่งในการตัดธงสร้างพระ อานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ และ(ในกรณี) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทานเป็น 8 ตำลึง มีทั้งดอกไม้ไฟ มีดอกไม้กัณฑ์ มีดอกไม้รูปหนู ดอกมะม่วง สว่างทั้งป้อมปราการพระพิฆณุโลกแห่งกัมพูชโบริณ...

IMA 32 ความว่า

(นางแปน ระลึกถึงผลบุญแต่ก่อน)...และ (ในกรณี) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมทานเป็น 8 ตำลึง มีทั้งดอกไม้ไฟ ...

IMA 37 ความว่า

(64-71)... (ชุมนุมทำวักัญญาเกสร) นิมนต์พระสงฆ์ 4 องค์มารับจันทน์ มตกภัตต์ ณ สถานที่ออกญาติชีวิตตักษัยที่สุรุกแกอก ... แล้วศรัทธาสดับพระอภิธรรม มหาชาติ รับบาตรสามวัน สร้างดอกไม้ไฟ ฉลองมาติกา 3 วัน ...

พบผลแห่งการถวายประทีปในพระไตรปิฎก พระอชิตเถระ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อท่านได้เห็นพระพุทธเจ้า พระนาม ปทุมุตตระ อันมีลักษณะอันประเสริฐ 32 ประการ จึงรีบกลับสู่อาศรมถือเอาน้ำผึ้ง น้ำมัน และหม้อ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถือเอาไม้ 3 ท่อนไปวางไว้ที่กลางแจ้ง ก่อไฟให้ลุกโพลงแล้วได้ถวายบังคม 8 ครั้ง พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ตลอด 7 วัน 7 คืน โดยมีนาคและครุฑมาฟังธรรม พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์และพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ว่า ผู้ใดมีความเลื่อมใสตามประทีปถวายเราด้วยมือทั้งสองของตน เขาจักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอดหกหมื่นกัป และจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช 1,000 ครั้ง จักได้เป็นจอมเทวดา เป็นเจ้าประเทศราช เป็นผู้มีทิพยจักขุ จักเป็นผู้มองเห็นไหล 250 ชั่วฉนุโดยรอบ เมื่อจตุตถจากเทวโลก เกิดเป็นคน ประทีปจักทรงอยู่ตลอดทั้งกลางวันกลางคืน ด้วยผลแห่งประทีปถวาย 8 ดวงนั้น คนทั้งหลายจักบำรุงผู้นี้ ผู้นี้จะเป็นทายาทในธรรมของพระศาสดาพระนามชื่อ โคดม จักไม่รู้จักทุกข์ได้เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁸⁹

⁸⁹ช.อป.8 (2) / 402 / 946 - 950

1.3.4 ทรัพย์สมบัติ พบการบริจาคทรัพย์ที่เป็นเงินมากที่สุด คือ 12 หลัก ส่วนทอง และรัตนสีชมพู (ทับทิม) พบอย่างละ 1 หลัก เรื่องการบริจาคทรัพย์สมบัตินั้นปรากฏอย่างชัดเจนในเรื่องพระเวสสันดรชาดก อันเป็นการบริจาคทานครั้งใหญ่ของพระเวสสันดร เมื่อครั้งที่ชาวกรุงสรีพี ขับไล่พระเวสสันดรเพราะพระราชทานช้างเผือกคู่บ้านคู่เมืองแก่พราหมณ์ แต่พระเวสสันดรยังปรารถนาบริจาคทานอันยิ่งใหญ่ โดยไม่หวั่นแม้ถูกขับไล่ออกจากเมือง

เราจะให้หทัย ให้จักชู เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์หรือแก้วมณีซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราก็จะเป็นไรไป เมื่อยาจากมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขวาแขนซ้าย ก็ไม่หวั่นไหวเลย ใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสรีพีทั้งหมดจะขับไล่เราหรือจะเข่นฆ่าเราหรือตัดเราให้เป็น 7 ท่อนก็ตามเถิดเราจะไม่งดการให้เลย⁹⁰

เงินทองแก้วมณีนั้นถือเป็นทรัพย์ภายนอก เป็นสิ่งที่น่าสนใจนำมาทำบุญบริจาคเป็นทาน ผู้มีทรัพย์มากมักทำบุญด้วยการบริจาคเงิน ทอง ในจารึกนครวัดสมัยพระนรทศเป็นเช่นเดียวกัน ทรัพย์ที่นำมาบริจาคมีเงิน เงินสมาทาน ทอง และรัตนสีชมพู

- **เงิน , เงินสมาทาน** เงินสมาทาน ภาษาเขมรใช้ **ប្រាក់ស្ពាន** หมายถึง เงินที่บริจาคทำบุญ หรือเงินบริจาคเข้าการกุศล⁹¹ การบริจาคเงิน เงินสมาทานพบกล่าวถึงใน IMA 10 , 12 , 16b , 21 , 27 , 30 , 31 , 33 , 34 , 37 , 38 และ 39 การบริจาคเงินในจารึกพบในหลายลักษณะ ได้แก่

IMA 10 เป็นการช่วยอนุโมทนา มาร่วมบริจาคเงิน ดังข้อความในจารึกว่า

“นักอุทัยปัญญาเจ้าโสม ช่วยอนุโมทนาเป็นเงินสลึง 1 แม่อบช่วย 1 สลึง แม่สุก 1 สลึง นักใน 3 สลึง แม่สุช 2 สลึง แม่มา 2 สลึง อารวรรณ์ 1 เพ็อง แม่พระ 2 สลึง นักปัญญาสุธรรม 1 บาท นักอุทัยปัญญา 3 บาท 3 สลึง . . .”

IMA 12 ความว่า

“ . . . และ (ในการนี้) มีข้าว หมาก เครื่องลาด อาสนะ และเงินสมาทานเป็น 8 ตำลึง มีทั้งดอกไม้ไฟ . . .”

IMA 16 b กล่าวถึงยายบุษย์มาร่วมทำบุญกับนางมล นางมลนำเงินให้ผู้อื่น เพื่อให้ผู้นั้นมาร่วมทำบุญ ดังข้อความในจารึกว่า

⁹⁰ พ.ชา. 4 (3) / 1068 / 492

⁹¹ ฤๅษาสถาปัตยกรรม. วิชาสุโขทัย ภาคที่ ๑ , ๒, 1458.

“นางนางศรมีจิตศรัทธาอินดีศรัทธา (มี) ความแจ่มใสในดวงจิต คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง จึงมาจัดสร้างพระพุทธรูปเงิน 15 องค์ **แล้วยายบุษย์ให้เงินนางมล 1 ตำลึง 3 บาท 1 สลึง 1 ไพ** **แล้วนางมลยกเงิน 1 บาท ให้ยายบุษย์ 1 บาท ให้นักเจ้าภิกษุณี 2 สลึง ให้แม่แก้วนั้น** แล้วนางมลมีจิตศรัทธามาสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ ฝ่ายนางศรมักกับนางมลนั้น (ถวายเป็น) 9 ตำลึง และคนทั้ง 4 นั้น (ถวายเป็น) 4 ตำลึง 3 สลึง”

IMA 21 กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปแล้วบริจาคเงินเป็นทาน

“นางโงน เจ้ากน (ทำ) ตามคำสั่งเจ้าหลวงอภิกพงศาสร้างรูปพระพุทธรูประติมาเงิน 4 องค์ และปัจจัย คือ เป็นทาน 4 **ตำลึง 3 บาท 1 สลึง** มาสร้างกุศลและพระธาตุที่อาธวา”

IMA 27 กล่าวถึงการมาทำบังสุกุล แล้วให้ปัจจัยเป็นเงิน

“พระองค์ (นักสมเด็จพระมุณีกุศลบพิตร) มาทรงบังสุกุล . . . พระองค์จัดปัจจัยให้เป็น**สมาทาน** เป็นเงิน 1 **ซัง 7 ตำลึง** สบง 13 จีวร เป็นเสร็จพิธีด้วยประการฉะนี้”

IMA 30 กล่าวถึงการมาสร้างพระพุทธรูป แล้วให้เงินสมาทาน

“คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มึจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . เพดาน 1 คัมภีร์ 5 **ทั้งเงิน** **สมาทาน 1 ซัง . . .**”

IMA 33 กล่าวถึงการมาสร้างพระพุทธรูป แล้วให้เงินสมาทาน

“คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นสักขีพยานของนักอวด นักหมื่นเซียม นางมาน ผู้มีจิตศรัทธามาสร้างพระ. . . **ส่วน(เงิน)สมาทาน (มี) 10 ตำลึง**

IMA 31 กล่าวถึงการยกหนี้สินให้เป็นทาน

“. . . แล้วพระองค์ (สมเด็จพระปรวิทูบพิตร) มีไมตรีกรุณาสงสารพ่อแม่ พี่น้อง ลูกหลาน และญาติทั้งหมด (ที่) รีบมาขอขมปัจจัย วัตถุประสงค์เป็นเงินทั้งหมด 7 **ซัง** พระองค์ครุ่นคิดดูเห็นเป็นภาระหนักพันประมาณแก่ญาติทั้งหมดนั้น พระองค์จึงตั้งใจศรัทธายก**ให้เป็นทานแก่ญาติทั้งนั้น 7 ซัง** **นั้น”**

IMA 34 กล่าวถึงการบริจาคเงินให้เพื่อทำสังคายนา

“... ส่วนของพระเคนสมาทานพระสังคายนา (มี) ... พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมาทาน เป็นเงิน 4 ชั่ง”

IMA 37 กล่าวถึงการให้เงินเป็นทาน เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญ

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศและชุมทำวศรีกัญญาเกษตร ... ขมิขมันสร้างพระทอง 2 องค์ ผงยกผ้าอันมีค่า ตัดเป็นเพดาน 2 แผ่น แล้วจ่ายเงินเป็นทานแก่กมรแดงสงฆ์ทั้งผอง 7 ชั่งนั้น 1 ครั้ง ... ให้ทานด้วยพรม 2 ผืน เงินสมาทาน 5 ชั่ง เป็นเสร็จ ... (58-60) ... เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึงมาเทศนาทั้งทศชาติ จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ”

IMA 38 กล่าวถึงการให้เงินเป็นทานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญ

“...
 41. ทำบุญแต่ก่อนนา สร้างศาลาวิหารเทอญ
 บวชลูกครบทุกคน โปรดทาสบรรจุสีมา
 42. และคิดตามสมาทาน จำเท่าไรๆ ไม่ได้ทุกอย่างมากหน
 ให้ทานบ้างจำได้ โดยนับคิดจนจบ
 ...”

IMA 39 กล่าวถึงการให้เงินเป็นปัจจัยแก่พระสงฆ์ในงาน “दार”

“แล้วในงาน “दार” ฉลองนั้น นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวงู่ง สังฆราช 3 องค์ ซึ่งพระเคนองค์ละ 1 ตำลึง ส่วนภิกษุ นั้นแต่ละองค์พระเคน 2 บาท นิมนต์สามเณรสวดธรรม นิมนต์ 2 องค์พระเคน 1 บาท ฝ่ายสามเณรทั้งหมดทั้งที่มาบังสุกุลอนิจจัง ทั้ง(ที่มา)งาน “दार” นั้น เป็นสามเณร 70 ซึ่งพระเคนองค์ละ 1 สลึง แล้วนิมนต์ มหาสังฆราชศิลาจารย์ เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์ ยกนักคง ลูกชายอายุ 8 ปี บุษพาพระธรรม แล้วบุษพาด้วยเงิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชปัญญาลิขิต เทศนาอาณิสงส์พระ และอาณิสงส์ผนวชบุษพาด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง ...”

- **ทอง** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการทำบุญด้วยทอง เพียง 1 หลัก คือ IMA 4b

IMA 4b ความว่า

“ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา . . . ให้ท่าน ตัดธง ทำฉัตร ให้ท่าน ช้าว น้ำ ฝ้านุ่ง **ทอง** เงิน และหมากพลู และกระยาบัจเจชฌ์”

- **รัตนสีชมพู่ (ทับทิม)** พบการถวายรัตนสีชมพู่ในจารึกเพียงหลักเดียว คือ

IMA37 ความว่า

“ . . . เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึงมาเทศนาทั้งทศชาติ จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคนนาครานั้นสมาทานทั้งหมด มีทั้ง**รัตนสีชมพู่** (=ทับทิม). . .”

จากพระไตรปิฎกพบผลแห่งการบูชาด้วยแก้วมณี จากการแสดงคาถาของพระมณีปุชกเถระ ว่า ท่านได้หยิบแก้วมณีที่ศีรษะบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ด้วยจิตเลื่อมใส แล้วถวายบังคมพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงรับเครื่องบูชา แล้วตรัสว่า “ขอความดำริของท่านจงสำเร็จเถิด ท่านจะได้สุขอันไพบูรณ์ ด้วยการบูชาแก้วนี้ ขอท่านจงได้เสวยยศอันใหญ่หลวงเถิด” อีกหลายภพชาติต่อมา ท่านได้เป็นจอมเทพเสวยราชสมบัติในเทวโลก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อเกิดเป็นเทวดา ระลึกถึงบุญกรรมขึ้นมาได้มีแก้วมณีส่องแสงสว่างให้ มีนางอัปสร ผู้มีฟ้าและเครื่องอาภรณ์อันวิจิตร สวมต่างหูแก้วมณีเป็นบริวาร ท่านได้รับภันฑะ คือ เครื่องประดับอันสำเร็จด้วยทอง แก้วมณี แก้วทับทิม มีเรือนยอด ถ้ำ และที่นอน อันสูงค่าและน่ารื่นรมย์ แสงสว่างย่อมมีแก่ท่านทุกเมื่อ ทั้งกลางวัน กลางคืน ได้พบแสงสว่าง คือ ญาณ ไม่รู้จักทุกข์ เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า⁹²

1.3.5 สิ่งสาธารณะประโยชน์ การทำบุญด้วยการสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบมีการขุดบ่อ, สร้างสะพาน, ทำความสะอาดถนนหนทางและสร้างศาลา ในจารึก 3 หลัก คือ IMA 31, 34 และ 38 มีรายละเอียดดังนี้

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรัวิฑูบพิตร). . . พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นนิกจกุศล ผลบุญแต่ปางก่อน . . . สร้างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ผอง (ถวาย) กฐิน ให้ท่าน 5 ครั้ง **ขุดบ่อ ขุดสระ ทำความสะอาดถนน สร้างสะพาน** ให้ท่าน 5 ครั้ง . . .”

⁹²ช.อุป. 9 / 62 / 100 - 102

IMA 34 ความว่า

“(ออกญากรมราช ชุมท้าวเทพสุพรรณ) . . . มีจิตศรัทธาจัดสังคายนา **สร้างศาลาบำเรอ** ด้วยจิตใจกว้างใหญ่ไพศาล เสร็จแล้วจึงสมาทาน”

IMA 38 ความว่า

“41. ทำบุญแต่ก่อนนา **สร้างศาลาวิหารเทอญ**

บวชลูกครบทุกคน **โปรดทาสบรรจूसีมา”**

ในพระไตรปิฎกพบผลแห่งการถวายบ่อน้ำ โดยพระอุทปทานทายกเถระ ได้กล่าวว่ เมื่อครั้งที่ท่านได้เกิดในเรือนอันมีตระกูล ในสมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า วิปัสสิ ท่านคิดว่าควรถวายน้ำดื่ม และควรทำน้ำดื่มให้ไม่ขาดสายจึงช่วยกันขุดบ่อน้ำไว้แห่งหนึ่ง ในบริเวณที่มีน้ำสมบูรณ์ดี ได้ช่วยกันก่ออิฐกันไว้ทำให้มั่นคง แล้วถวายบ่อน้ำนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทำการอนุโมทนา แสดงถึงอาณิสสแห่งการถวายน้ำดื่ม ด้วยบุญอันนั้น เขาจะได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ทุก ๆ ที่ที่เขาได้เกิด ก็มีสระโบกขรณี บ่อน้ำและน้ำดื่ม เพียบพร้อมบริบูรณ์ได้บวชในพระศาสนาจนได้เป็นพระอรหันต์⁹³ และผลแห่งการถวายสะพานที่พระโศตถเถระ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งท่านเป็นพราหมณ์มีนามชื่อว่า ฉพังคะ อยู่ในนครหังสวัตติ ได้เห็นพระสงฆ์หลายรูปข้ามแม่น้ำภาคีรีสี ไปยังอารามโสภิตะ ที่มหาชนสร้างไว้ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ได้เป็นที่ประทับของพระพุทธานามว่า ปทุมุตตระ เมื่อเห็นความลำบากเช่นนั้น จึงได้ทำสะพานข้ามแม่น้ำถวายแด่พระพุทธานั้น เมื่อพระพุทธานั้นทรงรับเครื่องบูชา ได้ตรัสถึงการทำสะพานด้วยมือของตน ถวายแด่พระองค์ด้วยความเลื่อมใส ว่า ผู้นั้นไม่ว่าจะตกอยู่ในแห่งหนใดจะได้ที่ตั้งมั่น ศัตรูไม่อาจข่มเหงได้ แม้จะอยู่กลางแดดกลางน้ำจะไม่มีเวทนา จะมีพาหนะ ช้าง ม้า คอยรับใช้⁹⁴

ผลของการทำถนน ปรับหนทาง โดยพระมคคทายกเถระ ได้กล่าวคาถาว่า ท่านได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สิทธิตตะ เสด็จข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่งเพื่อเสด็จไปป่า ท่านมีความเลื่อมใส เห็นควรปรับหนทางให้ราบเสมอเพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงถือจอบและนึ่งก็มาทำหนทางให้ราบเรียบเสมอ เกลี่ยทราย และไหว้ที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตั้งความปรารถนา ด้วยผลแห่งการได้ปรับหนทาง ขอให้เป็นผู้ควรแก่การบูชาในทุกๆ ที่ที่ได้ไปเกิด และขอให้บรรลุนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้กระทำอนุโมทนา ท่านจึงได้สมปรารถนาในทุกภพ⁹⁵ สำหรับการ

⁹³ ชุ.อป.อ. 8 (2) / 176 / 572 - 573

⁹⁴ ชุ.อป. 8 (2) / 406 / 963 - 966

⁹⁵ ชุ.อป.อ. 8 (2) / 147 / 496 - 497

สร้างศาลานั้น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระเจ้าเนมิราช ผู้ครองแคว้นมิลินทรได้สร้างกุศลด้วยการสร้างศาลา (โรงทาน) 4 หลัง ในทิศทั้ง 4 และศาลา 4 หน้า ใจกลางเมือง เพื่อเป็นการให้ทาน⁹⁶

2. การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

การให้ทานด้วยการบริจาคชีวิต จัดเป็นอามิสทาน เป็นการบริจาคตานในระดับปรมาตถบารมีซึ่งเป็นบารมีในระดับสูงสุด⁹⁷ ผู้ที่สามารถบริจาคได้แม้กระทั่งชีวิตถือว่าได้บุญอย่างมาก ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบข้อความที่แสดงถึงการบริจาคชีวิต ใน IMA 4 เพียงหลักเดียวเท่านั้น ส่วนในหลักอื่น ๆ เป็นเพียงการบริจาคสิ่งมีชีวิต ดังรายละเอียดดังนี้

2.1 ขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระ พบในจารึกเพียง 1 หลัก คือ IMA 4

IMA 4 ความว่า

“เขาขายตัวทั้งสามีภรรยาเป็นค่าทองสำหรับปิดองค์พระอัฐสุรัส และพระหิน 5 องค์ พระทอง 1 องค์ พระเงิน 1 องค์ . . .”

เรื่องการขายตัวให้เป็นทาสเพื่อจะได้เงินมาซื้อทองปิดพระพุทธรูปนั้น มีเรื่องเล่าที่เล่าต่อกันมาแต่ไม่ปรากฏในเนื้อความของพระไตรปิฎก ว่า เมื่อครั้งที่พระเจ้าปญจาลราช กษัตริย์กรุงปัญจาลราชนครได้ให้ช่างแกะรูปพระพุทธเจ้าด้วยแกนจันทร์แล้วประดิษฐานไว้ในศาลาไม้บุณนาค ได้รับสั่งให้ชาวเมืองพากันมาปิดทองพระพุทธรูป ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เป็นคนเฉลียวใจในเมืองนั้น เมื่อได้ยินเสียงโฆษณาดังกล่าวดังแล้วตัดสินใจ อ่าลาลูกเมียเพื่อไปขายตัวให้เป็นทาส แล้วจะได้เงินมาซื้อทองปิดพระพุทธรูป แต่ภรรยาเห็นใจจึงขายตนเองและลูกแทน พระโพธิสัตว์จึงนำลูกเมียไปขายในตระกูลที่มั่งคั่งแล้วนำไปซื้อทองปิดพระพุทธรูป เมื่อทองไม่พอจึงปรารถนาบริจาคตนเอง หากมีผู้ทำเนือมนุษย์ให้เป็นทองได้ ทำวักกเทวราชจึงเสด็จลงมาแสดงตนเป็นช่างทองที่สามารถทำเนือให้เป็นทอง พระโพธิสัตว์จึงเชือดเนื้อของตนจนตราบเท่าปิดทองสำเร็จ เกิดความยินดีโสมนัส สลบลงแทบเท้าพระพุทธรูป พระอินทร์ได้เฝยวยาจนหาย แล้วเป็นผู้มีกายดุจสีทอง พระอินทร์ตรัสพยากรณ์ว่า “ท่านจะได้เป็นพระศรีสรรเพชญ์ในอนาคต” แล้วพระอินทร์ก็กลับสู่

⁹⁶โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล, พุทธวงศ์และจรียาปิฎก (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพโลภิกขุ (ม.ป.ท., 2525), 441.

⁹⁷พระธรรมปิฎก. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 122.

วิมาน พระเจ้าปัญจาลราชพร้อมชาวเมือง ได้ทำการสักการบูชาแก่พระโพธิสัตว์ และแบ่งสมบัติให้พระโพธิสัตว์เป็นอันมาก ครั้นดับขันธแล้วจึงไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต⁹⁸

2.2 ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน เรื่องการยกลูกให้เป็นทานนั้น ปรากฏในพระเวสสันดรชาดก ที่พระเวสสันดรได้ยกลูกทั้งสอง คือ ซาลีและกัณหาให้ชูชก เพื่อบำเพ็ญทานบารมี เป็นปุตตกทาน ให้ลูกทั้งสองเป็นยานนาวาของพ่อ อันไม่หวั่นไหวในสาคร คือ ภพ ให้พ่อได้ข้ามฝั่ง คือ ซาติ เพื่อช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งทวยเทพให้ข้ามด้วย⁹⁹ พระเวสสันดรเป็นชาติภพสุดท้ายก่อนที่จะเป็นพระพุทธเจ้าสมณโคดม จากจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการยกลูกเป็นทานเพียง 2 หลัก คือ IMA 37 และ 39 แต่ซื้อกลับคืนด้วยการให้เงินเป็นทานแทน โดยซื้อด้วยเงินจำนวนมาก เพราะลูกเปรียบได้กับสิ่งที่มีค่ามาก ผู้ที่ทำเช่นนี้ได้ คือ ผู้มีทรัพย์มากเท่านั้น จากจาริกผู้ทำทานเช่นนี้ มีตำแหน่งในราชการ ได้แก่ ออกญาเสนาประเทศ และออกญาวงศาจักรราช

IMA 37 ความว่า

“(ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร) . . . ให้บวชข้า 5 คน ให้รอดเป็นไพร่ปราศจากข้อโต้แย้งเลย. . . ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อคืนกลับมาด้วยเงิน 5 ตำลึง”

ยกลูกขายบูชาพระธรรม ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อกลับมา การยกลูกเพื่อบูชาพระธรรมนั้น น่าจะมีความเชื่อเช่นเดียวกับการยกลูกให้เป็นทาน

IMA 39 ความว่า

“(ออกญาวงศาจักรราช นักชุมท้าวศรีรัตนเกษตร) . . . ยกนักคงลูกชายอายุ 8 ปี บูชาพระธรรม แล้วบูชาด้วยเงิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง . . .”

2.3. ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณาสรม, ให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้ เรื่องการเปลี่ยนสถานภาพของทาสด้วยการบวชนี้ ปรากฏในการสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับ ณ ป่ามะม่วงของหมอชีวก ใกล้กรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามผลดีของความเป็นสมณะที่เห็นได้ในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าตอบ มีข้อหนึ่งเกี่ยวกับทาส โดยถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า

⁹⁸จ.เบริยญ [นามแฝง], อานิสงส์ 108 เรื่อง เพิ่มอีก 15 กัณฑ์ (พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2513), 722-727.

⁹⁹ช.ชา. 4 (3) / 1170 / 548

เมื่อทาสพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อยู่สันโดษด้วยความมีเพียงอาหารและผ้าปิดกาย ยินดียิ่งในความสงัด ท่านจะประพาศกับเขาเช่นทาสอีกหรือไม่ พระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า “จะเป็นเช่นนั้นไม่ได้เลย พระเจ้าข้า อันที่จริงข้าพระองค์เสียอีก ควรจะไหว้เขา ควรจะลุกรับเขา ควรจะเชื้อเชิญให้เขานั่ง ควรจะบำรุงด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และปัจจัยเภสัชบริวาร ควรจะจัดการรักษาป้องกัน คุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม”

ในพระพุทธศาสนา การบวชเป็นหนทางหนึ่งในการเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของตน แต่ทาสที่จะบวชได้ต้องได้รับการปลดปล่อยให้พ้นจากหนี้เสียก่อน เพราะในพระวินัยปิฎกได้บัญญัติไว้เลยว่า ห้ามบวชคนมีหนี้¹⁰⁰ ทาสจึงเปลี่ยนสถานะจากผู้ทำงานรับใช้ผู้ปกครองทาส มาเป็นสมณะหรือพรณนาศรม ทำงานรับใช้พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นการบริจาคชีวิตแล้วยังเป็นอีกวิธีหนึ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนา

จากจารึกพบการบวชให้พ้นจากหนี้เพียง 5 หลัก น้อยมากเมื่อเทียบกับการปล่อยทาสแบบธรรมดา ด้วยเพราะการบวชต้องทำพิธีทางศาสนา ตามจารึกผู้ที่ได้บวชให้พ้นหนี้ นั้น น่าจะเป็นผู้ที่ทำงานใกล้ชิด มีคุณความดี กับเจ้าของทาสอย่างมาก ที่ปรากฏชัดเจน ใน IMA 9 ออกญาสมรคิติกัตถุญญบวชนักสมณะอริยะะพ้นจากหนี้ และใน IMA 26 ซีนมีคุณ เมื่อครั้งที่สามีของนางเหียมคือ พระเสนานายกป่วยเป็นโรคทารุณ จึงให้บวชพ้นจากหนี้

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พบการให้ทาสบวชเป็นพรณนาศรม ให้พ้นจากหนี้จำนวน 6 หลัก ได้แก่ IMA 4 , 17 , 18 , 23 , 26 และ 37

IMA 4 ความว่า

“...ข้างฝ่ายโยมทั้งหมดนี้ ซึ่งถวายเป็นโยมพระพุทธรูป สำหรับอยู่ที่วิหารนี้ (23-26) ข้างฝ่ายซีทั้ง 3 รูปนี้ เขายกเป็นหลานตั้งแต่ยังเป็นคฤหัสถ์ มาให้บวชเป็นพรณนาศรมสำหรับให้อยู่ที่พระวิหารนี้”

IMA 9 ความว่า

(ออกญาสมรปลดปล่อยทาส)”(25-31). . บันดาลใจคิติกัตถุญญเวที่บวชนักสมณะอริยะะ ให้ได้อุปสมบทเป็นภิกษุบริบูรณ์พ้นจากหนี้”

¹⁰⁰วิ.ม.4 (1) / 108 / 254

IMA 17 ความว่า

“เจ้าเซษฐีนางสูสมิจิตศรัทธานำอาสูสนี้ มา ณ พระพิษณุโลก . . . ควรที่เรา (จะ) **บวชนักสูสนี้ให้พ้น (จากการเป็นไพร่ให้) เป็นพรณาศรม** เสร็จแล้วถวายเป็นกุลบุตรพระศรีสากยมนี่ พระศรีรัตนตรัยบรมบพิตร”

IMA 18 ความว่า

“คนทั้งหมดนั้นมามีจิตพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวมาอธิษฐาน(ให้) **แม่โมกษนี้รอด (จากความ เป็นทาส) ไปเป็นพรณาศรม** ผ่องแผ้วหมดหนี้”

IMA 23 ความว่า

“เสร็จแล้วคนทั้ง 6 นี้มีเมตตากรุณา พร้อมกันมา**บวชชีอุนี้ให้รอดเป็นพรณาศรม** สะอาดผ่องแผ้ว ปราศจากหนี้ ฝ่ายแม่แก้ว นี้ ยกชีอุเป็นลูกเกิดในอุทรดุจเจ้าปราบ แม่ท่านเอง”

IMA 26 ความว่า

“นางเหียมมาประกาศว่าพระเสนานายกผู้เป็นสามีนาง (ขณะ) มีโรคทารุณนั้น พุดสั่งนางเหียมผู้ เป็นภรรยาว่า ชีโนนี้มีคุณและใจบุญมาก **ให้บวชและรอดเป็นไพร่หมดมลทินสิ้นหนี้ . . .**”

IMA 37 ความว่า

(ออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร) “. . . **ให้บวชข้า 5 คน** ให้รอดเป็นไพร่ปราศจาก ข้อได้แย้งเลย”

2.4 **ปล่อยทาส** นอกจากการปล่อยทาสด้วยการบวชแล้ว ยังได้เปลี่ยนสถานภาพของทาสเป็น อย่างอื่นได้อีก เช่น

เมื่อปล่อยทาสแล้วถวายให้เป็น**โยมพระพุทธรูป** พบใน IMA 4

IMA 4 ความว่า

“. . . ศรัทธายกทาสาทสี่ **เข้ารับใช้หญิง** **เข้ารับใช้ชาย** ชื่อ อาจัน แม่สุต แม่อัน 1 แม่ไฉย 1 แม่ศร 1 แม่รส แม่สม แม่หง 1 แม่คาม 1 อาโนก 1 อาคน 1 อาแสน 1 อาศรี 1 อาชาติ 1 **ข้างฝ่ายโยม ทั้งหมดนี้** ซึ่งถวายเป็น**โยมพระพุทธรูป** สำหรับอยู่ที่วิหารนี้”

ปล่อยทาสแล้วให้มารักษาพระ พบใน IMA 15 , 22 และ 35

IMA 15 ความว่า

“ที่นักพระอริยสุธรรมปล่อย อาสูส นี้ให้รอดเป็นไพร่ของพระอย่างเดิม (ให้) รอดพ้นปราศจากหนี้ . . . (14-17)ข้างแม่ทงนี้เหตุเพราะเอาเงินถวายพระไป จึงไม่ให้ปลดปล่อย ท่าน(อริยสุธรรมจึง)เอาเงินเพิ่มให้แม่(ทง)นี้ พัน (จากความเป็นทาส) มารักษาพระ”

IMA 22 ความว่า

“ออกหลวงมโนอุเทน มีจิตศรัทธายกทาสีทาสา ข้าหญิงข้าชาย 4 คน ชื่ออาพรหม 1 แม่นาง 1 แม่อุมา 1 แม่ลาว 1 ทั้งสี่นี้ปล่อยให้เป็น(ข้าพระ) สำหรับพระนครอินทรวัดนี้”

IMA 35 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้เป็นลักขีพยานของนางแป้น นางโงว (ผู้) มีจิตใจศรัทธาปลดปล่อยข้าหญิง 1 คน ชื่อแม่ ณ นางนี้ให้ดูแลพระศรีรัตนตรัยสิ้นมลทินโดยไม่มีข้อโต้แย้งเลย”

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนศึกษาศาสตร์

ปล่อยทาสให้เป็นคนปกติธรรมดาหรือเป็นไพร่สามัญซึ่งในจารึกใช้คำว่า **นักชา (คนดี)** ก็มี ใช้ว่า **ไพร่** ก็มี การปล่อยทาสให้เป็น นักชา พบใน IMA 11 และ 20 ส่วนการใช้คำว่า ไพร่ พบใน พบใน IMA 9, 14, 16(a), 19, 21, 24, 25, 28, 30, 32, 33 และ 37 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

IMA 11 ความว่า

“เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาต . . . โปรดทาส 2 คน คนหนึ่งชื่อนักเจ้าเกสรสุร คนหนึ่งชื่อแม่ นางนี้ (ให้) เป็นคนดี”

IMA 20 ความว่า

“ณ กาลนั้นเจ้าสูส เจ้าพระ นางแก้ว นักมหาเถรบรรพตักขิณ มาชุมนุมด้วยกัน โปรดทาสนี้ ชื่อชิตน 1 คน ชื่อแม่ทาว 1 คน ให้รอดเป็นนักชา(=คนดี)”

ปล่อยทาสไปเป็นไพร่¹⁰¹พบใน IMA 9 , 14 , 16 (a) , 19 , 21 , 24 , 25 , 28 , 30 , 32 , 33 , 37 , 8 และ 13

¹⁰¹ในกฎหมายเก่าของกรุงกัมพูชา ลักษณะทาส กรรมกร (กรุงเทพฯ : หนังสือพิมพ์ไทย, 2462), 23 พบคำว่า ไพร่หลวง หมายความว่า เป็นผู้มิอิสระแก่ตน.

IMA 9 ความว่า

“ออกญาสมรมีจิตศรัทธาสรางกุศลกรรม ผลบุญปลดปล่อยลูกแม่โดย อาสุข ชื่อแม่อบ แม่ดีย์ 1 คน ให้พ้นไปเป็นไพร่ ให้รักษาจ้งหัน นักสมเด็จโมกเทอญ . . (25-31) . . บันดาลใจคิดกตัญญู เวทีบวชนักสมณะอริยะ ให้ได้อุปสมบทเป็นภิกษุบริบูรณ์พ้นจากหนี้ นอกจากนี้ยังโปรดแม่เกน ลูกสาวนักสมณะอริยะ ลูกชายแม่เกน 1 คน ชื่ออาธุนให้พ้นจากความเป็นทาสไปเป็นไพร่ ปราศจากหนี้สิน”

IMA 14 ความว่า

“เหตุด้วยตายศราชให้ชัชชนี้พ้นไป เป็นไพร่ . .”

IMA 16(a) ความว่า

“เมื่อนาง(พระยศ) จะสิ้นชีวิตไปนางสั่งว่าให้อาคุง ชีศร เจ้าฉมม นางนุง แม่สูส อารอด คนทั้ง 5 นี้ มีจิตศรัทธาให้อาคุงน้ำมันรอด (จากความเป็นทาส) ปราศจากหนี้”

IMA 19 ความว่า

“คนทั้ง 5 นี้ พร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมา อธิษฐาน(ให้)แม่สูสนี้รอด (จากความเป็นทาสไป)เป็นไพร่ ผ่องแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้ และเป็นเสมอลูกแท้ๆ(ตั้ง)เจ้าพรหมเอง”

IMA 21 ความว่า

“กาลเมื่อเขามีโรคทารุณนั้น(หลวงอักษิพงศา)มาสั่ง เจ้ากนผู้เป็นลูกเขาให้ปล่อยอาถรรพ์นี้เป็นไพร่ ถือราชการต่างพอ อย่าให้เจ้ายกเอาไปเป็นข้าเลย ฝ่ายลูกอาถรรพ์ ชื่ออาสุร นางโงน ปล่อยเป็นไพร่ผ่องแผ้วบริสุทธิไปทั่ว 8 ทิศ ปราศจากหนี้”

IMA 24

“ตามพุทธฎีกาของนักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร พระองค์ให้ปล่อย (นางมาส ลูก และ นางรัตน์) รอดเป็นไพร่ ลีนมลทิน หหมดหนี้”

IMA 25 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มาปล่อย แม่แอบ แม่โมกข์ แม่กับลูกนี้ให้รอดเป็นไพร่ ปลอดภัยจากมลทิน”

IMA 28 ความว่า

“กล่าวคือ มีการชุมนุมเนื่องจากนางเหียมมีจิตศรัทธา **ปลดปล่อยอาสิงเป็นไพร่** สิ้นมลทิน”

IMA 30 ความว่า

“... เร่งให้ข้า 5 คน พันไป นักสี 1 นักโมกซ์ 1 แมร์ตัน 1 แม่แก้ว 1 แม่ปุก 1 **คนทั้งนี้ ซึ่งรอดพ้นมลทินทั้ง 8 ทิศ**”

IMA 32 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานของนางแป้น มีจิตใจศรัทธามา**ปลดปล่อยข้า 1 คน ให้รอดเป็นไพร่ทั่ว 8 ทิศ**”

IMA 33 ความว่า

“... แล้วปลดปล่อยแม่บุงนี้ให้รอดเป็นนาบุญทั่วทั้ง 8 ทิศ ไม่ให้มีข้อโต้แย้งเลย”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

IMA 37 ความว่า

“... เร่ง**ปลดปล่อยข้า 11 คน** (คือ) อาโน แม่บุง 1 อาโน แม่มล 1 อาสุข แม่ไทย 1 อาเพา 1 อาเอก 1 แม่เพ็ญ 1 อาวิด แม่ไชย 1 คนทั้งนี้เป็นนาบุญให้รักษาชุมท้าวภักฎญาเกษตรจนกระทั่งสิ้นชีวิตและเมื่อชุมท้าวสิ้นไปแล้วให้รอดเป็นไพร่สิ้นมลทินไปทั่ว 8 ทิศ ปราศจากข้อโต้แย้งเลย”

ถึงแม้ใน IMA 16(a) , 30, 32 และ 33 จะไม่ได้บอกชัดเจนว่าปลดปล่อยทาสไปเป็นอะไร แต่จากลักษณะของการปล่อยทาสส่วนมาก คือ ปล่อยทาสให้เป็นไพร่ และจากเนื้อหาที่บอกว่า “ให้รอดพ้นมลทินทั้ง 8 ทิศ” มักใช้กับการปล่อยให้เป็นไพร่ และในทั้ง 3 หลัก คือ IMA 30 , 32 และ 33 พบเนื้อหาแบบเดียวกันนี้ ดังนั้นการปลดปล่อยทาสใน 3 หลักนี้ อาจเป็นการปล่อยให้เป็นไพร่เช่นกัน

ส่วน IMA 8 และ 13 ไม่ระบุว่าปล่อยเป็นอะไรเช่นกัน โดยพื้นฐานแล้วน่าจะเป็นไพร่ แต่ทั้ง 2 หลักนี้ ได้บอกถึงลักษณะการปลดปล่อย คือ ใน IMA 8 เป็นการปล่อยทั้งครอบครัว และใน IMA 13 ปล่อยทาสด้วยการซื้อทาสมาจากเจ้าของทาส ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 8 ความว่า

“เหตุด้วยออกหลวงราชเดชะ พื่อออกหลวงจักรีอินแสง ปล่อยทาสทั้งคร้ว คือ ลูก 3 คน คนหนึ่ง เกิดในขณะมีการปลดปล่อยทาส พ่อชื่อขุนบัญญัติ ภรรยาชื่อแม่แอบ ลูกชายชื่อกักร 1 คน ชื่อ . . . 1 คน หญิง 1 คน ชื่อแม่ . . .”

IMA 13 ความว่า

“โปรดข้าทาส 1 คน ชื่อขุนราม ขุนรามนี้โสด (11-27) เจ้าโสม นางทุง และแม่แพก แม่พุ่ม คนทั้งสี่นี้ ตกหลงชื่อขุนรามนี้จากเจ้าหลวงธิเบศ แม่อินและแม่จัน คนทั้ง 3 นี้ เอาเงินค่า(ตัว)ขุนรามนี้ จากนางทง เจ้าโสม แม่แพก แม่พุ่ม คนทั้ง 4 นี้ ให้ค่าตัวขุนรามเป็นเงิน 2 ชั่ง 2 ตำลึง เป็นเสร็จ แล้วเจ้าหลวงธิเบศให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยนางทงและเจ้าโสมทำกุศลผลบุญนี้”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 2 ปัตติทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ

ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ “ปัตติ” มี 2 ความหมาย เป็นทั้งความดีที่บุคคล (ผู้กระทำ) ฟังถึง (ฟังได้) และความดีที่บุคคลอื่นให้ถึง (อุทิศให้) สามารถขยายออกไปสู่บุคคลอื่นได้ โดยที่บุคคลกระทำบุญสามารถอุทิศส่วนบุญที่ตนได้กระทำแก่บุคคลอื่นได้¹⁰² ปัตติทานมัย ยังหมายถึง บุญสำเร็จด้วยการแบ่งให้คนอื่นมีส่วนแห่งความดีที่ตนทำ¹⁰³ จากความหมายดังกล่าว บุญที่บุคคลกระทำแล้วสามารถอุทิศหรือแบ่งให้แก่บุคคลอื่นได้

ในพระไตรปิฎก พบเรื่องการอุทิศส่วนบุญให้กับเปรตและญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ในติโรกฐนเปตวัตถุ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทำบุญถวาย ข้าว น้ำ ของกิน และของบริโภคต่าง ๆ แต่เปรตที่มาสู่เรือน ภายนอกเรือน และทาง 3 แพร่ง ไม่ได้รับสิ่งบริโภคเหล่านั้นเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสบอกพระเจ้าพิมพิสาร ให้กล่าวอุทิศว่า “ขอทานนี้แลจงสำเร็จผลแก่ญาติทั้งหลายของเรา ขอญาติทั้งหลายของเราจงเป็นสุขเถิด” เมื่อเปรตผู้เป็นญาติได้รับข้าวและน้ำจึงกล่าวอนุโมทนา

¹⁰² พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, 2517), 231 - 232, อ้างถึงใน พระมหาสุพจน์ คำน้อย, “การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธานุญาตเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 35 - 36.

¹⁰³ อภิธรรมมัตถสังคห-ฎีกา 29,171 อ้างถึงใน กรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษาข้าราชการชั้นตรี (กรุงเทพฯ : กรม, 2536), 20.

และให้พร เหตุที่เราต้องอุทิศส่วนบุญให้กับเปรตและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะผู้ล่วงลับไปแล้วไม่สามารถทำกสิกรรม ค้าขาย หรือซื้อขายด้วยเงิน

“... สัตว์ผู้ทำกาละจะไปในปิตติวิสัยนั้นย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยทานที่ญาติหรือมิตรให้แล้วแต่มนุษยโลกนี้ น้ำฝนอันตกลงในที่ดอนย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่มฉันใด ทานอันญาติหรือมิตรให้แล้วจากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่เปรตทั้งหลายฉันนั้นเหมือนกัน . . . ด้วยว่าความร้องไห้ก็ดี ความเศร้าโศกก็ดี ความรำไรอย่างอื่นก็ดี ไม่ควรทำเลย เพราะความร้องไห้เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่เปรตทั้งหลาย ญาติทั้งหลายย่อมดำรงอยู่อย่างนั้น อันทักษิณานี้แลที่ให้แล้ว เข้าไปตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เปรตนั้นโดยพลัน . . .”¹⁰⁴

จากเนื้อหาดังกล่าว พบว่า ทานที่ผู้มีชีวิตอยู่ให้แก่ผู้ล่วงลับแล้ว เปรียบดั่งน้ำฝนอันตกจากที่ดอนไหลไปสู่ที่ลุ่ม น้ำจึงถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์แทนการส่งส่วนบุญด้วยการกรวดน้ำให้แก่ผู้ล่วงลับ และการถวายทักษิณาแก่พระสงฆ์ ผู้ล่วงลับย่อมได้รับประโยชน์นั้นด้วย การอุทิศส่วนบุญนี้อาจมาจากธรรมเนียมของพราหมณ์ที่เชนและทำทักษิณาอุทิศบูรพบิดรของพวกเขา เรียกว่า “ศราทธะ” หรือ “ศราถ์” อันแสดงออกถึงความปรารถนาให้ญาติผู้ล่วงลับไปมีอาหารกิน เพื่อขจัดความหิวกระหาย มีเสื้อผ้าอุ่นห่ม ไม่ต้องเปลือยกายและเที่ยวเร่ร่อนอีกต่อไป¹⁰⁵

การให้ส่วนบุญนั้นจัดเป็นการให้ทานในอีกรูปแบบหนึ่งแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว จากจาริกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการให้ส่วนบุญใน IMA 3 (A), 4(B), 4(C), 6, 6(B), 10, 13, 16(C), 17, 20, 22, 30, 37, 38 และ 39 รวม 15 หลัก จาริกเหล่านี้กล่าวถึงบุญต่าง ๆ ที่ทำได้แล้วและลงท้ายด้วยการอุทิศส่วนบุญนั้น

การอุทิศส่วนบุญที่พบมี 2 รูปแบบ ได้แก่ การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ พบใน IMA 3 (A), 4(B), 4(C), 6, 17, 22, 39 และการอุทิศส่วนบุญให้โดยการระบุชื่อ พบใน IMA 6(B), 13, 16(C), 20, 30, 37, 38 ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การอุทิศส่วนบุญให้โดยไม่ระบุชื่อ พบในจาริก

IMA 3 (A) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่บุพการี ญาติ และสรรพสัตว์ทั้งหมด ดังข้อความว่า

¹⁰⁴ ชู.เปต. 2 (1) / 90 / 37-39

¹⁰⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ศราถ์,” สารานุกรม

“(22-27) . . . ฉลองจำเริญพระราชกุศลนี้กลับนา ถวายไปยังสมเด็จพระบุพการี 4 พระองค์และสมเด็จพระวรวโรบิดาธิราช สนองคุณพระราชบุพการีที่ทรงล่วงลับไปแล้วเป็นอาทิ พร้อมทั้งพระญาติทั้งฝั่งใน 7 ชั่วคน อันมีอยู่เป็นจำนวนมาก ให้รุ่งเรืองในตรีพิธสมบัติเทอญ”

“(67-72)เสร็จแล้วพระองค์โปรดให้ลำดับกระยาบูชาสำหรับเทศกาลสารท . . . (72-78) เพื่อส่งส่วนกุศลไปยังพระญาติบิดรทั้งฝั่งใน 7 ชั่ว และสรรพสัตว์ทั้งฝั่งอันตกใหม่อยู่ในจตุรabayภูมิ ทางด้านบนจนถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจนถึงอเวจี ด้านข้างจนถึงทศทิศจักรวาล ขอผลานิสงส์ในสมเด็จพระมหาอุบาสมหาราชบพิตร ผู้ทรงมีกตัญญูทเวที ทรงปรารภนาส่งกุศลผลบุญนี้จำเริญแก่คนทั้งฝั่งนี้ (78-81) ถ้าคนทั้งฝั่งนี้ไปตกใหม่ในจตุรabayภูมิ ขอเดชผลานิสงส์นี้อาจปลดปล่อยให้รอดภัยจตุรabayไปรุ่งเรืองในตรีพิธสมบัติสมบูรณอีก ถ้าคนทั้งฝั่งนี้ปรารภนาไปเสวยทิพยสมบัติสมบูรณแล้ว ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ ขอไปจำเริญด้วยทิพยสมบัติสมบูรณพิพัฒน์เทอญ จนกระทั่งได้เข้าบวมภิมภิม มหานครนิพพานเป็นที่สุดเทอญ”

IMA 4(B) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่เทวดาทั้งฝั่ง กษัตริย์ ราชวงศ์ มนตรี เสนาบดี พ่อ แม่ พี่น้อง และลูก ดังข้อความว่า

“ออกหลวงอภัยราช และนักออกกรรม . . . ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ จงจำเริญยังพวกเทวดาทั้งฝั่ง เบื้องบนถึงอกนิษฐพรหม ขอจงจำเริญไปยังกษัตริราช ราชวงศ์ ราชมนตรี จตุรงค์ เสนาบดี และแม่พ่อ พี่น้อง ลูก”

IMA 4(C) กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่สัตว์นรกทั้งหลาย ดังข้อความว่า

“(3-10) . . . ถ้าคนทั้งหมดนี้ลงไปอยู่ในจตุรabayภูมิ ให้คนทั้งนี้รอดจากภัยจตุรabay ให้รุ่งเรืองด้วยตรีพิธสมบัติ สมบูรณเทอญ (10-14) ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ จงส่งผลไปยังสัตว์นรกทั้งหลาย จนกระทั่งถึง อเวจีนรกภูมิ ด้วยเดชผลานิสงส์นี้ส่งไปยังสัตว์นรกทั้งหลายจนถึงทศทิศจักรวาลเทอญ”

IMA 6 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติและสรรพสัตว์ทั้งฝั่ง ดังข้อความว่า

“(11-19)เสร็จแล้วข้าจึงแต่งกระยาบูชา สำหรับนิมนต์พระสงฆ์ทั้งฝั่ง 8 องค์ อันทรงบริสุทธิ์ศีลมาทำมงคล . . . เพื่อให้ (ผลบุญ) บรรลุไปยังพระญาติบิดรทั้งฝั่งใน 7 ชั่วอายุคนและสรรพสัตว์ทั้งฝั่งอันตกลงไปในจตุรabayภูมิ ทางเบื้องบนจนถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจนถึงอเวจี ทางด้านข้างจนถึงทศทิศจักรวาล (19-25) นี้คือผลานิสงส์แห่งออกหลวงอภัยราช ผู้มีกตัญญูทเวที

ส่งกุศลผลบุญนี้จำเริญไปยังผู้คนที่ผมอง ถ้าคนเหล่านี้หลงไปตกในจตุรบาบยภูมิ ขอเดชผลานิสงส์นี้จึงปลดปล่อยให้พ้นจากภัยจตุรบาบย ไปรุ่งเรืองในตรีพิธสมบัตินิมุรณอีก (25-30) ถ้าคนทั้งผองนี้ได้ตั้งใจจำเพาะเจาะจงไปเสวยทิพยสมบัตินิมุรณแล้ว ขอเดชผลานิสงส์นี้ ขอไปจำเริญด้วยทิพยสมบัตินิมุรณ พิพัฒน์แต่ประการเดียว จนได้เข้าบพโมกษ์ มหานครนิพพานเป็นที่สุดเทอญ”

IMA 10 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติ ดังข้อความว่า

“นี่เป็นการจัดของถวาย (8-11) สำหรับกุศลผลบุญ ขอทั้งหมดนี้ได้มีจิตลุดตรีพิธสมบัตินิมุรณอย่าหลงไปเกิดในจตุรบาบยนรก แม้กระทั่งหนเดียว ขอพ้นจากภัยจตุรบาบยภูมินรกนั้น ขอไปเกิด ณ โสฬสภวักคพรหมโพ้นเทอญ (11-13) ขอได้เสวยผลอานิสงส์นี้อย่างมากเทอญ **จำเริญไปยังญาติกาทั้ง 7 ชั่วคน** มีทรัพย์ (หรือ) ปราศจากทรัพย์ (ก็ตาม) ให้ได้สมบัตินิมุรณไตรตริงษ์โพ้นเทอญ”

IMA 17 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่พระมหากษัตริย์ เทวดาทั้งผอง สัตว์ทั้งหลาย และญาติ ดังข้อความว่า

“(43-49)บพิตร! ด้วยแรงแห่งผลกุศลกายอันมากมายแห่งเรา นี้ เราจัดกัลปนาให้**จำเริญยศศักดิ์การแห่งพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่ง** เราส่งไปยังเทวดาทั้งผองในเบื้องบน(สวรรค์) ตลอดถึงพรหมโลก เบื้องล่างตลอดถึงบาดาล ด้านข้างตลอดไปจนถึงทศสหัสสจักรวาล ปราภณนาให้สัตว์ทั้งหลายคลายจากทุกขวิบากนั้น ๆ ให้รอดพ้นจากกังวล บรรลุนิมุรณสถานภิมุรณ สมบัตินิมุรณพิภพทุกตัวคนเทอญ (49-53) ส่วนหนึ่งเราส่งไปยังพระญาติ มีอาทิ เช่น ชนนี้ชนก ตลอดชนมาพิธิเมื่อเวลาหลงไปยังจตุรบาบย จงคลายจากทุกขนั้น ๆ ให้ตรงไปเสวยสุขทั่วทุกตัวคนเทอญ”

IMA 22 กล่าวถึงการให้ส่วนบุญแก่ญาติมิตร ดังข้อความว่า

“เดชกุศลผลบุญออกหลวงมโนอุเทน**ส่งไปยังพระญาติมิตรใน 7 ชั่วคนและสัตว์ผอง**อันตกอยู่ในจตุรบาบยภูมิ โดยข้างบนตลอดถึงอกนิษฐพรหม โดยข้างล่างตลอดถึงอเวจี โดยด้านข้างตลอดถึงทศสหัสสจักรวาลนี้”

IMA 39 ให้ส่วนบุญแก่มารดา บิดา และญาติ

“ออกญาวงศาจักรราช และชุมทำวศิริรัตนเกสรและนักหิง นักพรหม นักคง มีจิตใสศรัทธาสร้างกุศลทั้งนี้**ส่งไปยังมารดาบิดา และญาติกาทั้ง 7 ชั่วคน ผู้มีธรรมสัปปุรุษ**”

2. การอุทิศส่วนบุญให้โดยระบุชื่อ พบในจารึก

IMA 6 (B) ให้ส่วนบุญแก่ท่านออกธ

“(14-15) จะสมโภชบวชพระ (ประดับ) ธง ฉัตร กุศลทั้งหมดทั้งหลายนี้ส่งไปยังท่านออกธ”

IMA 13 ให้ส่วนบุญแก่นักมหาเถรวินัย

“แล้วเจ้าหลวงธิเบศให้เงิน 1 ตำลึง มาช่วยนางทงและเจ้าโสมทำกุศลผลบุญนี้ ส่งไปยังสำนักมหาเถรวินัย คือเป็นเสร็จ”

IMA 16(C) ให้ส่วนบุญแก่เจ้านาง นางจัน

“ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสด . . . มาสร้างพระพุทธรูปและองค์พระแก้ว 1 องค์ พระทอง 2 องค์ พระเงิน 1 องค์ (8-10) สร้างจำเรียม ส่งไปยังมีเจ้านาง นางจัน ผลอันสงสันนี้อ่าให้หลงพลัดไป . . .”

IMA 20 ให้ส่วนบุญแก่นางดี

“ชุมนุมเจ้าสุธ เจ้าพระ เจ้าแก้ว นักมหาเถรบรรพตักษิณ (ผู้) มีจิตศรัทธา อาจทำการกุศลผลบุญนี้ ส่งไปยังมีนางดี”

IMA 30 ให้ส่วนบุญแก่พระราชธิดาผู้เป็นสวามี

“(10-13) คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนธผู้มิจิตศรัทธาสร้าง พระพุทธรูป . . . ทั้งนี้เป็นเครื่องเหล็กซึ่งเป็นทาน ทั้งหมดนี้จำเรียมไปยังพระราชธิดาผู้เป็นสวามี”

IMA 37 ให้ส่วนบุญแก่ออกญาเสนาบรรเทศ

“คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมท้าวภักฎญาเกสร ผู้มีจิตใสศรัทธา ทำกิจกุศลผลบุญ เพื่อส่งไปยังออกญาเสนาบรรเทศ (นาง) สร้างพระทอง 1 องค์ น้ำหนัก 10 ตำลึง พระเงิน 1 องค์ น้ำหนัก 6 ตำลึง 6 สลึง เพดาน 5 ผืน ธง 2 ผืน สดับปกรณ 8 ผืน . . .”

IMA 38 ให้ส่วนบุญแก่นักอิม อุง โน ผู้เป็นภรรยาและลูก

“32. เมื่อปราศจากซึ่งภรรยา โศกเหลืออันอ่อนอินทรีย์
จึงก่อพระเจดีย์ บรรจุธาตุรวมกับกระดูกลูก
ฝ่ายลูกทั้งสองคน พ่อผจงทำบุญให้

ทำรวมกันแม่และลูก คือนักอิม อุง โน ไว้ในสถานที่เดียวกัน”

จากจารึกทั้ง 15 หลัก พบการให้ส่วนบุญแก่

1. พ่อ แม่ ภรรยา และลูก
2. พี่น้อง ญาติมิตร
3. กษัตริย์ ราชวงศ์ มนตรี เสนาบดี
4. เทวดา
5. สรรพสัตว์ทั้งผอง
6. บุคคลที่ระบุชื่อ

ใน IMA 3(a) , 4 (c) , 6 และ 22 ได้ให้ส่วนบุญแก่ญาติและสรรพสัตว์ทั้งผองอันตกใหม่อยู่ในจตุราบายภูมิ ทางด้านบนจดถึงอกนิษฐพรหม ทางเบื้องล่างจดถึงอเวจี ด้านข้างจดถึงทศหัทธจักรวาล ใน IMA 17 ส่งส่วนบุญไปถึงเบื้องบน(สวรรค์) ตลอดถึงพรหมโลก เบื้องล่างตลอดถึงบาดาล ด้านข้างตลอดไปจนถึงทศหัทธจักรวาล

และใน IMA 10 ขอให้ผู้ที่มาทำบุญนี้ อย่าหลงไปเกิดในจตุราบายนรก ได้พ้นจากภัยจตุราบายภูมินรกนั้น ขอไปเกิด ณ โสฬสภาวัดคพรหม

จากเนื้อหาดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าคนเขมรโบราณมีความเชื่อเรื่องโลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกอื่น ๆ ด้วย ซึ่งคัมภีร์ที่กล่าวถึงภพภูมิต่าง ๆ มีมากมายหลายคัมภีร์ แต่คัมภีร์ที่อธิบายภาพ ภพภูมิ นรก สวรรค์ ชัดเจนที่สุด คือ หนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่พระมหากษัตริย์ราชธานีแห่งแรกของสยามประเทศได้ทรงรวบรวมข้อความต่าง ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ¹⁰⁶ ซึ่งนักปราชญ์ส่วนหนึ่งเชื่อว่าไตรภูมิเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่เขมรที่ได้รับถ่ายทอดมาจากไทย¹⁰⁷ อาจเป็นไปได้ว่าเนื้อหาจากไตรภูมินี้ส่งผลถึงความเชื่อเกี่ยวกับโลกนรก สวรรค์ของคนเขมร แต่อย่างไรก็ตาม การเชื่อเรื่องโลกมนุษย์ สวรรค์ นรก คงมีอยู่ในสังคมเขมรมาตั้งแต่สมัยพระนครซึ่งได้รับอิทธิพลความเชื่อจากพุทธศาสนา มหายาน โดยมีหลักฐานเป็นภาพสลักนรก 33 ชุม ที่ระเบียงภาพสลักปราสาทนครวัดด้านทิศใต้

¹⁰⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2538) ,11. และยังมีคัมภีร์ที่อธิบายเกี่ยวกับโลกศาสตร์เช่นเดียวกันไตรภูมิพระร่วง ได้แก่ โลกบัญญัติ, โลกปป์ที่ปกสาร และจักกวาฬที่ปนี.

¹⁰⁷ บึงทุกยี, ธิฐภาท ฐเฮา โส ษกุญ ษาญญ์เฮอ (ลักษณะทั่วไปของอักษรศาสตร์เขมร), 34.

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิจักรวาลที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครซึ่งจะนำมาอธิบายเพื่อให้ข้อความในจารึกกระจ่างขึ้นมีดังนี้

จตุรบายภูมิ หมายถึง อบายภูมิ 4 คือ แดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก ได้แก่ นรกภูมิ ตีรัจฉานภูมิ เปตวิสัยภูมิ และอสุรกายภูมิ ¹⁰⁸ **อเวจี** อยู่ในนรกภูมิเป็นชั้นนรกขุมหนึ่งใน 8 ขุม และกล่าวว่าเป็นขุมที่ลึกที่สุดสำหรับลงอาชญาแก่สัตว์ที่มีบาปหนักที่สุด ¹⁰⁹ **อกนิษฐพรหม** หมายถึง มหาพรหมชั้นอกนิษฐา , มหาพรหมชั้นพรหมโลกภูมิที่ 5 ซึ่งเป็นภูมิสูงสุดในสุทธาวาส ¹¹⁰ **โสฬสรูปพรหม** คือ ชื่อภูมิเป็นที่อยู่ของพรหมที่มีรูปร่างมีทั้งหมด 16 ชั้น ¹¹¹ ในไตรภูมิ แยกเป็น 3 ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปรภูมิ อบายภูมิเป็นภูมิหนึ่งในกามภูมิ อกนิษฐาพรหมเป็นภูมิหนึ่งของโสฬสรูปพรหม อยู่ในรูปภูมิ **ทศทิศจักรวาล** หมายถึง หมื่นจักรวาล ในอรรถกถาญาณวิวงศ์ กล่าวว่า เขตมี 3 เขต คือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต โลกธาตุ (จักรวาล) หมื่นหนึ่ง ชื่อว่าชาติเขต จักรวาลแสนโกฏี ชื่อว่า อาณาเขต ส่วนวิสัยเขตไม่มีประมาณ ¹¹²

การทำบังสุกุล เป็นการให้ส่วนบุญในอีกรูปแบบหนึ่งที่พบในจารึกนครวัดสมัยพระนคร คำว่า บังสุกุล (បង្កុក) ตามพจนานุกรมภาษาเขมร หมายถึง กองขี้ดิน กองขี้ฝุ่น หรือสิ่งสกปรก , ที่หมองด้วยขี้ดิน ขี้ฝุ่น , ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในกองขยะ เป็นหมองจากขี้ดิน ขี้ฝุ่น ซึ่งบรรพชิตในพุทธศาสนาถือว่าเป็นผ้าที่ไม่มีเจ้าของ ทิ้งแล้ว รวบรวมมาทำจีวรใช้ตามพุทธบัญญัติ (โดยเฉพาะผ้าสีขาวหรือเหลือง) ที่เหมาะจะนำมาข้อมสี , ทุกวันนี้ ใช้เป็นผ้าที่วางไว้บนโถงศพ โดยนิมนต์ให้บรรพชิตยกเอาไปต่อหน้า ก็เรียกว่าผ้าบังสุกุลด้วย , ใช้เรียกการนิมนต์ภิกษุสามเณรให้มาถือผ้าที่เชื่อมต่อมาจากซากศพหรืออัฐิธาตุมาสวดธรรม “อนิจจา วต สังขารา . . . “ ก็เรียกบังสุกุล บังสุกุล ถ้าใช้ในพระบรมมหาราชวัง ใช้คำว่า “นิมนต์พระสดับปกรณ์” เป็นการเรียกสั้น ๆ มาจากคำเต็มว่า “นิมนต์พระสงฆ์สวดสดับปกรณ์าภิธรรม” คือ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรม 7 คัมภีร์

¹⁰⁸ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิกถา

(กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน , 2544), 317, 683.

¹⁰⁹เรื่องเดียวกัน, 618.

¹¹⁰เรื่องเดียวกัน, 603.

¹¹¹เรื่องเดียวกัน, 582.

¹¹²หอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียง, จักรกวางพีที่ปนี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523),

ประเคน 1 บาท ฝ่ายสามเณรทั้งหมดทั้งที่มาบังสุกุลอนิจจัง ทั้ง (ที่มา) งาน “दार” นั้น เป็นสามเณร 70 ซึ่งประเคนองค์ละ 1 สลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชาศิลาจารย์ เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์ ยกนักคงลูกชายอายุ 8 ปี บุษบาพระธรรม แล้วบุษบาด้วยเงิน 3 บาท จึงซื้อตัวนักคงลูกชาย 7 ตำลึง แล้วนิมนต์มหาสังฆราชาปัญญาลิขิต เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวชบุษบาด้วยเงิน 3 ตำลึง 3 สลึง และถุงปัก ? สักหลาด 1 ถุง ลัทุง 1 ประเคนผ้าขาว 1 และสไบผ้าขาวบาง ทั้งพลู 1 ให้ค่าจ้างคนเล่นดนตรี 7 บาท คิดบวกทั้งหมดต้องเป็นเงิน 3 ชั่ง. . .”

दार ภาษาเขมร มีรูปเป็น ฝักร ในพจนานุกรมภาษาเขมร อธิบายไว้ว่า เป็นคำบาลีสันสกฤต แปลว่า การเดินข้าม , การข้าม เป็นชื่องานบุญเล็กอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา เป็นบุญทักษิณานุประทาน (ทานที่อุทิศให้ผู้ตาย) ทายก (ผู้ให้ทาน) นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสดุดีปกรณาภิธรรม และติโรกฐตสูตร (ชื่อพระสูตรหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก เรียกสั้น ๆ ว่า ติโรก เป็นธรรมสำหรับสดุดีอุทิศส่วนบุญ) เมื่อ ภาบัวตฤ คือ การตัดข้าวใส่บาตรที่เรียง ๆ กันให้ข้าวพอดีกับจำนวนบาตรแล้วจึงอุทิศส่วนบุญให้แก่บุพเพตบุคคผล ซึ่งล่วงลับไปแล้ว¹¹⁴ นอกจากทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว จากจารึกยังได้นิมนต์พระสังฆราชาเทศน์มหาชาติ และอานิสงส์ต่าง ๆ มีการยกลูกให้เป็นทาน ถวายเงินและสิ่งของเป็นถุง ผ้าขาว และพลู และมีการจ้างดนตรีมาเล่นในงานด้วย

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 3 ปัตตานุโมทนาเมัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น

ปัตตานุโมทนาเมัย บุญสำเร็จด้วยอนุโมทนาส่วนบุญที่เขาให้, คำว่า ปัตติ มีหลายความหมาย ความหมายหนึ่ง คือ ส่วนบุญ¹¹⁵ อนุโมทนา คือ ทำใจให้ยินดีไปตาม, ความชื่นชม¹¹⁶ สนธิกันเป็น “ปัตตานุโมทนา” ยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้ หรือเขาไม่ให้ก็ยินดีไปตาม เช่น เห็นเขาทำดีทำชอบ เห็นเขาทำบุญ ก็ทำใจให้เบิกบานยินดีไปตาม การอนุโมทนาบุญของเรา เป็นเครื่องกำจัดความริษยาความดีของเขา ได้จัดเข้าในทานเมัย. ปัตตานุโมทนาเมัย ยังหมายถึง ความ

¹¹⁴ ฤๅสาสธบฎิกุฎ. วัชธาสุทฺธยเฐว ภาตตี ๑, ๒, 305.

¹¹⁵ มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิคุ เล่ม 5 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, 2531), 2125.

¹¹⁶ มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิคุ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, 2530), 217.

พลอยยินดี ได้รับความดีงามของผู้อื่น¹¹⁷ การอนุโมทนายังเป็นการอุทิศส่วนบุญต่อหน้า เมื่อเราได้กระทำบุญในส่วนของท่าน ศีล ภาวนาแล้ว หากมีญาติมิตรหรือคนใกล้ชิดได้ร่วมอนุโมทนาเพื่อมีส่วนในบุญนั้น เขาจะได้รับส่วนบุญนั้น¹¹⁸

รูปแบบการอนุโมทนาส่วนบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครมีทั้งที่มีการกล่าวอนุโมทนา และการมาเป็นพยานในการทำบุญ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.การอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น ที่พบในจารึกมีจำนวน 10 หลัก ได้แก่ IMA 1 , 2 , 4 (A) , 4 (C) , 9 , 10 , 16(B) , 17 , 25 และ 29 ใน IMA 10 ได้พบการช่วยอนุโมทนาเป็นเงินในลักษณะการบริจาคร่วม ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 1 ความว่า

“คนทั้งหลายที่มีจิตใจเลื่อมใส แล้วยอมยั้งประโยชน์ให้สำเร็จ (ดังนั้น) สาธุชนทั้งหลาย **พวกท่านทั้งหลาย จงร่วมอนุโมทนาเถิด**”

IMA 2 ความว่า

“ข้าเจ้าได้เห็นสมเด็จพระราชาบุตร . . . ปฏิสังขรณ์ . . . **ข้าเจ้ายินดีอนุโมทนาด้วยสมเด็จพระราชาบุตรเป็นล้นพ้น**”

IMA 4 (A) ความว่า

“นักมหาสังฆราชาพระธรรมเขต **ช่วยอนุโมทนาเป็นพยาน** นักมหาสังฆราชา พระสุเมธช่วยอนุโมทนา”

¹¹⁷ อภิธรรมตถุสงฺคหฎีกา 29, 171 อ้างถึงในกรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษา นักธรรมชั้นตรี, 20.

¹¹⁸ พระมหาสุพจน์ คำน้อย, “การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 40.

IMA 4 (C) ความว่า

“นักเจ้าภิกษุ อ่า นักสิทธิ์เป็นสักขีพยานอันสูงส่ง ช่วยอนุโมทนา หลานทั้ง 7 ชั่วคน กัลยาณมิตร เพื่อนรักและคนผู้มีคุณ สัปบุรุษ (ผู้เคย) บำเพ็ญ เลี้ยงดู ถ้าคนทั้งหมดนี้หลงไปอยู่ใน จตุราบายภูมิ ให้คนทั้งนี้รอดจากภัยจตุราบาย ให้รุ่งเรืองด้วยตรีพิทธสมบัติ สมบูรณ์เทอญ”

IMA 9 ความว่า

“ถ้าผู้ยิ่งใหญ่คนใดช่วยอนุโมทนา และขัดขวางไม่ให้มีผู้เอาคนไปเป็นทาส ให้ผู้ใหญ่นั้นได้ไป เสวยตรีพิทธสมบัติตราบถึงนิพพานเทอญ”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญาเจ้าโสม ช่วยอนุโมทนาเป็นเงินสลึง 1 แม่อบช่วย 1 สลึง แม่สุก 1 สลึง นักใน 3 สลึง แม่สุช 2 สลึง แม่มา 2 สลึง อารวรรณ์ 1 เพ็อง แม่พระ 2 สลึง นักปัญญาสุธรรม 1 บาท นักอุทัย ปัญญา 3 บาท 3 สลึง”

บทกวีทศกวีติลปากร สรวงนลิขสิทธิ์

IMA 16 (B) ความว่า

“เจ้าพรหม เจ้าเพา เจ้ารัตน์ เจ้าตรง และคนทั้ง 4 นี้ มีจิตยินดีศรัทธา มาอนุโมทนาพร้อมกัน ณ ที่เดียวกันนี้ กับนิกนางศร และนางมลนั้น”

IMA 17 ความว่า

“ข้างฝ่ายญาติทั้งหมดนี้ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเชษฐ และนางสุส ผู้มีจิตศรัทธาในอาสูสนี้รอด พันไปเป็นไพร่ฟองแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้เลย”

IMA 25 ความว่า

“... ยังมีเจ้าเพา แม่อ่า ผู้เป็นน้อง และเจ้าพรหม แม่แป้น เจ้าสุช แม่สวส เจ้าธน เจ้ารส แม่เพา เจ้า พรหมโสด แม่โมกข์ เจ้าพรหมนัย แม่โอ แม่มูล แม่เนา ซึ่งเป็นหลาน ผู้มีจิตศรัทธาสโมสรรอนุกุล พร้อมกับอนุโมทนาเป็นกุศล ร่วมกับมหาสังฆราชาผู้ถึงอนิจกรรมไปแล้ว”

IMA 29 ความว่า

“เจ้าพญามโนเนตร 1 นักโน 1 ตลอดทั้งญาติกา พี่น้อง ลูกหลาน ซึ่งมาช่วยสร้างกุศลอนุโมทนา **พร้อมกัน** เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระมนตรีสงคราม ที่วัดพระองค์มหาสังฆราชพระราชศิลาจารย์”

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องการอนุโมทนาไว้ว่า “ผู้มีปัญญา รู้ความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมให้ทานในกาลที่ควรให้ เพราะผู้ให้ทานตามกาล ในพระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติที่ตรง ผู้มีใจคงที่เป็นผู้มีใจผ่องใส ทักขินาทานจึงจะมีผลไพบูลย์ ชนเหล่าใด ย่อมอนุโมทนา หรือช่วยเหลือในทักขินาทานนั้น ทักขินาทานนั้นย่อมไม่มีผลบกพร่อง เพราะการอนุโมทนาหรือการช่วยเหลือนั้น แม้พวกที่อนุโมทนาหรือช่วยเหลือย่อมเป็นผู้มีส่วนแบ่งบุญ เพราะฉะนั้นผู้มีจิตไม่ทอดทิ้ง จึงควรให้ทานในเขตที่มีผลมาก บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก”¹¹⁹

2.การมาเป็นพยานในการทำบุญ เป็นวิธีหนึ่งในการมาช่วยเหลือและอนุโมทนา พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร จำนวน 23 หลัก ได้แก่ IMA 6 , 9 , 11 , 14 , 15 , 16(A) , 16(B) , 16(C) , 17 , 18 , 19 , 20 , 21 , 23 , 24 , 25 , 26 , 28 , 30 32 , 33 , 35 และ 37 จารึกส่วนใหญ่ จะกล่าวถึงผู้มาเป็นพยานซึ่งมีจำนวนมาก มาร่วมในการทำบุญ เนื้อหาของจารึกเริ่มต้นด้วยวันเวลาที่มาทำบุญ ตามมาด้วยผู้เป็นประธานหรือผู้นำทำบุญ สิ่งที่น่ามาทำบุญ และที่ขาดไม่ได้ คือ รายชื่อคนทั้งหมดที่มาเป็นพยานในการทำบุญซึ่งมีส่วนร่วมในบุญนั้นด้วย มีทั้งผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ พระสงฆ์ ภิกษุ สามเณร และสามัญชน ในจารึกส่วนใหญ่ได้แยกพยานออกเป็นฝ่าย คือ ฝ่ายสงฆ์และฆราวาส การมาเป็นพยานในการทำบุญที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้ ส่วนใหญ่เป็นการมาเป็นพยานในการปล่อยทาส ดังรายละเอียดดังนี้

IMA 6 ความว่า

“(ออกหลวงราชเดชะ)ให้ออกหลวงจักรีอินแสงถือคำสั่งการปล่อยทาสทั้งผองนั้นให้มัน ขณะนั้นมี เจ้ากุศล 1 เจ้าอน ลูกเขาเอง 1 พงศาบรเทศ 1 ออกหลวงราชอุปการ 1 นักสังวรสัตถา 1 ออกหลวงพงศานุกุล 1 เจ้า . . . 1 เจ้าจันทร์ 1 นักเสด็จพระยศธร 1 นักมหาเถรศร 1 เจ้านอก 1 เจ้าชัย 1 เจ้าอน 1 เจ้าโนก 1 คนทั้งหมดทั้งหลายนั้นเป็นสักขี”

“(30-42) เมื่อครั้งนักสมเด็จพระมหามงคลพิตร นักสมเด็จพระราชโรจิสุมหะ นักสมเด็จพระมหาอดุลย์ นักสมเด็จพระธรรมบารมี นักสมเด็จพระอินททิพจักขุ นักสมเด็จเมก

¹¹⁹ อ.ป.ญ.จ.ก.จ.ก. 3 / 36 / 83 - 84

นักมหาเถระพระธรรมอริยะ นักปัญญาสุทธ นักสมเด็จพระปราชญานันท์ นักสมเด็จพระปัญญาเชกฐ์ นักบวรปัญญาทั้ง 2 องค์ นักเสด็จสุเมธปัญญา นักเสด็จพระอินทร์ไกลาส นักเสด็จพระราชกวี นักมหาเถระอริยพิกฐาน นักมหาเถระวิริยปารมี นักพระมุนิสธรรม นักมหาเถระบวรคาถามหาบาลี นักมหาเถระบวรทักษิณ สมเด็จพระครูทั้งหมด เถรานูเถระ ภิกษุสงฆ์สามเณรทั้งผองเป็นสักขีพยาน เจ้านก เจ้านุก เจ้าโมกรับรู้ทั้งหมด (42-48) (ให้นักออกหลวงจักรีอินแสง)

IMA 9 ความว่า

“ศุภมัสดุ 1539 มะเส็ง นักษัตร ทูติยาสาธ ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร มีการชุมนุมนักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร และ นักพระสุคนธ์มหาบพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชจิสมุหะ นักพระอดุลยเชกฐ์ นักพระพรหมรัตน์ นักพระธรรมกาย นักพุทธานาม นักสมเด็จพระโมก นักพระธรรมอริยะ เถรานูเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง เป็นสักขีพยาน”

“(20-22) ข้างฝ่ายญาติออกญามีพญาชัย 1 พระมุนีสมาต 1 อาตุล 1 แม่สร 1 แม่แง 1 ญาติทั้งหลายนี้ ช่วยรับรู้ด้วยเทอญ”

“(31-32) ฝ่ายผู้เป็นพยาน มีสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์อาจารย์เราเป็นประธานสูงสุด ฝ่ายพระสงฆ์มีนักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร นักสมเด็จพระโมกบพิตร นักสมเด็จพระธรรมอริยะบพิตร นักสมเด็จพระบรมมณีบพิตร นักสมเด็จพระอุทัยปัญญาบพิตร นักพระอริยบพิตร นักพระมหาเถรพรหมบพิตร นักพระสมณธรรมบพิตร และเถรานูเถระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ข้างฝ่ายฆราวาส มีเจ้าหลวงมนตรีพิราภา เจ้าราช พระวิชาสมถ์ และลูกหลานเผ่าพันธุ์มหาสัปปุรุสเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นสักขีพยาน”

IMA 14 ความว่า

“ศุภมัสดุ ชยาดิเรก 1553 นักษัตร ปีมะแม เดือนเชษฐ ขึ้น 3 ค่ำ วันจันทร์ ชุมนุมพระสงฆ์ทั้งหลาย มีนักเถิง นักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร และนักสมเด็จพระบวรสัตถา นักสมเด็จพระโมคคัลลา ทั้งสมเด็จพระเถรานูเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง (ให้ตายศราช)

(12-21) ข้างฝ่ายคฤหัสถ์ที่เป็นพยานโสด : ออกหลวงภานุบรรณราช ออกหลวงฉิบดวงศา นักตายศราช ยายมาส ยายชัย แม่เกศ แม่แง เจ้าอิน เจ้าจำเริญ พี่น้องทั้งหมดนี้ ถ้าเอาชีชั้ยนี้ไปเป็นข้าวรับใช้อีก ให้สายฟ้าที่ฟาดต้นไม้ทุก ๆ ทิศก็ตีอย่างถูกเลย ให้ถูกคนทั้งหมดนี้เท่านั้น

IMA 16 (A) ความว่า

“ศุภมัสดุ ชยชาติเรก เอก (ศก) 1553 นักษัตริ ปีมะแม เดือนกฤตিকা ข้างขึ้น วันอาทิตย์ การชุมนุมมี นักเียง นักสมเด็จพระมหามงคล มหาสังฆราชบพิตร นักพระมหาสมุหุจิบพิตร นักพระ ปราชญานันทบพิตร นักพระราชศัลยาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จสุเมธปัญญา บพิตร สมเด็จพระครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ทั้งผอง (ที่) เป็นประธาน เป็นพยาน ข้างฝ่ายคน ที่มาในพิธีศพนั้นมีนักสมเด็จพรหม 1 นักมหาเถรอดุลยเขตปัญญา 1 นักสมณวิวร 1 และคนทั้ง 3 นี้มายกศพนางพระยศ . . .”

IMA 16 (B) ความว่า

“ศุภมัสดุ มังคลาติเรก 1554 ศก วอก นักษัตริ เดือนภัทรบพ แรม 15 ค่ำ วันจันทร์ การชุมนุมมีนัก พระมหามงคลบพิตร นักพระราชศัลยาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร ทั้งสมเด็จเถรานุเถระ ภิกษุ สงฆ์ทั้งผองอันเป็นสักขีพยานประธาน (ให้นักนางศร)”

IMA 16 (C) ความว่า

“..เถร นาง ผู้เป็นพยาน ข้างฝ่ายคฤหัสถ์โสดมีเจ้ามะ เจ้าสุส นางนง เจ้าโสม นางเนา เจ้า นง เจ้าปัญญา เจ้าโน แม่ศรีและแม่ แม่รส แม่อุ คนทั้งนี้มีจิตศรัทธา มาสร้าง . . .”

IMA 20 ความว่า

“ประการหนึ่งฝ่ายสงฆ์มีนักเียง นักมหาสังฆราช พระธรรม เขตบพิตร มีนัก นักเียง นัก สมเด็จปราชญานันทบพิตร มีนักสมเด็จพระอินทรไภลาสบพิตร มีนักสมเด็จอุทัยเชษฐ ์ บพิตร มีนักเียง นักมหาสังฆราช พระราชศัลยาจารย์บพิตร นักสมเด็จสุเมธปัญญาบพิตร นักสมเด็จสุเมธบารมีบพิตร นักสมเด็จพรหมบพิตร นักสมเด็จพรหมรัตน์บพิตร นัก สมเด็จจบวรคาถาบพิตร ทั้งสมเด็จพระครูเถรานุเถระผอง ซึ่งเป็นสักขีพยาน . . . (15-19) ประการหนึ่งฝ่ายคฤหัสถ์ มีเจ้าโสม นางโดย นางอบ นางอน เจ้านง นางศรี เจ้าโน นาง เกศ เจ้าบุก นางบาย นางสุส เจ้าผล แม่กับลูก และพญาเทพราช เจ้านงเจ้ามาส เจ้าชาล ซึ่งเป็นพยาน”

IMA 21 ความว่า

“ผู้ใดเป็นสักขีพยานนั้นมีสมเด็จองค์สรรเพชญ์ดาญาณเป็นสักขีพยานแลฝ่ายสงฆ์โสด มี นักเียง นักพระธรรมเขต มหาสังฆราชบพิตร มีนักสมเด็จพระอินทรไภลาสบพิตร นัก

สมเด็จพระบรมนียบพิตร นักสมเด็จสุเมธบพิตร นักพระมหาเถรบรรพตกัณเฑาะ นักพระมหาเถรอธิษฐาน นักมหาเถรอุทัยปัญญา นักมหาเถรสมณปัญญา ชุมนุมสมเด็จพระครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ผองทั้งหลาย ฝ่ายคฤหัสถ์ มีมหาสมุท พระธรรมภาสิการ เจ้าหลวงสุพรรณชัย เจ้าตรีราชา เจ้าภิม มหาสัปบุรุษทั้งผอง เป็นจำนวนมากเป็นสักขีพยาน”

IMA 23 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี ศรีทศาติเรก 1561 ศก เกาะ นักษัตริ เตือนผลคุณ แรม 7 ค่ำ วันอังคาร ชุมนุม นักมหาสังฆราช พระธรรมเขต มหาบพิตร นักสมเด็จปราชญ์นันท์ นักอดุลยธรรม นักมหาเถรเมธีเชษฐ นักสมเด็จสุเมธปัญญาบพิตร ทั้งเถรานุเถระผอง ซึ่งเป็นสักขีพยาน (ของ) นางแก้ว เจ้าอุ เจ้าพรหม เจ้าปราบ แม่ธาน แม่สอ . . . (12-15) ข้างพยานฝ่ายคฤหัสถ์โสด มีพระภานุบรรณราช 1 ออกหลวงอธิเบศวงศา 1 พระเมธีราช 1 พระสุเรนทร์ เจ้าภา เจ้าสวด เจ้าปราบ 1 เจ้าอิน 1 เจ้าจัน 1 เจ้านง 1 เจ้าทาง 1 เจ้าอุ เจ้าอน แม่พระ 1”

IMA 25 ความว่า

“ศุภมัสดุ มงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1584 ศก นักษัตริ ปีชวด แรม 8 ค่ำ บุษยมาศ วันพฤหัสบดี ชุมนุมมหาสังฆราช พระราชสมุขมกลศิลาบพิตร นักเยิง นักสมเด็จบรรพตกัณเฑาะ นักสมเด็จอุทัยปัญญาบพิตร นักสมเด็จสถิตถาวรณบพิตร นักสมเด็จคาถาจารย์บพิตร ทั้งสมเด็จพระครูเถรานุเถระ สามเณรผอง ฝ่ายคฤหัสถ์มีนักพระอินทรเยิง นักพระสูตรพระองค์ 1 นักพระอภัยราชา 1 นักแหว 1 นักนุ 1 นักนง 1 นักพรหม 1 (11-12) คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยาน”

IMA 28 ความว่า

“(3-11) ครานั้นมีสมเด็จพระราชมวงคณมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระราชศิลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระมหาปฐมมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระธรรมสถิตถาจารย์บพิตร ตลอดจนภิกษุเถระสามเณรจำนวนมาก ซึ่งเป็นสักขีพยาน ฝ่ายคฤหัสถ์มีนางมาน เจ้าลิก นางบุษย์ พระวงศานายก นางมาน พระรามเสนา นางชราม เจ้าโน นางสี คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยาน มีจิตศรัทธาช่วยร่วมอนุโมทนากับนางเหียมในการปลดปล่อยอาสิงให้เป็นอิสระสิ้นมลทิน”

IMA 30 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1606 ศก ชวด นักษัตร แรม 1 ค่ำ เดือน
กรรตัก วันอังคาร กล่าวคือ มีชุมนุมมหาสังฆราชพระสุมงคลบพิตร มหาสังฆราชพระราช
ศิลาจารย์บพิตร สมเด็จพระสุรปัญญาบพิตร สมเด็จพระบรมวินัยบพิตร สมเด็จพระเชษฐ
ศิลาพันธ์ สมเด็จพระเชษฐสัตถา สมเด็จพระปรวิภู สมเด็จพระปัญญาวิชัย พระปัญญา
พิฑูร พระมหาเถรสมณเกียรติ นักบวรโพธิ ฝ่ายคฤหัสถ์มีเจ้าพญารามเดโช พระมนตรีอิ
เบศ พระชิตกษัตริย์ พระมโนอินทรชิต นางทา นางศร เจ้ามม เจ้านวด นางศรี นางสุข
นางไข แม่สิริก (10-13) คนทั้งนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานแก่นางคนผู้มิจิตศรัทธาสร้าง . . .”

IMA 32 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1609 นักษัตร ปีกะเอว เดือนมาฆะ แรม 7 ค่ำ
วันที่ 2 (=จันทร์) ชุมนุมนักสมเด็จพระสังฆกรรมบพิตร นักสมเด็จพระบวรปัญญาบพิตร
นักทวบพิตร นักไตร ฝ่ายคฤหัสถ์มีเจ้าจาง พระไสย นางรัตน เจ้าจันทร์ นางโจว นาง
นันท์ นางแนว ซินิม (6-9) คนทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานของนางแป้น”

IMA 33 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี ศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1612 ศก มะแม นักษัตร ขึ้น 14 ค่ำ เดือน
เจตร วันเสาร์ กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุมงคลมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระวรเชษฐ
สัตถามมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระอริยปัญญา พระมหาเถรมนิสุธรรม พระมหาเถรบวร
ขันติ พระอริยปทุม พระปัญญาพิฑูร พระบวรบาลี นักฆูร นักทรง นักสิย์ ฝ่ายคฤหัสถ์มี
พระสุภาเทพดาสวส นักพระเสนาสมบัติ ชิติก นักชี นักออกหมื่นอีย ฝ่ายสตรีมียายนาง
นางเพา นางปุก นางคำ นางแป้น นางไกร นางแป้น นางชาติ (11-16) คนทั้งหลายเหล่านี้
เป็นสักขีพยานของนักอวด นักหมื่นเชียม นางมาน”

IMA 35 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาติเรก 1620 นักษัตร ศก ขาล แรม 1 ค่ำ เดือน
วิสาขะ วันอาทิตย์ กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุมงคลมหาสังฆราชบพิตร และสมเด็จพระราช
ลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาพิฑูรมหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระเชษฐ
บพิตร สมเด็จพระคาถาบารมีบพิตร สมเด็จพระปัญญาวินัยบพิตร สมเด็จพระอริยวงศาบพิตร
สมเด็จพระสมณวินัย สมเด็จพระพรหมรัตนบพิตร สมเด็จพระวรอุทัยบพิตร สมเด็จพระอุทัย

ปัญญาบพิตร สมเด็จพระไตรบาลี ฝ่ายคฤหัสถ์มีนักรเจ้าพญาเสนาธิบดี นักรเจ้าพญาไชยพระองค์ ชีเด็ก นางเนี่ยว ชีตูก นางดุดะ ชีอินทร์ นางนีย์ พระอภิกเสนา นางคุง ดูนคำ ดูนชรา นางโอง นางโงว ชีศรี เจ้าดุนแป้นเอง นางเขจิน (11-14) คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของนางแป้น นางโงว”

IMA 37 ความว่า

“(29-40) . . . ถึง ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรีศุภมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาดิเรก 1622 นักษัตริ ปีมะโรง เดือนมาฆะ ขึ้น 8 ค่ำ วัน 1 (=วันอาทิตย์) กล่าวคือ มีชุมนุมสมเด็จพระสุเมงคัล มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระวรเชษฐ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระเชษฐสัตถา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระราชสัตถา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระองค์ทิพจักขุ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาพิฑูร มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระธรรมศีลาบารมี มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระสัตถาวงศ์ มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระพุทธวงศา มหาสังฆราชบพิตร สมเด็จพระปัญญาวิไนย พระสังวรบาลีบพิตร พระสัตถาบาลีบพิตร พระไตรบาลีบพิตร ทั้งภิกษุเถระสามเณรเป็นจำนวนมาก ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกญาเสนาธิบดี ออกญาเทศนายก เจ้าโอง ออกหมื่นเสน่หังรัก ชีหุด ทั้งลูกภรรยาออกญาเอง (40-43) คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยานของชุมทำวักัญญาเกสร”

ผู้มาเป็นพยานแบ่งออกเป็นฝ่ายสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์ ในฝ่ายคฤหัสถ์ได้แยกเป็นชายหญิง พบใน

IMA 18 ความว่า

“ศุภมัสดุ สวัสดิ์ ศรี อภิมงคล พหุลเจษฎา ชัยยาดิเรก 1555 ศก ระกา นักษัตริ เดือนวิสาขะ แรม 2 ค่ำ วันศุกร์ ชุมนุมนักกวนโมกษ แม่สุส แม่องค์ เจ้าญาณ เจ้าพรหมพิจิตร เจ้าพระ เจ้าแก้ว เจ้าโตง แม่อำ แม่ดี แม่ชัย แม่รส แม่สร คนทั้งหมดนี้มาสร้างกุศลผลบุญ . . . (12-17) ฝ่ายพยานนักกวนโมกษมีเหล่าอริยสงฆ์ มีนักเียง นักสมเด็จพระมุณีสัตถาบพิตร นักเียง นักสมเด็จพระมุณีเชษฐบพิตร นักเียง นักสมเด็จปัญญาอุทัย นักบวรมุณีบพิตร ทั้งกมรเตงภิกษุ เถรานูเถระสามเณร เป็นจำนวนมาก คือ เป็นประธาน (ให้) นักกวนโมกษนี้ (17-19) ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกหลวงอติเบศ เจ้ามณีวร เจ้าสมณี เจ้าโอง เจ้าอน เจ้าพระ (19-21) ฝ่ายสตรีมีแม่ดี แม่แกน แม่ยศ แม่แก้ว แม่สุร คนทั้งหมดนี้เป็นพยาน”

IMA 19 ความว่า

“. . . (12-19) (ในการนี้) มีชุมนุมสงฆ์ มีนักเียง นักสมเด็จพระมุณีสัตถาบพิตรและนักสมเด็จบวรคาถาบพิตร นักสมเด็จพระมุณีเชษฐบพิตร นักสมเด็จปัญญาอุทัยบพิตร ทั้งสมเด็จ

เถรานูเถระ สามเณรผอง ซึ่งเป็นพยาน ฝ่ายคฤหัสถ์มีออกหลวงราชอินทราสามิภรรยา
เจ้าญาณสามิภรรยา เจ้าสมณี เจ้ามโหสถ เจ้ามณีวรร เจ้าพรหม เจ้าพระ ฝ่ายสตรีมี
กัญ 1 ญาณแอบ 1 แม่สูส 1 แม่อำ 1 แม่ดี 1 แม่สูส 1 แม่สูร 1 คนทั้งหมดนั้นเป็นพยาน
(ให้) แม่สูสนี้”

ในจารึกบางหลักระบุว่ามิญาติมาเป็นสักขีพยาน พบใน

IMA 9 ความว่า

“ศุภมัสดุ 1539 มะเส็ง นักษัตร ทูติยาสาธ ขึ้น 2 ค่ำ วันอังคาร มีการชุมนุมนักพระธรรมเขต
มหาสังฆราชบพิตร และ นักพระสุคนธ์มหาบพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชจิสมุหะ
นักพระอดุลยเชฏฐ์ นักพระพรหมรัตน์ นักพระธรรมกาย นักพุทธาราม นักสมเด็จโฆก นัก
พระธรรมอริยะ เถรานูเถระภิกษุสงฆ์ทั้งผอง เป็นสักขีพยาน”

“(20-22) ข้างฝ่ายญาติออกญาติพญาชัย 1 พระมุณีสมัต 1 อาตุล 1 แม่สร 1 แม่แง 1 ญาติ
ทั้งหลายนี้ ช่วยรับรู้ด้วยเทอญ”

IMA 24 ความว่า

“... (14-22) มีชุมนุมนักเถิง นักสมเด็จปราชญ์นันทบพิตร นักพระราชาศิลาจารย์ มหา
สังฆราชบพิตร นักวินัยธรบพิตร นักพระสังฆราชา มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จพระ
ธรรมสารีริกบุตรบพิตร นักมหาเถรบรรทักขิณบพิตร สมเด็จสุเมธบพิตร ทั้งสมเด็จพระ
ครูเถรานูเถระ สามเณร เป็นจำนวนมาก ฝ่ายศิษย์ของพระองค์โสดมินักมหาเถรเมณิเชษฐ
บพิตร นักสมเด็จบรรทักขิณบพิตร นักสมเด็จพระวรเชษฐบพิตร นักแก้ว นักสุข นักไน
นักธรรมเมณิ นักธรรมสุต นักสมณปัญญาพร้อมทั้งสามเณรน้อยใหญ่ เป็นจำนวนมาก ซึ่ง
เป็นสักขีพยาน ฝ่ายฆราวาสโสดมินักพระมโน พระองค์ นักพระมหาสมัตต์ พระสังฆการี
ทั้งกรมการเป็นจำนวนมาก ฝ่ายญาติของท่านมี ตายศ พระมณีราชา พระสุรินทร์เจ้า และ
บัณฑิตอินทร์ เจ้าสารมนตรี พระเจ้าจักรี แม่แกน เจ้าโนก พระอินทรจักรี เจ้าสูร ฝ่ายสตรี
มีนางนง นางอำ (27-33) กรมการทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานรับรู้ธรรมดา... ”

บางครั้งแม้ในจารึกจะไม่ได้ใช้คำว่า สักขีพยาน แต่เนื้อความก็บอกลักษณะการเข้ามา
ชุมนุมในฐานะพยาน มาช่วยอนุโมทนา พบใน

IMA 17 ความว่า

“ (22-28) ... ลู 1554 ศก วอก นักษัตร อาสาธ บุรณมี พุทฺธิสบัติ ชุมนุมสงฆ์ นักพระราชาศิลา
จารย์ มหาสังฆราชบพิตร นักสมเด็จพระมหามงคลบพิตร นักพระมหาสมุหะ นักสมเด็จ

ปราชญานันท์ นักสมเด็จพระโมคคัลลา นักสมเด็จพระสุเมธ นักสมเด็จพระบวรมุณี นักมหาเถรอุทัยปัญญา (28-30) ชุมนุมฝ่ายคฤหัสถ์โสด มีเจ้าสุคนธราช เจ้าปัญญาเทวราช นักรธรรม นักเจ้าภิกษุอินทร์ นักเจ้าภิกษุสมัน เจ้ายศ เจ้าสมัน นางสูส (30-32) ข้างฝ่ายญาติทั้งหมดนี้ ช่วยอนุโมทนากับเจ้าเซษฐี และนางสูส ผู้มีจิตศรัทธาให้อาสูสนี้รอดพ้นไปเป็นไพร่ฟ่องแผ้ว สะอาด ปราศจากหนี้เลย”

สักขีพยานที่มีเพียงพระสงฆ์ สามเณร พบใน

IMA 11 ความว่า

“ศุภมัสดุ ชยาดิเรก 1550 สัมฤทธิศก มะโรง นักษัตร เดือนวิสาขะ ขึ้น 13 ค่ำ วันจันทร์ มีชุมนุมนักพระธรรมเขตมหาสังฆราชบพิตร และนักปราชญ์ปัญญา และนักสมเด็จพระปัญญาเซฐี นักอ่ำ นักปัญญาทัสสี คนทั้งหมดนี้เป็นสักขีพยาน (ให้เจ้าอุทัยสมัตถ์ และนางมาศ)

IMA 15 ความว่า

(นักสมเด็จพระอริยวงศารม) “. . . อาราธนา นิมนต์ กมรแดงสงฆ์ทั้งผอง มีนักสมเด็จพระปถมมุณี บพิตร นักพระมหามงคล นักพระราชาธิราช นักอินทรไกลาส นักพระบวรสัตถา นักพระมหาโมคคัลลาและนักพระราชาศิลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร ทั้งสมเด็จพระครูเถรานุเถระ ภิกษุสงฆ์ เป็นประธาน เป็นพยาน”

IMA 26 ความว่า

“. . . สมเด็จพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย เป็นอาทิ ที่สำคัญที่สุด คือ สมเด็จพระมหาสังฆราช สุ่มงคลศิลาจารย์ มหาสังฆราชบพิตร และนักสมเด็จพระปราชญ์ นักสมเด็จพระอุทัยปัญญา นักสมเด็จพระบวรธรรมา นักสมเด็จพระอริยวงศา นักสมเด็จพระราชาธิราช นักสมเด็จพระมหาบาลี นักอดุลญาณ นักปัญญาภิน สมเด็จพระเถรานุเถระ ซึ่งเป็นพยานรับรู้ เมื่อเวลาที่นางเทียมมาจัด ฉลองพระ ณ บนลานพระที่นั่งนั้น”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 4 สิลมัย บุญเกิดจากการรักษาศีล

ศีล ตรงกับภาษาบาลีว่า สील ตามศัพท์แปลว่า ปกติ หมายความว่า คนที่มีกาย วาจา ใจเป็นปกติ ไม่ถูก โสกะ โทสะ โมหะ ครอบงำ และชักไปทำชั่วทำผิด ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย , ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย

และวาทาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม , การรักษาปกติตามระเบียบวินัย , ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ , ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาทาให้ดียิ่งขึ้น , ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีพ¹²⁰. ในพระวิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึง คีล ว่าเป็นการทรงไว้ซึ่งกุศลกรรมทั้ง 3 คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม และได้บอกถึงอานิสงส์การรักษาคีล 5 ประการ

อานิสงส์ที่ 1 บุคคลนั้นย่อมจะได้กองสมบัติอันมาก บังเกิดขึ้นแก่ตน เพราะมิได้ประมาท

อานิสงส์ที่ 2 ย่อมมีกิตติศัพท์กิตติคุณพึงเฟื่องไปในทิศานุทิศทั้งปวง

อานิสงส์ที่ 3 จะได้สู่ท่ามกลางบริษัท คือ ชัตตยบริษัท คือ พรหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท และสมณบริษัท ย่อมองอาจ แก้วกล้า เหตุเพราะปราศจากโทษ มิควรมีบุคคลจะพึงตีเตียนตน

อานิสงส์ที่ 4 ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส มิได้หลงลืมสติ

อานิสงส์ที่ 5 เมื่อสู่มรณะ จะได้ไปบังเกิดในมนุษย์สุคติ และสวรรค์สักคเทวโลก¹²¹

การรักษาคีล ที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครมีเพียง 1 หลักเท่านั้น คือ IMA 2

IMA 2 ความว่า

“อนึ่งโสด (สมเด็จพระราชมารตามหากัลยาณวัตต์ศรีสุชาดา) มีสังจาธิษฐานจะเป็นอุบาสกรัตน์ ถือเบญจคีล พยายามรักษาคีลแปด ณ วันขึ้น 8 ค่ำ และแรม 8 ค่ำ เป็นปกติ จนกระทั่งถึงอายุขัย อันเป็นที่สุด”

ในจารึกกล่าวถึง เบญจคีล หรือ คีล 5 เป็นคีลสำหรับทายก ทายิกา หรือคนสามัญญทั่วไปต้องยึดถือปฏิบัติ และคีลอีกประเภทหนึ่งที่จารึกกล่าวถึง คือ คีล 8 หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุโบสถคีล สำหรับอุบาสกอุบาสิกายึดถือปฏิบัติในวันอุโบสถ หรือวันธัมมัสสวนะ หรือวันพระ คีลทั้ง 2 ประเภทนี้มีดังนี้

เบญจคีล หรือ คีล 5 ได้แก่

1. ปาณาติปาตา เวรมณี (เว้นจากการปลงชีวิต , เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน)
2. อทินนาทานา เวรมณี (เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ , เว้นจากการลักโกงละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน)

¹²⁰พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ , 245.

¹²¹วงศ์ ชาญบาลี, พระวิสุทธิมรรค (พระนคร : เลียงเชียง, 2499), 45-47.

3. กาเมศุมิจุฉาจารา เวมณี (เว้นจากการประพาศิผิตในกาม , เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งทีผู้่อรักใคร่หวงแหน)
4. มุสวาทา เวมณี (เว้นจากการพูดเท็จ โทหก หลอกหลวง)
5. สุราเมรยมชุชปมาทภูฐานา เวมณี (เว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท , เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ)

ศีล 5 อยู่นี้ ในบาลีชั้นเดิมส่วนมากเรียกว่า ลิกขาบท 5 (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้าง ธรรม 5 บ้าง คำว่า “เบญจศีล” ทีมาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่า เป็นนิจศีล (ศีลทีคฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ) บ้าง ว่าเป็น มนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมทีทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง¹²²

ศีล 8 หรือ อัฐศีล (การรักษาระเบียบทางกาย วาจา , ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกาย วาจาให้ยิ่งขึ้นไป) ได้แก่

1. ปาณาติปาตา เวมณี (เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป)
2. อทินนาทานา เวมณี (เว้นจากการถือเอาของทีเขามีได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย)
3. อพรหมจริยา เวมณี (เว้นจากกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ , เว้นจากการประพาศิผิตพรหมจรรย์ คือ ร่วมประเวณี)
4. มุสวาทา เวมณี (เว้นจากการพูดเท็จ)
5. สุราเมรยมชุชปมาทภูฐานา เวมณี (เว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)
6. วิกาลโภชนา เวมณี (เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่)
7. นจจคิตวาทีตวิสุททสุสนมาลาคนุวิเลปนธารณมณฺฑทณวิภูสนภูฐานา เวมณี (เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง)
8. อุจจาสนมมหาสยนา เวมณี (เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย)

¹²² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : สือตะวัน, 2545), 175.

ศิลป์ 8 นี้ สมทานรักษาพิเศษในวันอุโบสถ เรียกว่า อุโบสถ หรือ อุโบสถศิลป์¹²³ อุบาสก อุบาสิกาสมทานรักษาเป็นการจำศิลป์ในวันพระ คือ ขึ้นและแรม 8 ค่ำ 15 ค่ำ (แรม 14 ค่ำในเดือนขาด)¹²⁴

ในจารึกกล่าวถึงการรักษาศิลป์น้อยมาก แต่ก็ไม่ได้สะท้อนว่าคนเขมรในสมัยนั้นจะถือศิลป์กันน้อย เพราะในเวลาทำบุญหรือทำทานต่าง ๆ หลังจากสวดมนต์ไหว้พระแล้ว ก่อนประกอบพิธีอื่น ๆ ต่อไปก็ต้องอาราธนาศิลป์ 5 และรับศิลป์ 5 ก่อนอยู่แล้ว จึงอาจไม่จำเป็นต้องกล่าวไว้ในจารึกอีก

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 5 อปจายนมัย บุญเกิดจากการประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่

การประพฤติถ่อมตัวไม่เยอหยิ่งกระด้าง เป็นอาการที่แสดงออกทางกาย วาจา อปจายนมัย จึงจัดอยู่ในศิลป์ ในภาษาเขมร มีรูปเป็น អបថាយន (อปจายน) เป็นคำบาลีสันสกฤต หมายถึง ความเคารพ , ยำเกรง , การบูชา , การทำสักการะ , การเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพ¹²⁵ การบูชา มี 2 อย่าง ได้แก่ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชา อามิสบูชา เป็นการสักการะด้วยสิ่งของ การประพฤติถ่อมตนจัดเป็นการปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการทำสักการะ เคารพ นบนอบ และไหว้¹²⁶

การประพฤติถ่อมตน ที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ได้แก่ การน้อมไหว้หรือการเคารพ นบนอบ พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร จำนวน 7 หลัก ได้แก่ IMA 2 , 3 , 17 , 27 , 31 , 32 และ 38 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

IMA 2 ความว่า

“นี่คือ ตริพิธสุจริตศรัทธา แห่งข้าเจ้า สมเด็จพระราชมารตามหากัลยาณวัตตศิครีสุชาดาอุดมชาติ กษัตริย์ พระมหาอุบาสิการัตนบพิตร (4-8) ถวายบังคมประนมแทบพระวรบาทารพินธุแห่ง สมเด็จพระมหาศรรัตนตรัยเจ้าชีวิตแห่งเรา”

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 176.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 364.

¹²⁵ ฤๅษีสถาปนกิจ. วิชาสุภุมภุม ภาควิชา ๑, ๒, 1643.

¹²⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย คณะกรรมการแผนกตำรา, มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), 85.

IMA 3 ความว่า

“(13-16) สมเด็จพระมหาราชาธิบดี **ถวายบังคมประนมแทบพระวราบทพินธุ** ในสมเด็จพระมหาศรีรัตนตรัยบรมบพิตร”

IMA 17 ความว่า

“นี่คือ สัตยาธิษฐานปรณิธานแห่งเจ้าเซษฐีและนางสูส พร้อมด้วยพี่น้อง ลูก หลาน วงศ์วานสรรพสันดาน มีอาทิ รวมทั้งพรรคพวกและเพื่อน (7-16) (มี) ความจำนงบันดาลจิต ศรัทธา สาทร บวรอนุกุล . . . พร้อมกันด้วยความโสมนัส นมัสการ**ถวายบังคมประนมวราบท พระศาสตาคารย์อรพินท์ แห่งพระบาทกมรเตงเียงบรมศรีรัตนตรัยบพิตร** ผู้เป็นที่พึ่งทั้งสามเป็นประธาน”

“(38-39) แล้วเราให้จัดผลไม้ เครื่องหอมกระยาสรวพพัญชนะ อาหาร (39-40) ควรที่เราจะอาราธนานิมนต์สงฆ์ อันทรงจตุบริสุทธิศีลมานั่งเหนืออาสน์อันประเสริฐ (40-42) **ควรเราจะถวายบูชาพระศาสตาคารีกมรเตงเียง พระศรีรัตนตรัยบพิตรผู้มีปัญญาอันกว้างขวางเป็นหลักชัยแห่งเรา**”

บทกวีทยาลักษณ์ศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

IMA 27 ความว่า

“. . . อันเป็นวันและคืนที่มหิพารด้วยมงคล ด้วยพระทัยอันสดใสแห่งนักสมเด็จพระมุนิกุศลบพิตร **พระองค์ถวายบังคมพระนครวัด**”

IMA 31 ความว่า

“สุจริตวาจาสัตยาธิษฐานปรณิธานในสมเด็จพระปรีวิทูบพิตร (7-15) **กราบถวายบังคมประนมทูลละอองธุลีพระศรีวราบทยุค** วิมลไตรในสมเด็จพระศรีสากยมุนีศรีโคดม บรมบพิตรกมรเตงเียง เสด็จเถลิงด้วยมงคล 108 ประการ . . .”

IMA 32 ความว่า

“วาจาสัตยาธิษฐาน ปรณิธานในนางแพน (14-19) **กราบถวายบังคมประนมทูลละอองธุลีพระศรีวราบทยุค** วิมลอภิจินตย์ ในสมเด็จพระศรีสากยมุนี พระศรีโคดม พระกมรเตงเียง พระองค์รุ่งเรืองด้วยมงคล 108 ประการ”

“(28-30) ข้าขอนมัสการ**ถวายบังคมประนมกัมศิระ** (ทูลพระบาทพระพุทธรองค์) เหนือเศียรทุกวัน”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 6 เวชยาวิัจฉมัย บุญเกิดจากการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ

เวชยาวิัจฉมัย บุญสำเร็จด้วยการขวนขวาย, เวชยาวิัจฉจะ ขวนขวาย หมายถึงช่วยทำกิจการงานให้ผู้อื่น. อาจเป็นการให้ทานวัตถุ วัตถุที่จะพึงให้, ให้กำลังกาย คือ ช่วยขวนขวายทำกิจการของเขาให้สำเร็จ หรือกำลังความคิด คือ ช่วยคิดการงานให้เขาอย่างหนึ่ง, บอกความรู้ให้เขา เป็นกำลังปัญญาอีกอย่างหนึ่ง (โอ. ๑/๖๓-๖๖). ในภาษาเขมร มีรูปเป็น **เว็ญญาวี๊ว** (เวชยาวิัจฉ) หมายถึง การขวนขวาย, ความขยันขันแข็ง, การไม่ดูตาย, การเอาใจใส่¹²⁸

ข้อความในจารึกสมัยหลังพระนรกรกล่าวถึงการกระทำที่แสดงออกถึงการขวนขวายในกิจที่ชอบจะเกี่ยวกับบุญพิธีต่าง ๆ ได้แก่

1. **บรรจพระธาตุ, ประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุ** จากจารึกพบการบรรจพระธาตุและประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุที่นครวัด 2 หลัก คือ IMA 3 และ 4 โดยสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชและออกหลวงอภัยราช

IMA 3 ความว่า

“(สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ปรารถนาจะทรงยกพระศาสนาพระตถาคตให้ปรากฏ จึงทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิฆเนศวร ยกหินก่อยอดนพคุณของปราสาท ตบแต่งให้วิจิตร ปิดทอง (22-27) เสร็จแล้ว**ประดิษฐานพระมหาสารริกธาตุ**”

IMA 4 (B) ความว่า

“(14-24) . . .ออกหลวงอภัยราชมีจิตศรัทธา สร้าง (ปราสาทหิน พระพุทธรูป) พระบฏ 1 **บรรจพระธาตุ** ให้ทาน ตัดธง . . .”

ในพระไตรปิฎกพบผลของการบูชาพระธาตุโดยพระธาตุบุชกเถระเป็นผู้กล่าวหาว่า เมื่อพระพุทธเจ้า พระนามว่า สิทธิตตะปรินิพพานแล้ว ท่านได้นำญาติมาทำการบูชาพระธาตุ ด้วยการบูชา นั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุกคติ สามารถเผากิเลสทั้งหลาย เข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า¹²⁹

¹²⁸ ฤๅสภสธบฎิกฎ. วัชธานุฎษโย ภาตธี ๑, ๒, 1216.

¹²⁹ ชุ.อป. 9 / 76 / 131

4. **บวชลูก , บวชพระ, บวชสามเณร,ฉลองผนวช,สมโภชบวชพระ** พบในจารึก 8 หลัก ได้แก่ IMA 4(A), 6, 10, 12, 32, 37, 38, 39 ดังรายละเอียดดังนี้

IMA 4 (A) ความว่า

“ถ้าพระมหาเถรอุทัยกถา**บวชสามเณรทั้ง 3** นี้โสด ถ้าสามเณรทั้ง 3 นี้ รูปใดรูปหนึ่ง บวชบริบูรณ์ จนได้อุปสมบท ให้ปกครองญาติทั้งหมดแทน พระมหาเถรอุทัยกถา”

IMA 6 ความว่า

“(14-15)(นักออกหลวงอภัยราช) จะ**สมโภชบวชพระ** (ระดับ) ธง ฉัตร กุศลทั้งหมดทั้งหลายนี้ ส่งไปยังท่านออกธรร”

IMA 10 ความว่า

“นักอุทัยปัญญามีจิตศรัทธา นำพ่อแม่พี่น้องลูกหลานมาจากเมืองชวลง มาตัดธงสัปตปกรณ์ทั้ง 7 แล้ว**ฉลองผนวช**”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

IMA 12 ความว่า

“คนทั้งหมดนี้มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธรูป . . . **บวชลูก 2 คน**”

IMA 32 ความว่า

“(นางแป้นนักจันเป็นกุศลผลบุญแต่ก่อน) สร้างพระพุทธรูป . . . สร้างภูเข่า 1000 ลูก 2 ครั้ง ภูเข่า 5 ลูก 2 ครั้ง **ให้ลูกบวช 9 ครั้ง** สร้างคัมภีร์ 5 ผูก . . .”

IMA 37 ความว่า

“เมื่อ (ออกญาเสนาประเทศ) ได้เป็นโกษา บวช 2 หน **ให้บวชลูกหลาน ให้บวชเขย ลูกบุญธรรมเป็นสามเณร 7 องค์ แล้วอุปสมบทเป็นภิกษุ 10 องค์ . . .** นี้คราเมื่อเป็นโกษา (20-24) ครั้นทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นกลาโหม **บวชครั้งหนึ่ง ให้ลูกคนโต ๆ บวช 6 หน ให้บวชลูกคนกลาง 4 หน ให้บวชลูกคนถัดไป 1 หน** นี่เป็นการนับภิกษุกุศลผลบุญของออกญาเสนาประเทศ”

IMA 2 ผู้ทำบุญคือ พระราชมารดาของกษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงได้เห็นพระราชาบุตรศรัทธาปฏิสังขรณ์ พระพิฆณุโลก จากช่วงเวลาดังกล่าวกษัตริย์องค์นั้นตามพงศาวดาร คือ ชัยเชษฐาที่ 1 และในอีก 2 ปีต่อมา จาก IMA 3 ยังปรากฏชื่อของพระองค์เป็นผู้ทำบุญ คือ ทรงปฏิสังขรณ์พระพิฆณุโลกเมื่อ แล้วเสร็จจึงประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุไว้ ณ ที่นั้นด้วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 2 ความว่า

“(11-18) ข้าเจ้าได้เห็นสมเด็จพระราชาบุตร ทรงมีศรัทธาปฏิสังขรณ์พระพิฆณุโลกแห่งกัมพูชา โบราณนี้ให้บริบูรณ์ดังเดิมดุจโบราณ”

IMA 3 ความว่า

“(16-22) กล่าวคือ เมื่อกาลอันเป็นปฐม สมเด็จพระมหาอุบาสก(สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) ได้ เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ รักษาราชประเพณีนั้น พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ปรารถนาจะทรงยก พระศาสนาพระตถาคตให้ปรากฏ จึงทรงปฏิสังขรณ์มหาปราสาทพระพิฆณุโลกปรากฏ ยก หินก่อยอดนพศูลของปราสาท ตกแต่งให้วิจิตร ปิดทองเสร็จ แล้วประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ”

6. **ซ่อมพระพุทธรูป** ปรากฏในจารึกเพียง 1 หลัก คือ IMA 38 ซึ่งเป็นจารึกในรุ่นหลังของจารึก นครวัดสมัยหลังพระนคร ผู้มาทำบุญ ชื่อ ชัยนัน เป็นจารึกหลักเดียวที่แต่งเป็นร้อยกรอง เนื้อหา ส่วนหนึ่งได้กล่าวว่า มีพระพุทธรูปแตกหัก กร่อน กระจัดกระจาย บางองค์แตกเป็นท่อน ๆ จึงได้นำมารวมแล้วประกอบขึ้นเป็นองค์ใหม่ การซ่อมแซมพระพุทธรูปถือเป็นบุญอย่างหนึ่ง เพราะ พระพุทธรูปเปรียบได้เป็นตัวแทนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า

IMA 38 ความว่า

“ 34. แล้วซ่อมพระที่หักพัง	หักกร่อนแตกทั้งองค์
กระจัดกระจายอันตรธาน	แตกทั้งองค์เป็นท่อน ๆ
35. บางท่อนหักตรงคอ	พระเศศทั้งหมดตกหายไป
พระบาทแตกเป็นท่อน ๆ	พระหัตถ์หายขาดกระจัดกระจาย
36. พยายามเลือกหามารวมกัน	ซ่อมให้ติดกันเข้าเป็นรูปกาย
ปิดทองรูปทั้งหลาย	ให้ดีพรรณรายล้อมมีทรง
37. ฝ่ายรูปทั้งหลายมี	ร้อยสามสิบกว่าองค์
สร้างพระบฏสองชั้นงดงาม	นับแล้วครบทั้งองค์เล็กองค์ใหญ่
38. แล้วบวชฉลองพระเจดีย์	พระสร้างใหม่นั้นฉลองรวมกัน

ฉลองแล้วทั้งเล็กใหญ่

เป็นอุดมผนวชเสร็จเทอญ”

7. ถวายตัวเป็นอุบาสก-อุบาสิกา **อุปัฏฐาก** ที่จารึกไว้อย่างชัดเจน มีเพียง 1 หลัก คือ **IMA 3** เป็นจารึกของสมเด็จพระชัยเชษฐาธิราชที่ปรารณาถวายบุตรให้เป็นอุบาสก อุบาสิกา อุปัฏฐาก ช่วยเหลือ ส่งเสริมพระศาสนาให้คงอยู่สืบต่อไป ดังข้อความในจารึกว่า

“สมเด็จพระมหาอุบาสกมหाराชบพิตร (สมเด็จพระชัยเชษฐาธิราช) ทรงมีพระราชดำริปรารณาถวายพระราชบุตรนี้ แม้เป็นบุรุษก็ตาม แม้เป็นสตรีก็ตาม ทรงมีพระราชอริษฐานจะถวายเป็น **อุบาสก อุบาสิกา อุปัฏฐากของสมเด็จพระมหาศรีรัตนตรัยบรมบพิตร ขอภักดีอย่างแน่นแฟ้นต่อพระศาสนาพระตถาคตเทอญ** อย่างจากพื้นพระศาสนาเลย”

เรื่องของการส่งเสริม ช่วยเหลือพระพุทธศาสนานี้ ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงอุบาสิกา ท่านหนึ่ง คือ นางวิสาขา มิคารมาตา ที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เลิศกว่าพวกอุบาสิกา สาวิกาด้านการถวายทาน เหตุเพราะนางได้ปรารณา**ผ้าวัสสิกฏก** (ผ้าอาบน้ำฝน) แก่พระสงฆ์ ตลอดชีพ ถวาย**อาคันตุภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุอาคันตุกะ คือ ผู้จรมาจากต่างถิ่น) แก่พระสงฆ์ตลอดชีพ ถวาย**คัมภีภัตร** (ภัตเพื่อผู้ไป, อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้จะเดินทางไป อยู่ที่ยื่น) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ปรารณาจะถวาย**คิลานภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุอาพาธ) แก่สงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**คิลานุปัฏฐากภัตร** (อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้พยาบาล ใช้) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**คิลานเภสัช** (ยารักษาโรค) แก่พระสงฆ์จนตลอดชีพ ถวาย**ยาคุ** (ข้าวต้ม , เป็นอาหารเบาสำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหารหนักเป็นของเหลว ต้มได้ ชดได้ ไม่ใช่ของฉันให้อิ่ม) ประจำแก่สงฆ์จนตลอดชีพ และปรารณาถวาย**ผ้าอุทกสาฎก** (ผ้าอาบ , เป็นจีวรอย่างหนึ่งในจีวร 5 อย่างของภิกษุณี) แก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีพ ซึ่งพระพุทธเจ้าอนุญาตให้นางกระทำการดังกล่าว และกล่าวคาถาอนุโมทนาว่า “สตรีใด ให้ข้าวและน้ำ มีใจเบิกบานแล้ว สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นสาวิกาชองพระสุคต ครบบังอาจความตระหนี่แล้ว บริจาคทานอันเป็นเหตุแห่ง สวรรค์ เป็นเครื่องบรรเทาความโศก นำมาซึ่งความสุข สตรีนั้น อาศัยมรรคปฏิบัติ ปราศจากธุลี ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วใจ ย่อมได้กำลังและอายุเป็นทิพย์ สตรีผู้ประสงคฺ์บุญนั้น เป็นคนมีสุข สมบูรณ์ด้วย อณามัย ย่อมปลื้มใจในสวรรค์สิ้นกาลนาน”¹³³

8. **ทำสังคายนา** พบในจารึก 2 หลัก คือ IMA 34 และ 37 สำหรับการทำสังคายนา กล่าวถึงแล้วใน “ของประเคนสำหรับทำสังคายนา” การทำสังคายนาคือเป็นงานใหญ่ ต้องนิมนต์พระสงฆ์ คือ

¹³³วิ.มหา. 5 (2) / 153 / 281 - 288

พระสังฆราชผู้มีความเชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย ต้องเตรียมทั้งเครื่องไทยธรรมสำหรับพระสงฆ์ และของใช้สำหรับการทำสังคายนาด้วยการจารลงในใบลาน ผู้ทำบุญด้วยการสนับสนุนการทำสังคายนานั้นต้องเป็นผู้กำลังทรัพย์มาก จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครมีการทำสังคายนาเพียง 2 ครั้ง และแต่ละครั้งนั้นเป็นการทำบุญครั้งใหญ่ ผู้มาทำบุญเป็นผู้มียศศักดิ์เป็นข้าราชการชั้นสูงในระดับออกญา ดังมีรายละเอียดดังนี้

IMA 34 ความว่า

“(4-7) ทั้งสอง (ออกญาอมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณ) มีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็นเจ้า พระองค์ตรัสใช้มาสร้างตรีศูลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3 (8-9) (ทั้งสอง) มีจิตศรัทธาจัดสังคายนา สร้างศาลาบำเรอ ด้วยจิตใจกว้างใหญ่ไพศาล เสร็จแล้วจึงสมათาน (9-12) กาลเมื่อ (มี) สังคายนานั้นนิมนต์พระสงฆ์ 16 องค์ คือ มหาสังฆราชทั้ง 16 องค์ สมเด็จภิกษุเถระสามเณรมองเป็นจำนวนมาก เครื่องใช้สำหรับสร้างพระทองน้ำหนัก 4 ตำลึง 1 องค์ พระสีหิงค์ 1 องค์ . . . ส่วนของประเคนสมათานพระสังคายนา (มี) ไตรจิวร จรามขาน 1 สำหรับ บาตร 16 ใบ สลกบาตร 16 ชิ้น เครื่องหมากทำด้วยงา 16 สำหรับ ไม้ท้าว 16 อัน มีดโกน 16 เล่ม มีดวินัย 16 เล่ม เหล็กไฟ 16 เหล็กจาร 16 แทน 16 คัมภีร์ 16 บรรทัด 16 ใบลาน 16 ผูก แปรง 16 ถูหมาก 16 จอบ 16 ขวานใหญ่ 16 ขวานเล็ก 16 เหล็กบั้ง 16 กรรไกรไม้ 16 เครื่องสำหรับทุบ 16 เครื่องกรอง 16 สายระเดียง 16 พระสงฆ์ที่มาทำสังคายนา คิดเงินสมათานเป็นเงิน 4 ชั่ง”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภัญญาเกษตร . . . (49-58) ขณะทีปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ ชุมนุมทำสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชาธรรมเทศนาแก่กมรแดงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนานี้ มีสังเค็ด 8 สำหรับ พร้อมด้วยไตรจิวร เป็นต้น ผ้าปูนั่ง สลกบาตร พร้อมด้วยไม้เท้าเหล็ก . . . มีดโกน ที่ตั้งคัมภีร์ คัมภีร์ ที่กรองน้ำ ถ้วยน้ำ (กระบวย?) ด้วยศรัทธา มีทั้งมีดพรา ขวานใหญ่ ค้อน ที่หันหมาก กรรไกรตัดหมาก กรรไกรเล็กๆ . . . ที่ขูด แปรง ที่สำหรับขูด เหล็กไฟ ซึ่งตั้งเป็นสมათาน มีทั้งเสื้อ 8 สำหรับ ประดับด้วยทรัพย์ทั้งหมดนี้ ซึ่งรวมเป็น 8 สำหรับแต่ละองค์”

6.9 สร้างตรีศูลคางควาย พบในจารึกเพียงหลักเดียวคือ IMA 34 ออกญาอมราชและชุมท้าวเทพสุพรรณได้รับมอบหมายจากกษัตริย์ ในช่วงเวลาที่จารจารึกนั้นคือ พ.ศ.2239 ผู้ครองกัมพูชาตาม

พงศาวดาร คือ พระบาทชัยเชษฐาที่ 4¹³⁴ให้มาสร้างตรีศูลคางควาย ตรีศูล ภาษาเขมร ใถ้สูญ์
หรือ ใถ้สูญ์ คือ ชื่ออาวุธของพระอิศวร เป็นอาวุธที่มี 3 ด้านหรือ 3 ยอด¹³⁵ คางควาย ภาษาเขมร
คางขุ่ย เป็นชื่อเครื่องสักการะที่ใช้ประดับตกแต่งปราสาทแต่ครั้งโบราณ มีลักษณะคล้ายคาง
ของควาย¹³⁶ ตรีศูลคางควาย จึงเป็นเครื่องสักการะ จากข้อความในจารึก สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่
พระศรีรัตนตรัย ใช้ประดับอยู่บนยอดสุดของปราสาท ดังมีข้อความในจารึกดังนี้
“(4-7) ทั้งสอง (ออกญาอมราชและชุมทาวเทพสุพรรณ) มีจิตคิดถึงอนิจจัง กราบลาพระบาทผู้เป็น
เจ้า พระองค์ตรัสให้มาสร้างตรีศูลคางควาย ถวายแด่พระศรีรัตนตรัยทั้ง 3”

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 7 ภาวนามัย บุญเกิดจากการเจริญภาวนา

ภาวนามยบุญ บุญสำเร็จด้วยภาวนา บุญสำเร็จด้วยการอบรมและเจริญกัมมัฏฐาน
แยกออกเป็น ๒ ประเภท คือ **สมถภาวนา** ทำจิตให้สงบด้วยมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว, ที่เรียกว่า
สมถะ เพราะทำจิตให้สงบ แต่ไม่มีความรู้. **วิปัสสนาภาวนา** ทำวิปัสสนาให้เกิด, วิปัสสนาก็คือ
ปัญญาที่พิจารณาให้เห็นแจ้ง; ทำปัญญาที่เห็นแจ้งให้เกิดเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา.¹³⁷ จาก
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ให้ความหมายของ ภาวนา คือ การเจริญ, การทำให้
เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา) ภาวนา 4 มี **กายภาวนา** (การเจริญกาย, พัฒนากาย,
การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง 5 ด้วยดี) **ศีล**
ภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่
เบียดเบียน) **จิตภาวนา** (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็ง มั่นคง เจริญ
งอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย) และ **ปัญญาภาวนา** (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การ
ฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง)¹³⁸

¹³⁴ อุไรศรี วรสระริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747, 16.

¹³⁵ ฤๅษาสาส์บัณฑิต. โษธาสุกฤษเฐว ภาคี ๑, ๒, 374.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, 132.

¹³⁷ อภิธรรมตถสงคห - ฎีกา 29,171 อ้างถึงใน กรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา.

ฝ่ายวิชาการ, คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี, 43.

¹³⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, 70 -

จากจารึกไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการเจริญภาวนาโดยตรง ๆ แต่จากความหมายของภาวนา และลักษณะแต่ละประเภทของการเจริญภาวนา คือ การพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญา เป็นหลักปฏิบัติหนึ่งของผู้บวชในพระพุทธศาสนา ในข้อนี้จะเลือกเฉพาะการบวชตนเอง

IMA 4 ความว่า

“(ออกหลวงอภัยราช) . . . จบเสด็จจึงบรรจฺเสมาบวชตนเอง”

IMA 29 ความว่า

“(พระมนตรีสงคราม) ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ จำเริญไปยังมารดาในโลกนี้”

IMA 37 ความว่า

“สัตยาอธิษฐานปรณิธานในออกญาเสนาประเทศ และชุมท้าวศรีภักฎญาเกษตร (ผู้) มีจิตใสศรัทธาปรารถนาพร้อมกันลาภรรยา**ออกบวช** ยกผลานิสงส์ดำรงสติ . . . (14-16) แล้วทรงพระกรุณาให้ยศศักดิ์ ขึ้นเป็นพระคลัง ครั้งนั้นบวช 2 หน . . . เมื่อได้เป็นโกษา **บวช 2 หน**”

IMA 38 ความว่า

“ 39. เล่าแต่เท่านั้น	ไม่ได้เรียบเรียงตั้งแต่ต้นทั้งหมด
ทำบุญนั้นมากมาย	บวชห้าครั้ง ดั่งนี้ . . .”
“ 113. ข้าถวายปทุมมา	สมเด็จพระภักควา
โสรจสรงโปรดปราน	ข้าถือนูปผา
วันทาเสด็จได้	อุปัชฌาย์โปรดได้
สวดกัมมัชวาตแล	
114. ข้าบวช นี้ใน	สำนักพระไตร
สรณคมผอง	ข้าขอให้รู้
กำเนิดสัตว์ผอง	ตามโดยครรรลง
แห่งพระพุทธตรีส . . .”	

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 8 ธัมมัสสวนมัย บุญเกิดจากการฟังธรรม

สวณะ หมายถึง ฟัง ธรรมสวณะ หมายถึง การฟังธรรม¹³⁹ ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม การฟังธรรม หมายถึง การฟังคำสั่งสอนหรือการแสดงข้อธรรมคำสอนจากคนอื่น รวมทั้งการฟังเทศน์ด้วย การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พุทธบริษัทฟังธรรมนั้น เพื่อให้เป็นการฝึกอบรมจิต ประโยชน์ของการฟังธรรม เรียกว่า ธรรมสวานานิสงส์ มี 5 อย่าง คือ

1. จะได้รู้สิ่งที่ยังไม่รู้ (ได้ความรู้เพิ่มเติม)
2. จะได้ความเข้าใจในข้อที่รู้อยู่แล้วยิ่งขึ้น
3. จะแก้ความสงสัยเสียได้
4. จะปรับความเห็นให้ถูกต้อง
5. จะทำให้จิตบริสุทธิ์สะอาด (ได้บุญ)¹⁴⁰

สดับพระอภิธรรม มหาชาติ การฟังธรรมที่ปรากฏในจารึก พบเพียง 1 หลัก คือ **IMA 37** เป็นจารึกของชุมชนท้าวภักตัญญาเกษตรที่มากำทำบุญอุทิศให้ออกญา. . . สามีของเธที่เสียชีวิตไปแล้ว แล้วศรัทธาฟังพระอภิธรรมและมหาชาติ ดั่งข้อความในจารึกว่า “(ชุมชนท้าวภักตัญญาเกษตร มากำทำบุญ ณ สถานที่ที่ออกญาสิ้นชีวิตที่สรุกแกอก). . . ครั้งนั้นให้ข้าบวช 5 คน ในสำนักพระศาสนา เป็นผลอันสงฆ์ดำรงไปยังออกญา แล้วศรัทธาสดับพระอภิธรรม มหาชาติ รับบาตรสามวัน สร้างดอกไม้ไฟ . . .”

ถึงแม้ว่าในจารึกไม่ได้กล่าวถึงการฟังธรรมมากนัก แต่ก็พอจะอนุมานว่าน่าจะมีมากกว่านี้ เพราะในจารึกหลักอื่น ๆ พูดถึงการแสดงธรรมเทศนาดังจะได้ชี้แจงในหัวข้อถัดไปซึ่งเมื่อมีการแสดงธรรมก็ย่อมต้องมีผู้ฟังควบคู่กันไปด้วย

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการฟังธรรม ในเอกธัมมสนนียเถราปทานที่ 7 ว่าด้วยผลแห่งการฟังธรรมครั้งเดียว เป็นคาถาที่กล่าวโดยท่านพระเอกธัมมสนนียเถระ ในสมัยที่ท่านเป็นชฎิลมีตบะใหญ่ สลัดผ้าเปลือกไม้เหาะไปยังท้องฟ้า แต่ไม่สามารถเหาะไปเหนือพระพุทธเจ้านามว่า ปทุมุตตระ ไปได้ จึงลงมาเพื่อสดับพระสุรเสียงของพระศาสดา พระศาสดา ตรัสถึงว่า สังฆารไม่เที่ยง ด้วยพระสุรเสียงที่น่ายินดี น่าฟัง แล้วชฎิลผู้นั้นได้ไปสู่อาศรมของตน จนสิ้นอายุ ก่อนสิ้นอายุ

¹³⁹ มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม 4

(กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ , 2530), 1774.

¹⁴⁰ ปัน มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2505), 211.

ได้ระลึกถึงการฟังธรรม ด้วยกรรมที่ได้ทำไว้จึงได้ไปสู่ดาวดึงส์ ไปเสวยราชย์ในเทวโลก ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้เป็นพระเจ้าประเทศราช ด้วยผลของการฟังธรรมทำให้บรรลอรหัตผล เห็นแจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้า¹⁴¹

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 9 ธรรมเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม

เทศนา หมายถึง การเทศน์ , การสั่งสอน , บทเรียน ธรรมเทศนา หมายถึง การสั่งสอนธรรม , การแสดงธรรม , การเทศน์ , คำเทศน์หรือสั่งสอน¹⁴² การแสดงธรรม. แสดงธรรมให้แก่ผู้อื่น เป็นไปด้วยเมตตาปรารถนาสุขให้เขา หรือ กรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์คือให้เขาได้ความรู้ขึ้น เขาจะได้พ้นจากความไม่รู้ที่เป็นทุกข์นั้นเป็นบุญอีกอย่างหนึ่ง

แสดงธรรมเทศนา พบในจารึก 3 หลัก คือ IMA 12 , 37 และ 39 การแสดงธรรมเทศนาที่พบมีเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม , มหาชาติ , มาตุคุณ (คุณของมารดา) , พระมาลัย , ทศชาติ , มหาชาติ และอานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดตรง , สร้างพระ , ผนวช และส่งส่วนบุญ ส่วนใน IMA 37 มีชุมนุมทำสังคายนา ถ้าม-ตอบ พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย ในจารึกเรียกว่า เป็นธรรมเทศนาเช่นกัน

IMA 12 ความว่า

“(11-16) แล้วจึงเจ้าพาให้อาราธนานิมนต์พระอริยสงฆ์ (อัน) ทรงจตุบริสุทธศีล มีอิริยาบถมาสดทพิพมณต์พระปริตร ณ พระพัน (แห่ง) กัมพูช โบราณ มีนักรพระธรรมเขตมหาสังฆราชบพิตรพระองค์เอง**สำแดงธรรมเทศนา พระอภิธรรม 3 กัณฑ์ มหาชาติ 2 กัณฑ์ แสดงผลอานิสงส์ในการตัดตรงสร้างพระ อานิสงส์ผนวช การส่งส่วนบุญ**”

IMA 37 ความว่า

¹⁴¹ พ.อ.ป. 9 / 17 / 41 - 44

¹⁴² มูลนิธิภูมิพลโลกิย, พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิย เล่ม 4, 1734.

“(49-58) ขณะที่ปลดปล่อยข้าทั้ง 11 คน ครบแล้ว เวลาเดียวกันทำบุญที่สำคัญที่สุด คือ **ชุมนุมทำสังคายนา ปุจฉาวิสัชนา พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย** สามวันเป็นเสร็จ ทรัพย์สำหรับบูชา **ธรรมเทศนา** แก่กมรเตงสงฆ์ทั้งหมด ที่ทรงสังคายนา มี . . .”

“(58-60) ประการหนึ่ง เมื่อเวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้น ซึ่ง **สวดมาติกาเทศนา เป็นต้น (คือมี) ธรรมะครบ จบทั้งมาตุคุณ พระมาลัย** ณ วันที่สวดมนต์นั้น (60-64) ครั้นล่วงไปจากวันนั้นถึงวันฤกษ์ดี ตอนเช้าตรู่ เวลาอรุโณทัยงามยิ่ง จึงมา **เทศนาทั้งทศชาติ** จบคำรบ และมีสังคายนา ศรัทธาเหลือคณนา ครานั้นเงินสมาทานทั้งหมด มีทั้งรัตนสีชมพู (=ทับทิม) ส่วนเงินมี 34 ชั่ง 10 สลึง ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมนต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพัม”

IMA 39

“(ในงานदार) นิมนต์นักพระสงฆ์ 2 ทรวงุ์ สังฆราช 3 องค์ . . . (61-69) นิมนต์สามเณรสวดธรรม . . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราชศิลาจารย์ **เทศนาพระมหาชาติ 1 กัณฑ์** . . . แล้วนิมนต์มหาสังฆราช **ปัญญาธิต เทศนาอานิสงส์พระ และอานิสงส์ผนวช**”

ในการเทศนาธรรมของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะเทศนาเรื่องธรรมะทั่วไปแล้วยังมีการแสดงเกี่ยวกับ ชาตก คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ทศชาติ** คือ เรื่องของพระพุทธเจ้าในสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ 10 ชาติสุดท้าย เป็นการสั่งสมบำเพ็ญบารมีก่อนจะได้เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่ 1. เรื่องพระเตมีย์โพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี มีความตั้งใจในการออกบวชอย่างแน่วแน่ 2. เรื่องพระมหาชนกโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี 3. เรื่องพระสุวรรณสามโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี 4. เรื่องพระเจ้าเนมิราชโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญอุทิสฐานบารมี ทรงตั้งจิตอุทิสฐานที่จะกระทำความดีด้วยพระองค์เองเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก 5. เรื่องพระมหอสถ ผู้ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี 6. เรื่องพระภูริทัตตนาถ ผู้ทรงบำเพ็ญศีลบารมี 7. เรื่องพระจันทกุมาร ผู้ทรงบำเพ็ญขันติบารมี 8. เรื่องพระนารทโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี 9. เรื่องพระวิภูรบัณฑิตโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี 10. เรื่องพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ผู้ทรงบำเพ็ญทานบารมี

ส่วน **มหาชาติ** คือ เรื่องพระโพธิสัตว์สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญบารมีในพระชาติสุดท้ายเป็นการถวายนอันยิ่งใหญ่ที่ประทับใจและสะท้อนใจสำหรับผู้ที่ได้รู้มิตติความเชื่อว่าการฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียวเป็นอานิสงส์ให้ได้พบพระศรีอาริยมุตไตรอย และอานิสงส์ให้ได้พบพระศรีอาริยมุตไตรอยนี้ มาจากเรื่องพระมาลัย ที่พระมาลัย

เทวณะได้ขึ้นไปพบพระอินทร์และพระอริยมฤตไตรยโพธิสัตว์บนดาวดึงส์ ตามคติในเรื่องพระมาลัย มีหลักใหญ่ 2 ประการ คือ ฟังมหาชาติทั้ง 1,000 คาถาให้จบภายในวันเดียว และบูชาด้วยสิ่งของต่าง ๆ มีดอกบัวปทุม บัวเผื่อน อินทนิล มณฑา ประทีป เทียน ธง อย่างละพัน ดังนั้นการเทศน์มหาชาติจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า เทศน์คาถาพัน

การสวดพระมาลัย เดิมสวดในงานแต่งงาน เรียกว่า มาลัยกล่อมหมอก และในงานศพ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ เพราะในเรื่องได้กล่าวถึงผลแห่งการทำชั่ว ในตอนที่พระมาลัยเดินทางไปนรก และกล่าวถึงผลแห่งการทำความดีประกอบกรกุศลต่าง ๆ ในพระศาสนา ในตอนที่พระมาลัยเดินทางไปดาวดึงส์¹⁴³

มาติกา (ยัติกา) ตามคัมภีร์บาลี มาติกา มี 2 ประเภท คือ อภิธรรมมาติกา (หริภุชฺษยัติกา) คือ หลักสั้น ๆ ของธรรมฝ่ายอภิธรรม และ สุตตันตมาติกา (สุตฺตฺถยัติกา) มาติกาแห่งสุตตันตตะ คือ หลักโดยสังเขปของธัมมะฝ่ายพระสูตร¹⁴⁴

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผลแห่งการแสดงธรรม ในปุณณมันตานิปุตตเถราปทานที่ 7 โดยท่านพระปุณณมันตานิบุตรเถระ กล่าวว่า เมื่อครั้งที่ท่านเป็นพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ได้ฟังธรรมแล้วมีความเลื่อมใส จากนั้นจึงมุ่งหน้าไปทางทิศทักษิณ ได้แสดงธรรมโดยละเอียด ท่านเป็นผู้ฉลาดในนัยแห่งพระอภิธรรม ทำให้ท่านเป็นเลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลาย เป็นธรรมกถึก¹⁴⁵

บุญกิริยาวัตถุข้อที่ 10 ทิฏฐุชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

ทิฏฐุชุกกรรม คือ การทำทิฏฐิ (ความเห็น) ให้ตรง ทรรศนะทางศาสนาว่า เหตุการณ์ประจำวันในชีวิตของเราย่อมอาจจูงใจให้เราปฏิบัติวิปลาสไปได้ (ความเห็นคลาดเคลื่อน) ควรจะพยายามปรับความเห็นให้ตรง โดยการสอบความคิดเห็นกับหลักธรรมะ วิธีสอบความคิดเห็นกับ

¹⁴³ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 205 - 215 .

¹⁴⁴ ฤๅษาสาสถบัณฑิต. โรธาสถกฤษเฐว ภาตตี ๑, ๒, 879.

¹⁴⁵ ช.อป. 8 (1) / 7 / 556 - 562

หลักธรรมะนั้น เรียกว่า ทิฏฐุชุกกรรม มี 3 วิธี คือ ธัมมานุสสธนะ การระลึกถึงหลักธรรมด้วยตนเอง ธัมมสวนะ การฟังธรรมะที่มีผู้แสดง และธัมมสากัจฉา การสนทนาธรรมะ¹⁴⁶

บุญที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงนั้น เป็นผลอันเกิดจาก ศึกษา การรับฟัง การประมวลข้อปฏิบัติ หลักธรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นที่ถูกต้อง บุญข้อนี้ค่อนข้างเป็นนามธรรม จากจารึกสิ่งที่จะจัดเข้าในข้อนี้ได้ คือ เรื่องการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมา และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง

1.การระลึกถึงกิจกุศลผลบุญที่ทำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบในจารึก 3 หลัก ได้แก่ IMA 31 , 32 และ 38 ซึ่งเป็นจารึกในรุ่นหลังของจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เนื้อหาที่ระลึกถึงบุญกุศลนี้มีลักษณะคล้ายกันคือ บอกถึงอายุที่ได้เริ่มทำบุญ จนกระทั่งถึงอายุปัจจุบัน จากนั้นถึงบอกบุญกุศลต่าง ๆ มากมายที่ตนได้ทำไว้

IMA 31 ความว่า

“(สมเด็จพระปรวิฑู) มีจิตศรัทธาจำเดิม แต่ 16 ปี ลุจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ พระชนม์ได้ 57 ปีแล้ว พระองค์ตัดความผูกพันศรัทธามานับสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างเป็นกิจกุศลผลบุญแต่ปางก่อน...”

IMA 32 ความว่า

“(20-27) นางแปน (เป็นผู้) มีจิตใสศรัทธา จำเดิมตั้งแต่อายุได้ 16 ปี ได้จดจำการสร้างกิจอันเป็น กุศลผลบุญแต่ก่อนจนกระทั่งถึงปีที่อายุ 44 แล้ว นับได้ว่า...”

IMA 38 ความว่า

“ 41. ทำบุญแต่ก่อนนา	สร้างศาลาวิหารเทอญ
บวชลูกครบทุกคน	โปรดทาสบรรจฐีมา
42. และคิดตามสมათาน	จำเท่าไร ๆ ไม่ได้ทุกอย่างมากหน
ให้ทานบ้างจำได้	โดยนับคิดจนจบ
43. เสาโดยสรูปสิ้น ๆ	ไม่ได้เรียบเรียงจากเดิมอย่างดี
ถ้าคิดให้ทานสงฆ์	นั้นมากหนาจำไม่ได้
44. โดยคิดทำบุญนั้น	เหลือคณนามากมายหลายสถาน
จึงจำไม่ได้	หลายอย่างตามสถานที่ต่าง ๆ หลายครั้ง”

¹⁴⁶ปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา, 186 - 187.

2.เห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง ในภาษาบาลีใช้คำว่า “อนิจจตา” คือ ความเป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา สังขาร คือ สิ่งที่ปัจจัยแต่ขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ได้แก่ ปัญจขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ¹⁴⁷ สังขารนี้ แม้มีประเภทต่างกันด้วยอำนาจกรรม แต่คงมีลักษณะเสมอกัน 2 อย่าง คือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนตตตา ความเป็นอนัตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตน¹⁴⁸ ในจารึกที่กล่าวถึง อนิจจังความไม่เที่ยง ปรากฏในจารึกหลายหลักตั้งแต่ช่วงต้นที่มีจารจารึกช่วง สมัยหลังพระนคร ปรากฏเรื่อยมาจนถึงช่วงท้ายที่มีการจารจารึก พบในจารึก 9 หลัก ได้แก่ IMA 2 , 9 , 16(B) , 17 , 19 , 27 , 31 , 37 และ 39

IMA 2 ความว่า

“ข้าเจ้ามีความสุจริตศรัทธาในพระศาสนาพระตถาคต จึงรำพึงถึงอนิจธรรมนี้ว่ารูปธรรมนี้ไม่เที่ยงซึ่งไม่เชิดชูตนเลย”

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

IMA 9 ความว่า

“(25-31)จึงออกญาสมรและนางแอมมีความยินดี ศรัทธา รำพึงถึงอนิจธรรมนี้ว่าไม่เที่ยงเลย เห็นว่าเป็นเวลาปัจฉิมวัย”

¹⁴⁷รูป ร่างกายอันสงเคราะห์ด้วยธาตุ 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม

เวทนา ความเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ อูเบกขา

สัญญา ความหมายรู้ ความจำ

สังขาร อารมณ์อันเกิดขึ้นกับจิตอื่นจากเวทนาและสัญญา แต่น่าจะหมายเอา เจตนาความคิดอ่านเป็นที่ตั้ง

วิญญาณ ความรู้แจ้งทางทวาร 6 อันธรรมดาแต่คุณกันเข้าเป็นกายดุจคุม เครื่องจักรกล

¹⁴⁸สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “สังขาร,” สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 503 - 504.

IMA 16 (B) ความว่า

“(5-8) นักนางศรมีจิตสถาพรยินดีศรัทธา (มี) ความแจ่มใสในดวงจิต **คิดเข้าใจถึงอนิจจังนี้ว่าไม่เที่ยง** จึงสร้างพระพุทธรูป . . .”

IMA 17 ความว่า

“(16-18) บพิตร ! **เราคิดถึงอนาคตอันไม่เที่ยง** และ ณ ปัจจุบันนี้ **ครุ่นคิดโดยถ่องแท้ถึงสรีระนี้** มีมลทินกันดารและสாமานย์ด้วยทุกข้มหิมา เป็นล้นพ้น **ไม่มีที่ใดเย็นสบายเลยในตัวเรา**”

IMA 19 ความว่า

“(3-7) ด้วยเวลานั้นเจ้าพรหมพิจิตร นางสร **มีความคิดใคร่ครวญรำพึงถึงอนิจจา ว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงเลย**”

IMA 27 ความว่า

“(8-13) ภายหลังพระองค์**มาคิดถึงอนิจจังว่า** **ตนนี้มาจากวัดอันลุ่มตโตกโพ้น** **ได้เห็นว่าสังขารนี้ไม่เที่ยงเลย**”

IMA 31 ความว่า

“(15-19) สมเด็จพระปรวิทูเกรงว่าได้ทำอกุศลกรรม อันประกอบด้วยทวาสุฐิฏฐิฏฐิ 62 มีดมณด้วย จตุตศเจตสิก (จึง) **ระลึกว่ารูปกายสถิตอยู่ในสังสาร ไม่มีแก่น ไม่มีสาระ ตกอยู่ใต้ความชรา และพยาธิซึ่งเบียดเบียน (19-23) จึงสมเด็จพระปรวิทูมาคิดขังใจ รำพึงถึงความไม่เที่ยง ถึงอนิจจังแห่งอายุขัย ตลอดชนมาพิถีไปถึงปรโลกโพ้น**”

IMA 37 ความว่า

“. . . ครบ ณ เวลาทำบุญฉลองพระกลางเดือนนั้นเทอญ (64-71) แล้วภายหลังนั้นจึงสวดมณต์ พระสงฆ์ขึ้นไปทำบุญก่อพนมทราย สำเร็จบนพนมพระพัน ทั้งลูกภรรยา **ขวนขวายปรารถนาถึงอนิจจา** **พร้อมกันเห็นว่าชาติกำเนิดนี้ไม่เที่ยง** จึงชวนกันศรัทธาทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์ 4 องค์ มารับจังหัน . . .”

IMA 39 ความว่า

“(49-52) แล้วออกญากราบลาพระบาทสมเด็จพระบรมนาถพระบาทบรมบพิตร ออกมาทำบุญที่ พระพัน บวชুমทำวรัตนกัญญา . . . (52-57) ทำบุญหนึ่งวัน **นิมนต์นักพระสังฆราชทรงบังสุกุล (ปลง) อนิจจัง (ถึง) ชุมทำวรัตนกัญญาผู้เป็นป่า** (นิมนต์สงฆ์) 2 ทรวง สังฆราช 5 องค์ ภิกษุ 11 องค์ **แล้วนิมนต์ นักพระสังฆราช ทรงบังสุกุลปลงอนิจจังให้ออกญาวงศาจักรราชเอง** 1 ทรวง สังฆราช 1 ภิกษุ 7 องค์ **แล้วนิมนต์ทรงบังสุกุลปลงอนิจจังแก่ชุมทำวศรีรัตนเกษตร . . .”**

เรื่องการทำบุญในพุทธศาสนาของคนเขมรสมัยกลางหรือสมัยหลังพระนครนั้นได้ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร รูปแบบการทำบุญที่ได้จารไว้ในจารึกที่พบมากจะเป็นรูปแบบการทำบุญที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถระบุชื่อ สิ่งของ หรือขั้นตอนการกระทำที่เห็นได้ชัดเจน ดังนั้นจึงพบรูปแบบการทำบุญโดยการให้ทานมากที่สุดด้วยการบริจาคสิ่งของและบริจาคสิ่งมีชีวิต รูปแบบการทำบุญที่พบมากรองลงมา คือ การให้ส่วนบุญ โดยระบุถึงผู้ที่ต้องการให้ได้รับบุญจากการอุทิศให้มีทั้งเทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว และอีกส่วนหนึ่งได้ระบุชื่อไว้ด้วย การอนุโมทนาบุญและการมาเป็นพยานในการทำบุญ ได้มีการระบุชื่อของผู้มาเป็นพยาน และรวมอนุโมทนาบุญได้อย่างชัดเจนเช่นกัน ส่วนรูปแบบการทำบุญที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมนั้น เช่น เรื่องของการรักษาศีล ภาวนา จะพบในจารึกน้อย แต่ถึงแม้จะพบน้อยก็ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาจะไม่กระทำสิ่งนั้นแต่อาจจะกระทำจนเป็นเรื่องปกติจึงไม่ต้องจารไว้ในจารึก การทำบุญที่พบในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้นมีหลายรูปแบบแตกต่างกันไป แต่เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุ มาใช้พิจารณาจะทำให้เห็นถึงรูปแบบการทำบุญของคนเขมรในช่วงสมัยหลังพระนครได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บทที่ 4

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากข้อความในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครที่กล่าวถึงเรื่องการทำบุญนั้น เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการ มาใช้พิจารณาทำให้พบรูปแบบการทำบุญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาสมัยหลังพระนคร ดังนี้

1. **ทานมัย บุญเกิดจากการให้** ข้อความในจารึกแสดงให้เห็นชัดเจนว่าได้แบ่งการให้ทานเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ และการให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต

1.1 **การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งของ** ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบสิ่งของที่นำมาให้ทานซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ได้แก่

ศาสนวัตถุ คือ วัตถุที่เนื่องทางศาสนาซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพบูชา ในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนี้พบการถวายศาสนวัตถุ 13 ชนิด ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ พระสาวก พระบฏ ธง ฉัตร กลด เพดาน คัมภีร์ หีบพระธรรม ต้นโพธิ์ เจดีย์ทรายหรือพนมทราย ถวายกลิ่น ของสมาทานพระสังคายนา ศาสนวัตถุที่นิยมให้เป็นทานมากที่สุด คือ การสร้างพระพุทธรูป พบในจารึก 27 หลัก รองลงมาเป็นธง พบในจารึก 13 หลัก ตามมาด้วยเพดาน พบในจารึก 7 หลัก และคัมภีร์ พบในจารึก 6 หลัก

ศาสนสถาน คือ สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ศาสนสถานที่สร้างให้เป็นทานนั้นปรากฏในจารึกน้อยมาก พบการสร้างปราสาทในจารึกเพียง 3 หลัก สร้างเจดีย์พบในจารึก 2 หลัก และพระวิหารพบในจารึกเพียง 1 หลัก

สิ่งของอื่น ๆ พบการบริจาคทานเป็นเงินมากที่สุด คือปรากฏในจารึก 12 หลัก รองลงมาเป็นผ้าและเครื่องนุ่งห่มของพระสงฆ์รวมกันพบในจารึก 7 หลัก และอาหารพบในจารึก 5 หลัก

1.2 **การให้ทานด้วยการบริจาคสิ่งมีชีวิต** ถือเป็นกรให้ทานที่สร้างบารมีในระดับสูงสุดที่เรียกว่า ปรมัตถบารมี จารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการบริจาคชีวิตด้วยการขายตัวเป็นค่าทองปิดองค์พระ ซึ่งพบในจารึกเพียงหลักเดียว นอกจากนั้นถือเป็นการบริจาคสิ่งมีชีวิต คือ การให้ชีวิตผู้อื่นมิใช่ชีวิตของตนเอง ได้แก่ **ยกลูกให้เป็นทานแล้วซื้อคืน** พบในจารึก 2 หลัก ซื้อลูกกลับคืนด้วยการให้เงินจำนวนมาก เพราะลูกนั้นเปรียบได้กับสิ่งที่มีค่ามาก **ให้ข้าทาสบวชเป็นพรณนาศรมและให้บวชเพื่อพ้นจากหนี้** จากจารึกพบการบวชให้พ้นจากหนี้เพียง 5 หลัก ซึ่งน้อยมากเมื่อเทียบกับการปล่อยทาสแบบธรรมดา ผู้ปกครองทาสนั้นเป็นดังผู้เป็นเจ้าของชีวิต

ทาส การทำบุญด้วยการบวชทาส จึงเปรียบเสมือนการบริจาคสิ่งมีชีวิต การทำบุญด้วยการบวชทาสนี้เป็นการปลดปล่อยทาสในลักษณะหนึ่ง คือ ทำให้พ้นจากสถานะความเป็นทาสแต่มีเงื่อนไขที่จะต้องมาเป็นพรณนาศรม หรือบวชมาเป็นผู้รับใช้หรือสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป **การปล่อยทาส** นอกจากการบวชแล้วยังมีการเปลี่ยนสถานะทาสเป็นอย่างอื่น ได้แก่ เป็นโยมพระพุทธรูป, เป็นผู้รักษาพระ, ปล่อยเป็นไพร่ และยังมี การซื้อทาสมาให้พ้นจากหนี้ การทำบุญด้วยการปล่อยทาสนั้นเป็นที่การทำบุญที่เป็นที่นิยมในสมัยหลังพระนคร เพราะในจารึกพบการทำบุญในรูปแบบนี้ถึง 20 หลัก

2. บัณฑิตทานมัย บุญเกิดจากการให้ส่วนบุญ

การให้ส่วนบุญนั้นจัดเป็นการให้ทานในอีกรูปแบบหนึ่งแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการให้ส่วนบุญในจารึกถึง 15 หลัก ด้วยการกล่าวถึงบุญต่าง ๆ ที่ได้ทำแล้ว ลงท้ายด้วยการอุทิศส่วนบุญนั้นให้แก่ เทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งมีบางหลักที่ระบุถึงชื่อผู้ล่วงลับไปแล้ว นอกจากนี้ยังพบการทำบังสุกุลและการจัดงาน “दार” ซึ่งเป็นพิธีการหนึ่งที่จะอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ตาย

3. บัณฑิตานุโมทนา มัย บุญเกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น

การอนุโมทนาเป็นการยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้และยังเป็นการอุทิศส่วนบุญต่อหน้า เมื่อได้ทำบุญแล้ว หากมีผู้ใดได้ร่วมอนุโมทนาผู้นั้นจะได้รับส่วนบุญนั้นด้วย พบการอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่นในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครจำนวน 10 หลัก และการมาเป็นพยานในการทำบุญ เป็นอีกวิธีหนึ่งในการมาช่วยเหลือและอนุโมทนา พบในจารึกถึง 23 หลัก ในจารึกกล่าวถึงผู้มาเป็นพยานจำนวนมาก และจากรายชื่อคนทั้งหมดที่มาเป็นพยานในการทำบุญพบว่า มีทั้งผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ พระสงฆ์ สามเณร และสามัญชน

4. สีสลิมัย บุญเกิดจากการรักษาศิล

พบข้อความที่กล่าวถึงการรักษาเบญจศิลป์ (ศิลป์ 5) และศิลป์ 8 ในจารึกเพียง 1 หลักเท่านั้น เป็นจารึกของสมเด็จพระราชมารดาตามหากัลยาณวัตติศรีสุชาดาที่ได้ตั้งสัจจาธิษฐานปรารถนาเป็นอุบาสกรัตนในศาสนาของพระศรีอารีย์

5. อปายนมัย บุญเกิดจากการประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่

เรื่องการประพฤติถ่อมตนที่พบในจารีกนั้นมีการน้อมไหวซึ่งถือเป็นการเคารพ สักการะ และบูชาพระพุทธเจ้า พบในจารีกจำนวน 6 หลัก อีกหนึ่งหลักที่พบเป็นการถวายบังคมต่อพระนครวัด

6. เวชยาวิัจมัย บุญเกิดจากการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ

จากจารีกนครวัดสมัยหลังพระนครพบการกระทำที่แสดงออกถึงการขวนขวายในกิจที่ชอบซึ่งเกี่ยวข้องกับบุญพิธีต่าง ๆ ได้แก่ บรรจุพระธาตุหรือการประดิษฐานพระมหาสารีริกธาตุ, การอาราธนาพระสงฆ์มาฉลองพระพุทธรูป, การทำพิธีมูรธาภิเศกเพื่อเป็นอุบาสกัณฑ์, การถวายตัวเป็นอุบาสก-อุบาสิกา และอุปัฏฐาก, การบวชมีทั้งบวชลูก บวชพระ บวชสามเณร และการฉลองบวช, การปฏิสังขรณ์ปราสาทนครวัด, การซ่อมพระพุทธรูป, การทำสังคายนา และการสร้างตรีศูลคางควาย

7. ภาวนามัย บุญเกิดจากการภาวนา

จากจารีกไม่ได้กล่าวถึงการภาวนาโดยตรง แต่จากความหมายของ ภาวนา คือ การพัฒนากาย ใจ และปัญญา เป็นหลักปฏิบัติอย่างหนึ่งของผู้บวชในพระพุทธศาสนา พบเรื่องการบวชในจารีกจำนวน 4 หลัก

8. รัम्मัสสวนมัย บุญเกิดจากการฟังธรรม

การฟังธรรม ปรากฏในจารีกเพียง 1 หลักเท่านั้น คือ การสดับพระอภิธรรมและมหาชาติ

9. รัम्मัสเทศนามัย บุญเกิดจากการแสดงธรรม

การแสดงธรรมเทศนาพบในจารีก 3 หลัก เรื่องที่นำมาแสดงธรรมเทศนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรม, มหาชาติ, มาตุคุณ (คุณของมารดา), พระมาลัย, ทศชาติและอานิสงส์ต่าง ๆ ได้แก่ อานิสงส์ตัดดวง, สร้างพระ, ผนวช และส่งส่วนบุญ และในจารีกหลักหนึ่งนั้นกล่าวถึงการชุมนุมทำสังคายนา ได้มีการถาม-ตอบ พระอภิธรรม พระสูตร พระวินัย ซึ่งเรียกว่าเป็นธรรมเทศนาเช่นกัน

10. ทิฏฐุชุกัมม บุญเกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามเป็นจริง

บุญที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงนั้น เป็นผลอันเกิดจากการศึกษา การรับฟัง การประมวลข้อปฏิบัติ หลักธรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง บุญข้อนี้ค่อนข้างเป็นนามธรรม จากจารึกสิ่งที่จัดเข้าในข้อนี้ คือ เรื่องการระลึกถึงบุญกุศลที่ได้ทำมาซึ่งพบในจารึกจำนวน 3 หลัก และความเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยงซึ่งพบในจารึกจำนวน 9 หลัก

การศึกษาเรื่องการทำบุญในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนครนั้น เมื่อนำหลักบุญกิริยาวัตถุทั้ง 10 ประการ อันเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการทำบุญโดยตรงนำมาใช้พิจารณา ทำให้ได้เห็นถึงรูปแบบของการทำบุญได้ชัดเจนขึ้น จากข้อความในจารึกจะเห็นว่า การทำบุญที่พบมากที่สุดซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมที่สุด คือ การให้ทาน ซึ่งวิธีการทำบุญประเภทนี้ก็ยังคงสืบทอดต่อมาในสังคมเขมรตราบกระทั่งปัจจุบัน และรูปแบบการทำบุญที่ทำกันมารองลงมา คือ การให้ส่วนบุญ อุทิศบุญกุศลให้แก่ เทวดา กษัตริย์ บิดา มารดา และญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว มีการอนุโมทนาและการมาเป็นพยานในการทำบุญ รวมทั้งการระลึกถึงบุญกุศลและเห็นถึงอนิจจังความไม่เที่ยง

การศึกษาเรื่องการทำบุญนี้เป็นเพียงการศึกษาข้อความที่ปรากฏในจารึกเท่านั้น รูปแบบการทำบุญที่ได้รับการศึกษานี้จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนในชนชั้นหนึ่ง ชนชั้นผู้มีฐานะดี มียศถาบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจสั่งให้มีการจารจารึกได้ แต่ก็สามารถสะท้อนภาพวิถีแห่งชาวพุทธที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาในช่วงเวลาสมัยหลังพระนครได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมถึงรูปแบบการทำบุญในจารึกอื่น ๆ และเอกสารร่วมสมัยเดียวกันนี้เพื่อให้เห็นภาพการทำบุญที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น
2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการทำบุญที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้นระหว่างเขมรสมัยหลังพระนครกับอยุธยา เพราะเป็นสังคมที่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเหมือนกันมีความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม การปกครองที่ใกล้ชิดกันมาก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมการหอพระสมุดวชิรญาณ รวบรวม. อธิบายวิธีทำบุญ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501.

_____. กฎหมายเก่าของกรุงกัมพูชา ลักษณะ ทาส กรรมกร. กรุงเทพฯ : หนังสือพิมพ์ไทย, 2462.

กรมการศาสนา. กองศาสนศึกษา. ฝ่ายวิชาการ. คู่มือการศึกษานักธรรมชั้นตรี. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2536).

กังวล คัชชีมา, พระมหา. “ความเชื่อและการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเขมรสมัยกลาง (IMA).” ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : คุรุบูชา คุรุรำลึก, 269-278. ใน ภาษา-จารึก ฉบับ 6 : คุรุบูชา คุรุรำลึก, ภาควิชาภาษาตะวันออกและชมรมรวมใจจารึก คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

คมขำ ศิลปะชัย. “การศึกษาระบบเสียงภาษาเขมรโบราณสมัยกลาง (ยุคหลังพระนคร).”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปล. พุทธวงศ์และจริยาปิฎก (บาลี-ไทย) ฉบับภูมิพลโลกิขุ. ม.ป.ท., 2525.

จ.เปรียญ [นามแฝง]. อานิสงส์ 108 เรื่อง เพิ่มอีก 15 กัณฑ์. พระนคร : ธรรมบรรณาการ, 2513.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, 2534.

เฉลิม ยงบุญเกิด. บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510.

เดวิด แซนด์เลอร์. ประวัติศาสตร์กัมพูชา (A History of Cambodia). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ทองสีบ สุภะมาร์ค และ ปิ่นมุกข์กันต์ แปลและเรียบเรียง. พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.

นิคม มุสิกคามะ. ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา. กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536.

นิยะดา เหล่าสุนทร. ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2538.

บรรจบ พันธุมธนา. พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับพจนานุกรมพระยาอนุมานราชธน. กรุงเทพฯ :

เลียงเชียงจางเจริญ, 2516.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง. พระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สามมิตร, 2515.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 45 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 71 (ต่อ)-73). กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา
, 2512.

ปราณี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

ปิ่น มุทุกันต์. ประมวลศัพท์ศาสนา. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2505.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 10
กรุงเทพฯ : สือตะวัน, 2545.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : เอส อาร์
พรินติ้ง แมสโปรดักส์, 2546.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

มนตรี ชมชิตนุช. “สิ่งที่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องในศิลปะเขมรสมัยนครวัดและบายน :

กรณีศึกษาปราสาทนครวัดและปราสาทบายน.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระวินัยปิฎก และอรรถกถา. เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527.

_____. พระวินัยปิฎก และอรรถกถา. จุลวรรค พุทธภาค เล่มที่ 7. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการ
พิมพ์, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย เปตวัตถุ เล่มที่ 2 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : ศิวพร,
2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญ
การพิมพ์, 2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เล่มที่ 2 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 8 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญ
การพิมพ์, 2528.

_____. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 8 ภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

- มหาวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อปทาน เล่มที่ 9. กรุงเทพฯ : เฉลิม
 ชาติการพิมพ์, 2528.
- _____ . พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 1 ภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : เฉลิม
 ชาติการพิมพ์, 2526.
- _____ . พระสูตรและอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต. กรุงเทพฯ : เฉลิมชาติการ
 พิมพ์, 2526.
- _____ . มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ,
 2511.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
 ภูมิพลโลกิขุ, 2530.
- _____ . พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพล
 โลกิขุ, 2530.
- _____ . พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ เล่ม 5. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพล
 โลกิขุ, 2531.
- ยอช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์, 2512.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค
 พับลิเคชัน, 2546.
- _____ . พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค. กรุงเทพฯ :
 ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.
- _____ . พจนานุกรมศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ. กรุงเทพฯ :
 ราชบัณฑิตยสถาน, 2526.
- ลูก ส.ธรรมภักดี [นามแฝง] ผู้รวบรวม. ยอดอานิสงส์ 108 ฉบับ 4 สมเด็จ. พระนคร : ลูก ส.ธรรม
 ภักดี, 2511.
- วงศ์ ชาติบาลี ผู้ชำระและตรวจสอบทาน. พระวิสุทธิมรรค. พระนคร : เลียงเชียง, 2478.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. "ทานวัตถุ." สารานุกรมพระพุทธศาสนา
 (2529) : 187.
- _____ . "บุญ." สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 263.
- _____ . "ศราทธ." สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 471-472.
- _____ . "สังฆาร." สารานุกรมพระพุทธศาสนา (2529) : 503-504.

วิษณุบาท กตัญญูทวีทรัพย์. "การศึกษาแบบแผนการใช้ฉัตรในสมัยอยุธยา." วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2537.

सानติ ภัคดีคำ แปล และเรียบเรียง. พระราชพิธีทวาทศมาส หรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุง
กัมพูชา. กรุงเทพฯ : กรมสารนิเทศ, 2550.

_____. พระราชพิธีทวาทศมาสหรือพระราชพิธีสิบสองเดือนกรุงกัมพูชา ภาค 3. กรุงเทพฯ :
กรมสารนิเทศ, 2550.

สงบ บุญคล้าย. ประวัติวรรณกรรมเขมร. บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์, 2542.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย - อังกฤษ อังกฤษ - ไทย. กรุงเทพฯ :
เรือนแก้วการพิมพ์, 2535.

สุพจน์ คำน้อย, พระมหา. "การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญในพระพุทธศาสนา
เถรวาท." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึง
อยุธยาตอนกลาง. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

สุริย์ ภูมิภมร. ศรีมหาโพธิ์ ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก, ศิลปวัฒนธรรม, 13, 7
(พฤษภาคม 2535) : 198.

หอสมุดแห่งชาติ เรียบเรียง. จ๊กกวางปีที่ปี่. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.

อุไรศรี วรสระริน. จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747. กรุงเทพฯ : จงเจริญการ
พิมพ์, 2542.

_____. พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์,
2542.

ภาษาอังกฤษ

Briggs, Lawrence Palmer. The Ancient Khmer Empire. reprint ed. Philadelphia : The
American Philosophical, 1955.

Green, Gillian. Traditional Textiles of Cambodia. Cultural Threads and Material Heritage.
Bangkok : Amarin Printing and Publishing, 2003.

Headley, Robert Kirk. Cambodian-English Dictionary Volume 1-2. Washington, D.C : The
Catholic University of America Press, 1977.

Mouhot, Henri. Travels in Siam , Cambodia and Laos 1858-1860. reprint ed. New York : Oxford University Press, 1989.

Thompson, Ashley , "The Future of Cambodias Past a Messianic Middle-Perios Cambodian Royal." in Buddhism and New Religious Movements in Cambodia, 36. edited John Marston and Elizabeth Guthrie . Bangkok : O.S.Printing House, 2006.

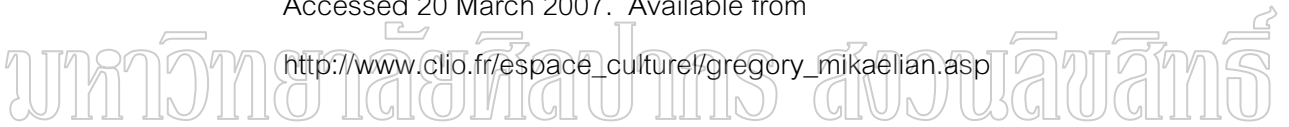
ភាសាជប៉ុន

Etienne, Aymonier. Le Cambodge III Le groupe d'Angkor et L'Histoire . Paris : Ernest Leroux, 1904.

Lewitz, Saveros. "Inscriptions Modernes D'Angkor 10,11,12,13,14,15,16a,16b, et 16c." Bulletin de l'École Française D'Extrême-orient, Tome.LIX (1972) : 221.

Mikaehan, Grégory. La lanque et la literature Khmères (Novembre, 2002)[Online]. Accessed 20 March 2007. Available from

http://www.clio.fr/espace_culturel/gregory_mikaelian.asp

ភាសាខ្មែរ

កែវ ណារ៉ុំ រឿបរឿង, តន្ត្រីនិងជីវិតខ្មែរ. ម.ប.ព. : UIC, 1995.

យ៉ងហុកឌី. ទិដ្ឋភាពទូទៅនៃអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ. ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារអង្គរ, 2003.

នាយក យ.យ. មីហេយេវ. ប្រវត្តិសាស្ត្រសង្ខេប នៃ ប្រទេសកម្ពុជា. រៀបចំដោយ ឡុង សៀម. ម៉ុងកូ : ប្រូហ្គេស្ត, 1985.

ប្រជុំរឿងព្រេងខ្មែរ ភាគ ៩ ទាក់ទងនឹងទំនៀមផ្សេងៗ. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2518.

ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ. វចនានុក្រមខ្មែរ ភាគទី១, ២. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2512.

សម្តេចព្រះ ហួត.តាតវជិរប្បញ្ញោ, រៀបរៀង. ពុទ្ធសាសនី សង្ខេប. ភ្នំពេញ : ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, 2513.

ภาคผนวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตารางที่ 2 ประวัติศาสตร์ประเทศกัมพูชาสมัยกลาง (สมัยหลังพระนคร)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ค.ศ.1351 (พ.ศ.1894) กองทัพไทยรุกรานครั้งแรกที่เมืองยโสธรปุระ(นครธม) แต่แพ้ไป</p> <p>ค.ศ.1346-1352 (พ.ศ.1889-1895) พระบาทศรีลำพองศาชา ครองกรุงกัมพูชา ไทยนำทัพมาล้อมราชธานีไว้ 1 ปี ในช่วงเวลานั้นพระบาทศรีลำพองศาชาทิวังคตพระบาทสุริโยทัย (พระอนุชา) ขึ้นครองราชย์ต่อ</p> <p>ค.ศ.1353 (พ.ศ.1896) กองทัพไทยตีราชธานีกัมพูชาได้สำเร็จ กวาดผู้คนไปอยู่รยนา นับหมื่นคน ตั้งกองกำลังไว้ภายใต้การครอบครองของเจ้านายไทยองค์หนึ่ง แต่อยู่ได้ไม่นาน</p> <p>ค.ศ.1357-1363 (พ.ศ.1900-1906) พระบาทสุริโยวงศ์ขับไล่กองทัพไทย แล้วขึ้นครองราชย์</p> <p>ค.ศ.1363-1373 (พ.ศ.1906-1916) พระบาทบรมรามมา (หลานของพระบาทสุริโยวงศ์) ขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงที่ไม่มีการสู้รบ</p> <p>ค.ศ.1373-1393 (พ.ศ.1916-1936) พระบาทธรรมาโคก (พระอนุชาของพระบาทบรมรามมา)ขึ้นครองราชย์ ทราบว่าพระองค์ไปติดอยุธยา แต่ไม่มีรายละเอียด</p>	<p>พ.ศ. 1893-1912 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง</p> <p>พ.ศ. 1913-1931 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว)</p>	

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ค.ศ. 1393 (พ.ศ. 1936) ไทยมาตีนครธมอีกครั้ง โดยเข้ามาถึงในพระนคร กษัตริย์กัมพูชาที่วงศ์ตไทยเข้ายึดครองได้ 2-3 เดือน แล้วกองทัพกัมพูชาเข้ามาตีตามบัญชาการของพระบาทสุริโยวงศ์ที่ 2 (พระบาทเจ้าพญา)</p> <p>ค.ศ. 1394-1404 (พ.ศ. 1937-1947) พระบาทสุริโยวงศ์ที่ 2 หรือพระบาทเจ้าพญา (บุตรของพระบาทสุริโยทัย) ขึ้นครองราชย์ โดยรวบรวมกองทัพกัมพูชาไปอยู่ที่ศรีสัชนาลัย(ราชธานี)</p> <p>ค.ศ. 1405-1467 (พ.ศ. 1948-2010) พระบาทพญาออด (บุตรของพระบาทสุริโยทัย) ขึ้นครองราชย์ในรัชสมัยของพระองค์ได้ถูกกวาดล้างจากกองทัพไทย พระบาทพญาออด แม้ว่าได้ทำพิธีอภิเษกเป็นกษัตริย์ประเทศกัมพูชาในราชธานียโสธรปุระ แต่เศรษฐกิจในแถบนี้ได้เสื่อมถอยด้วยสงครามและความแห้งแล้ง ไทยได้ทำลายคูน้ำคูหน้ของราชธานีกัมพูชาได้สำเร็จ พระบาทพญาออดจึงย้ายราชธานีมาทางตะวันออกของโตนเลสาบ ได้ยังเมืองศรีสัชนาลัย</p> <p>ค.ศ. 1433 (พ.ศ. 1976) ย้ายราชธานีมายังเมืองจตุรमुख(พนมเปญปัจจุบัน) เมืองยโสธรปุระจึงเป็นกำแพงเมืองด้านตะวันตก และศูนย์กลางแห่งปฐมนิยสถานของประเทศ ที่ราชธานีแห่งใหม่นี้ ได้แจกจ่ายที่ดินให้ชาวบ้าน พระวิหาร</p>	<p>พ.ศ. 1931-1938 สมเด็จพระรามาเมศวร</p> <p>พ.ศ. 1938-1952 สมเด็จพระรามาธิบดีราช</p> <p>พ.ศ. 1952-1967 สมเด็จพระนครินทราธิราช</p> <p>พ.ศ. 1967-1991 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)</p>	<p>พ.ศ. 1975 สมเด็จพระบรมราชาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ล้อมพระนครหลวง 7 เดือนจึงได้ ตั้งพระยาแพรกผู้เป็นราชบุตรของพระบาทธรรมมาโตก เป็นพระอินทราชา (ตามพงศาวดารไทย-พระยาแพรกเป็นบุตรของพระ</p>

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
ศาสนาพราหมณ์ถูกแทนที่ด้วยพระพุทธรูป กษัตริย์เป็นประมุขทางศาสนาของรัฐ มีการสร้างเมือง กำแพง ชลประทาน ก่อสร้างวัด		บรมราชาธิราช ได้ครองเมืองสวรรคคอยู่ก่อน จึงเรียกพระยาแพรก) พระบรมราชา กวาดครอบคร้วเขมร
ที่เมืองอื่น ๆ ได้มีการก่อสร้างในลักษณะเดียวกัน ในสมัยนี้มีการติดต่อการค้ากับจีนและจามปา ค.ศ.1467 (พ.ศ.2010) พระบาทพญายอดสละราชสมบัติให้บุตร "พระนารายณ์รามธิปไตย"	พ.ศ.1991-2031 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พระยาแก้ว พระยาไทย รูปพระโค ส่งผลให้เป็นเมืองร้าง พระบรมไตรโลกนาถ ให้บัณฑิตเขมรเป็นข้าราชการในราชสำนัก พระองค์ใช้การปกครองของกัมพูชา
ค.ศ.1467-1472 (พ.ศ.2010-2015) พระนารายณ์รามธิปไตยขึ้นครองราชย์ อีก 2-3 ปีต่อมา พระบาทพญา ยอดทิววงศ์ อธิบวรจู่ไว้ที่เขาขุนเพญ การสร้างพระวิหารเจดีย์ยังเป็น ประเพณีได้รับการสืบทอดมาแต่สมัยราชธานีเมืองพระนคร		มาปรับปรุงการปกครองของไทย
ค.ศ.1472-1473 (พ.ศ.2015-2016) พระบาทศรีราชารามธิปไตยแย่งชิงสมบัติพระบาทสุริโยทัย (บุตรของพระนารายณ์รามธิปไตย) พระบาทสุริโยทัยขอให้ไทยช่วย พระบาทศรีราชารามธิปไตยจึงแต่งตั้งพระธัมมโฆรชา (พระอนุชา) ไปปราบทัพพระบาทสุริโยทัย แต่กลับไปเข้ากับไทย พระบาทศรีราชารามธิปไตยสู้ไม่ได้จึงตกเป็นเชลย จากนั้นไทยได้ประหารพระบาทสุริโยทัยในไทย		
ค.ศ.1474-1494 (พ.ศ.2017-2037) พระบาทธัมมโฆรชา ได้ขึ้นครองราชย์อย่างไม่มีเกียรติภายใต้การอุปถัมภ์ของไทย และยกเมืองจันทบุรี, ไคราช ให้ไทย จากนั้นพระองค์	พ.ศ.2031-2034 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3	

ที่มา : นิคม มูลิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสมโคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>จึงออกผนวช</p> <p>ค.ศ. 1494-1498 (พ.ศ. 2037-2041)</p> <p>พระบาทศรีสุคนธรหรือสุคนธบท (บุตรของพระบาทธัมโม) ขึ้นครองราชย์ แต่พระอนุชาของพระองค์ คือ พระองค์จันท์ประกาศต่อต้าน ยกทัพไปตี พระบาทศรีสุคนธรจึงหนีไปอยู่สุทศศรีสันทร จากนั้นสามัญชนคนหนึ่ง ชื่อ นายกอน ต่อต้านที่พระองค์ไปเข้ากับไทย พระองค์จันท์จึงลี้ภัยไปอยุธยา นายกอนได้ชื่อว่าเป็น "พระมหากษัตริย์กสิกร"</p> <p>พระองค์จันท์ขอกำลังทหารไทย ใช้กลอุบายหยุดสู้รบในงานบุญปีใหม่ และฤดูทำนา อภิเษกพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ใน ค.ศ. 1505-1556</p> <p>(พ.ศ. 2048-2099) ส่วนนายกอนยังคงมีผู้สนับสนุนอยู่ทางตะวันออก ขณะที่พระองค์จันท์มีอำนาจอยู่ทางตะวันตก</p> <p>สงครามเกิดขึ้นถึง 15 ปี สุดท้ายนายกอนเสียชีวิตเมื่อครั้งตีป้อมที่สำโรงไพร พระองค์จันท์ประกาศอิสรภาพแล้วทำสงครามสู้กับไทยที่เมืองพระนคร ไทยแพ้ราบ จึงให้ชื่อสมรภูมิตั้งนั้นว่า "เสียมเรียบ"</p> <p>พระองค์จันท์ สถาปนาราชธานีใหม่ที่ละแวก ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง สร้างวัดตรอแลงแกงที่มีพระพุทธรูปใหญ่ 4 หน้า ตีโคราช จันทบุรี และปราจีน ฝ่ายไทยให้พระองค์เอง ไปตีที่โคราชแต่ก็พ่ายแพ้</p> <p>ค.ศ. 1549 (พ.ศ. 2092)</p> <p>ยกทัพไปตีอยุธยาอีกครั้ง</p>	<p>พ.ศ. 2034-2072</p> <p>สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2</p> <p>พ.ศ. 2072-2076</p> <p>สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4</p> <p>พ.ศ. 2076-2077</p> <p>พระรัชฎาธิราช</p> <p>พ.ศ. 2077-2089</p> <p>สมเด็จพระไชยราชาธิราช</p> <p>พ.ศ. 2089-2091</p> <p>พระยอดฟ้า</p> <p>พ.ศ. 2091-2091</p> <p>ขุนวรวงศาธิราช</p> <p>พ.ศ. 2091-2111</p>	<p>พระจันทราชา ขอกำลังทหารไทยทำสงคราม 11 ปี จึงได้ชัยชนะไปตั้งราชธานีอยู่เมืองละแวก</p> <p>พ.ศ. 2089</p> <p>กัมพูชาว่ากรุงศรีอยุธยาเกิดจลาจลเรื่องขุนวรวงศาธิราช จึงยกทัพมากวาดครัวไทยที่เมืองปราจีน</p>

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี - กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม, ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสมโคว : progress, 1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ค.ศ.1556-1567 (พ.ศ.2099-2110) พระบาทบรมราชา (บุตรของพระองค์จันทร์) ขึ้นครองราชย์ ได้โคราชและตีถึงราชธานีอยุธยา อยุธยาจึงยกจันทบุรีให้</p> <p>ศตวรรษที่ 14 ได้ทำพรมแดนไทย-กัมพูชา โดยใช้หลักหิน</p> <p>ค.ศ.1567-1574 (พ.ศ.2110-2117) พระสัถยาที่ 1 (บุตรของพระบาทบรมราชา) ราชากิเชกที่กรุงละแวกและตีอยุธยาอีกครั้ง</p> <p>ค.ศ.1574-1595 (พ.ศ.2117-2138) ยกราชสมบัติให้พระบาทชัยเชษฐาที่ 1 ขณะนั้นอายุ 10 ปี อานาจจึงอยู่กับพระสัถยาที่ 1 จนถึงปี 1594 (พ.ศ.2137) ตามจารึกกล่าวไว้ในปี ค.ศ.1577-1579 (พ.ศ.2120-2122) ได้ซ่อมแซมปราสาทนครวัดและทำบุญอย่างมโหฬาร ทำระบบชลประทาน ผลิตพืชผล สัตว์พาหนะและปลา ข้าวสารมีราคาสูง กสิกรรมมีกรรมสิทธิ์ในแผ่นดิน ในเมืองต่าง ๆ เต็มไปด้วย นายช่าง พ่อค้า ขุนนาง ทหาร และทาสรับใช้</p> <p>ค.ศ.1583 (พ.ศ.2126) กองทัพไทยมาตีเขตพระตะบอง โพธิ์สัตว์ ล้อมราชธานีได้ ทหารกัมพูชาขับไล่ไทยได้ ช่วงเวลานั้นมีทหารต่างชาติรับจ้าง ชนชาติมลายู โปรตุเกส และสเปน นักเขียนชาวโปรตุเกสเขียนถึงนครวัด</p> <p>ค.ศ.1594 (พ.ศ.2137) กองทัพไทยเข้าตีกรุงละแวก ได้ทำลายเอกสารของพระมหากษัตริย์</p>	<p>สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ</p> <p>พ.ศ.2111-2112 สมเด็จพระนันทราชาธิราช</p> <p>พ.ศ.2112-2133 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช</p> <p>พ.ศ.2133-2148 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช</p>	<p>พ.ศ.2112 กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า</p> <p>พ.ศ.2113 พระบรมราชา ไอรสจันทราชา ตีเมืองนครราชสีมา ได้เขตไทยไปมาก</p> <p>พ.ศ.2123 นักพระสัญญา ตีกรุงศรีอยุธยาได้เขตไทย</p> <p>พ.ศ.2124 กองทัพเรือเขมรตีเมืองเพชรบุรีแตก จับชาวเมืองเพชรบุรีเป็นเชลย</p> <p>พ.ศ.2126 เขมรกวาดต้อนผู้คนเมืองนครราชสีมา สมเด็จพระนเรศวรในขณะนั้นเป็นพระยุพราชเมืองพิษณุโลก ตีเขมรกลับไป</p> <p>พ.ศ.2128 นักพระสัญญา เจ้ากรุงกัมพูชาขอเป็นไมตรี</p>

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร กฎหมาย และคัมภีร์ทางศาสนาจำนวนมาก ได้ลอบขโมยพระพุทธรูปจำนวนมาก ในจำนวนนั้นมีพระแก้วพระโค (รูปโคเนนที) รวมทั้งหนังสือ ตำราต่างๆ ไทยได้นำความรู้ของคนเขมรมาจนหมด</p> <p>พระสัถยาถอยร่นไปชิดพรมแดนลาว รวบรวมกำลังพล กลับเข้ามาตีไทยได้ ตั้งราชธานีที่ศรีสัชนาลัย ผู้ปกครองกัมพูชาได้เป็นกษัตริย์ได้ชื่อว่า "พระบาทราชาแห่งไพร" ค.ศ.1595-1596 (พ.ศ.2138-2139) พระองค์ถูกลอบยิงที่วังคต</p> <p>ค.ศ.1596-1597 (พ.ศ.2139-2140)</p> <p>พระบรมราชาที่ 1 (พระเจ้าพญาตน บุตรของพระสัถยาที่ 1) ขึ้นครองราชย์ พระองค์สิ้นพระชนม์ในการสู้รบในเขตตบองมูน</p> <p>ค.ศ.1597-1599 (พ.ศ.2140-2142)</p> <p>พระเจ้าพญาอน ขึ้นครองราชย์ สามีขุนชื่อ นายแก้ว ก่อกบฏ</p> <p>ค.ศ.1603-1618 (พ.ศ.2146-2161)</p> <p>เชิญพระบาทสุริโยพรรณ (บุตรของพระบาทบรมราชาที่ 4) ผู้เป็นเชลยสงครามไทย กลับมาครองราชย์ แต่พระอุปโยราชต่อต้านและแพ้ไป พระบาทสุริโยพรรณได้จัดระเบียบการปกครองตามราชประเพณีไทย แต่ไม่ได้ความนิยม</p>	<p>พ.ศ.2148-2153</p> <p>สมเด็จพระเอกาทศรถ</p> <p>พ.ศ.2153-2153</p> <p>พระศรีเสาวภาคย์</p>	<p>พ.ศ.2130</p> <p>พระเจ้าหงสาวดียกทัพล้อมกรุงศรีอยุธยา พระยาละแวกให้ฟ้าทะละ ยกทัพลอบตีปราจีน เมื่อศึกหงสาวดีหย่อนกำลัง สมเด็จพระนเรศวรให้พระยาศรีไสยณรงค์กับพระยาสีหราชเดโชชัย ตีทัพเขมร</p> <p>พ.ศ.2136</p> <p>สมเด็จพระนเรศวร ได้เมืองละแวก จับพระยาละแวก นักสัญญาประหารชีวิต นักตัวพระศรีสุพรรณมาธิราชมากรุงศรีอยุธยา ถววดื้อนผู้คนมากมาย ให้พระมหมานตรีเป็นแม่ทัพใหญ่รักษากรุงกัมพูชาที่เมืองอุดงค์</p> <p>พ.ศ.2146</p> <p>พระสุธรรมราชาเจ้ากรุงกัมพูชาพินาศ เกิดจลาจล สมเด็จพระนเรศวร รับสั่งให้พระไชยเชษฐาราชบุตรนักพระสัญญาไปกับกองทัพไทยปราบจลาจล</p>

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress,1985)

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ค.ศ.1618 (พ.ศ.2161) พระบาทสุริโยพรรณ สลระราชสมบัติ</p> <p>ค.ศ.1618-1628 (พ.ศ.2161-2171) พระบาทชัยเชษฐาที่ 2 ขึ้นครองราชย์ แล้วกลับมานิยมตามธรรมเนียมกัมพูชา ตั้งราชธานีที่กรุงอุดงค์ พระองค์จัดตั้งกระทรวงยุติธรรม สร้างมหาเจดีย์ที่กรุงอุดงค์ มีพ่อค้าทั้งจีน เวียดนาม ญี่ปุ่น และบริษัทของฮอลันดา</p> <p>ค.ศ.1625 (พ.ศ.2168) ชนะกองทัพเรือไทย มีการแย่งชิงสมบัติ</p> <p>ค.ศ.1630-1640 (พ.ศ.2173-2183) พระบาทพญานู ขึ้นครองราชย์</p> <p>ค.ศ.1640-1642 (พ.ศ.2183-2185) พระอุทัยอุปราช จะยกบุตรที่เกิดจากพระองค์นั้นขึ้นครองราชย์ แต่พระองค์จันทน์ต่อต้านจึงฆ่าพระอุทัยแล้วขึ้นครองราชย์ในชื่อ "พระบาทรามาริบัติจันท์" ในปีค.ศ.1642-1659 (พ.ศ.2185-2202)</p> <p>ค.ศ.1643 (พ.ศ.2186) พระบาทรามาริบัติจันท์ เริ่มนับถือศาสนาอิสลาม เพราะพระองค์แวดล้อมไปด้วยทหารจามและมลายู พระองค์จึงได้ชื่อ "พระบาทองค์จันธิบราฮิม"</p> <p>ค.ศ.1659-1672 (พ.ศ.2202-2215)</p>	<p>พ.ศ.2153-2171 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม</p> <p>พ.ศ.2171-2172 สมเด็จพระเชษฐาธิราช</p> <p>พ.ศ.2172-2172 สมเด็จพระเอกาทศวงศ์</p> <p>พ.ศ.2172-2199 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง</p> <p>พ.ศ.2199-2231 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช</p>	<p>พ.ศ.2165 พระไชยเชษฐา กระด้างกระเดื่องไม่ทำตามประเพณี เจ้าประเทศราช กรุงศรีอยุธยาจึงยกกองทัพทั้งทางบกและเรือไปปราบ แต่ไม่สำเร็จ</p> <p>พ.ศ.2175 ไทยปราบกัมพูชาได้สำเร็จสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้ช่างถ่ายแบบอย่างพระนครหลวงและปราสาทของกัมพูชามาทำพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา และพระราชวังประทับร้อน ณ ตำบลริมวัดเทพจันทร์ สำหรับเสด็จขึ้นนมัสการพระพุทธบาท</p> <p>พ.ศ.2203-2254</p>

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>พระบาทปฐมมหาราช (บุตรพระอุทัยอุปราช) ต่อต้านพระองค์จันทน์ แย่งราชสมบัติ แล้วตั้งศาสนาพุทธเป็นศาสนาของรัฐ</p> <p>ค.ศ. 1675 (พ.ศ. 2215)</p> <p>พระบาทชัยเชษฐาที่ 4 ได้ครองอยู่กรุงอุดงค์ พระองค์นั้น ครองเมืองไทรนครได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม สูดท้ายพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์</p> <p>ค.ศ. 1691 (พ.ศ. 2234)</p> <p>พระบาทชัยเชษฐาที่ 4 รับอภิเษกเป็นกษัตริย์อย่างเป็นทางการ</p> <p>ค.ศ. 1706-1710 (พ.ศ. 2249-2253)</p> <p>พระธัมมโฆราชได้ครองราชย์พร้อมกับพระองค์เอม</p> <p>ค.ศ. 1710-1722 (พ.ศ. 2253-2265)</p> <p>พระองค์เอม ได้รับการสนับสนุนจากเวียดนาม ล้อมราชธานีพระธัมมโฆราชหนีไปเสียมเรียบ</p> <p>ค.ศ. 1722-1738 (พ.ศ. 2265-2281)</p> <p>พระองค์เอม ให้พระบาทสัถยาที่ 2 ขึ้นครองราชย์จากการสนับสนุนของเวียดนาม</p> <p>ค.ศ. 1738-1747 (พ.ศ. 2281-2290)</p> <p>พระธัมมโฆราชขึ้นครองราชย์อีกครั้ง</p> <p>ค.ศ. 1749-1755 (พ.ศ. 2292-2298)</p>	<p>พ.ศ. 2231-2246</p> <p>สมเด็จพระเพทราชา</p> <p>พ.ศ. 2246-2251</p> <p>สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ)</p> <p>พ.ศ. 2251-2275</p> <p>สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ</p> <p>พ.ศ. 2275-2301</p> <p>สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ</p>	<p>นักปทุม พระอนุชาขององค์จันทน์ให้พระยาญวนมาเอาเมืองกัมพูชา องค์จันทน์หนีจกรรม ญวนตั้งขุนนางมาครอง นักปทุมไม่พอใจ ซ่องสูมคนอยู่ที่ประกายเพชร (บ้านทวยเพชร)</p> <p>พ.ศ. 2254</p> <p>นักพระแก้วฟ้าคบหาญวนมาเป็นกำลัง เจ้าพระยาจักรีไปตีแตก ให้นักพระแก้วฟ้าถวายเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง</p> <p>พ.ศ. 2295</p> <p>นักพระแก้วฟ้าทิวคงต เกิดชิงอำนาจขึ้น นักองค์อึ้งเอาญวนมารบ พระยาสุภาวดีไปปราบประมาณปีเศษ นักองค์อึ้งถึงพิราลัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดให้พระรามาริบตีที่ลี้ภัยอยู่กรุงศรีอยุธยากลับไปครองเมือง สืบต่อจนเสียกรุง พ.ศ. 2310</p>

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม, ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสมโคว : progress, 1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>พระบาทชัยเชษฐาที่ 5 แย่งราชสมบัติและต่อต้านเวียดนาม</p> <p>ค.ศ.1755-1757 (พ.ศ.2298-2300)</p> <p>พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์</p> <p>ค.ศ.1758-1775 (พ.ศ.2301-2318)</p> <p>พระบาทอุทัยที่ 2 (อุปราช) ขึ้นครองราชย์ มีความสัมพันธ์กับทั้งไทยและเวียดนาม มีระเบียบการปกครองประเทศอย่างชัดเจน</p> <p>ค.ศ.1775-1779 (พ.ศ.2318-2322)</p> <p>พระบาททองคันทน์ที่ 2 ได้ประหารพระบาทอุทัยที่ 2 และบุตร</p> <p>ค.ศ.1779-1796 (พ.ศ.2322-2339)</p> <p>พระองค์เองขึ้นครองราชย์</p> <p>ค.ศ.1795 (พ.ศ.2338)</p> <p>ไทยครอบครองโคราช ศรีสะเกษ พระตะบอง นครวัด และมณฑลบุรี โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้าเบน</p> <p>ค.ศ.1796-1806 (พ.ศ.2339-2349)</p> <p>มหามนตรีปก ครองประเทศกัมพูชา โดยไม่ให้ไทยแทรกแซง กองทัพกัมพูชาเข้าร่วมกับไทยสู้ศึกพม่า เสดยพม่าถูกส่งมาอยู่ป้อมไพลินเพื่อขูดหาเพชร</p> <p>ค.ศ.1806-1834 (พ.ศ.2349-2377)</p> <p>พระบาททองคำจันทน์ที่ 2 ขึ้นครองโดยได้รับแต่งตั้งจากบางกอก แต่งกับหญิงในราชวงศ์เวียดนาม และส่งทูตไปเวียดนาม</p>	<p>พ.ศ.2301-2310</p> <p>สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์</p> <p>พ.ศ.2311-2325</p> <p>สมเด็จพระเจ้าตากสิน</p> <p>พ.ศ.2325-2352</p> <p>พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช</p>	<p>พ.ศ.2337</p> <p>พระองค์เองอายุได้ 22 พรรษา ได้บวชที่วัดสระเกษ เมื่อลาสิกขาแล้วให้เป็นเจ้าของกัมพูชา นาม "สมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติศรีสุริโยพรรณ" พาอาหลานและครอบครัวกลับกัมพูชา</p> <p>พ.ศ.2350</p> <p>รัชกาลที่ 1 แต่งตั้งนักงศ์จันท์ เป็นสมเด็จพระอุทัยราชา ธิราชรามาริบัติฯ เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา</p> <p>พ.ศ.2353</p> <p>แม้จะเติบโตในไทย แต่สมเด็จพระอุทัยราชาฯ ไม่พอใจไทย ในหลายสาเหตุ พระองค์จึงเข้าหาญวน ส่วนเจ้านายเขมรอื่น ๆ ที่กักตักไทยหนีมาอยู่เมืองโพธิสัตว์</p>

ที่มา : นิคม มูสิกะคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม, ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอส์โคว : progress, 1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
<p>ค.ศ.1810 (พ.ศ.2353) พระองค์ด้วงและพระองค์เอม เข้าร่วมพิธีศพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) จึงแต่งตั้งพระองค์ด้วงเป็นอุปยุวราช</p> <p>พระองค์เอม เป็นอุปราช กลับมาครองกัมพูชาทางภาคตะวันตก พร้อมกับส่งกองทัพมาตีกัมพูชา</p> <p>ค.ศ.1818 (พ.ศ.2361) กัมพูชายกบาพนมให้เวียดนาม ไทยยกทัพมาตีแต่ก็แพ้กลับไป</p> <p>ค.ศ.1833-1841 (พ.ศ.2376-2384) เวียดนามสนับสนุนกษัตริย์กัมพูชา ชื่อ พระองค์มี</p> <p>ค.ศ.1841-1860 (พ.ศ.2384-2403) พระบาทองค์ด้วงขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระราชกรณียกิจที่สำคัญคือ ห้ามไม่ให้เปลี่ยนสถานภาพจากเกษตรกรรมมาเป็นทาส และลดภาษีข้าว และด้วยความต้องการข้าวของตลาดภายนอกมีมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น สร้างถนนจากอุดงศ์ไปกำปอด สนับสนุนกิจการสงฆ์และพุทธศาสนา ในขณะนี้ไทยยังได้ครองดินแดนส่วนหนึ่งทางเหนือและตะวันตกของกัมพูชา</p> <p>ช่วงเวลาหลังจากนี้กัมพูชามีนโยบายยุโรปนิยม และตกอยู่ภายใต้</p>	<p>พ.ศ.2352-2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย</p> <p>พ.ศ.2367-2394 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว</p> <p>พ.ศ.2394-2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว</p>	<p>พ.ศ.2354 เจ้าพระยามรราช ยกทัพไปไกลเกลี้ย แต่สมเด็จพระอุทัยยังคงเข้ากับฝ่ายญวน จึงแต่งตั้งนักองค์อิมเป็นพระมหากษัตริย์กับนักองค์ด้วงผู้นองมาอยู่กับไทย</p> <p>พ.ศ.2376 รัชกาลที่ 3 ให้ตีเขมรคืน ตีญวน แต่ไทยแพ้ ญวนยึดพนมเปญ ตั้งนักองค์มี ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา เป็นเจ้าเมืองพนมเปญ ส่วนไทยยกเจ้าองค์อิมปกครองเมืองพระตะบอง</p> <p>พ.ศ.2390 รัชกาลที่ 3 ตั้งนักองค์ด้วง เป็นเจ้าเมืองกัมพูชา ในนาม "สมเด็จพระนริศรัชมหาอิศราธิบดี" ตั้งราชธานีที่เมืองอุดงศ์มีชัย</p> <p>พ.ศ.2403</p>

ที่มา : นิคม มูสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี – กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุง เสียม,ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสมไคว : progress,1985)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลาปรากฏในจารึก

ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา	ลำดับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น	ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา
การครอบครองของฝรั่งเศส		สมเด็จพระนริศร์ฯ ถึงแก่อสัญกรรม เกิดจลาจล กองทัพไทยเข้าไปปราบจลาจลเป็นครั้งสุดท้าย ลาว กัมพูชา อยู่ใต้การปกครองของไทยจนถึง พ.ศ.2431 แล้วเสียดินแดนให้ฝรั่งเศส ทำแผนที่แนวเขตแดนไทย-กัมพูชา

ที่มา : นิคม มุสิกคามะ, ประวัติศาสตร์ โบราณคดี - กัมพูชา (กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2536) และ พุ่ง เสียม, ผู้แปล, ประวัติศาสตร์สังเขปของประเทศกัมพูชา (มอสโคว : progress, 1985)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล ขนิษฐา อลังกรณ์
 วัน เดือน ปีเกิด 26 มิถุนายน 2524
 ภูมิลำเนา 1/44 หมู่ 4 ตำบลลำพญา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม 73000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2535 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา จากโรงเรียนอนุบาลสุธีธร จังหวัดนครปฐม
 พ.ศ.2542 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จากโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดนครปฐม
 พ.ศ.2546 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกมานุษยวิทยา วิชาโทโบราณคดี จากมหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร
 พ.ศ.2547 ศึกษาต่อระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ.2546 เก็บข้อมูลโครงการสินค้าภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดเพชรบุรี
 พ.ศ.2550 เจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการข้อมูล กลุ่มทะเบียนโบราณสถานและศาสนสถาน สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร